

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLMOUCI**

KATEDRA SLAVISTIKY

Pojetí a role žen v románu V.
Grossmana "Život a osud"
s přihlédnutím k gender studies

(Diplomová práce)

Vypracoval: Miroslav Poledník

Vedoucí práce: doc. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.

2010

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny.

Olomouc

---

podpis

Děkuji, doc. PHDr. Zdeňku Pechalovi CSc. za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní seminární práce poskytl.

---

podpis

Obsah

Úvod.....	5
1. Nástin vývoje ženské hrdinky v ruské próze 19. a 1. pol. 20. století.....	8
2. Vymezení pojmů gender, Gender Studies (Genderová studia), feminismus.....	24
3. Obecný pohled na ženskou hrdinku v sekundární literatuře.....	26
4. Ženské hrdinky v Grossmanově tvorbě 30. – 50. let, nebo-li na cestě k románu „Život a osud“.....	29
4.1 Povědková tvorba 30. počátku 40. let.....	29
4.2 Románová tvorba: „Štěpán Kolčugin“ („Степан Кольчугин“).	36
4.3 Tvorba ve válečném období (1941-1945).....	40
5. „Za Volhou není země“ („За правое дело“).	44
6. „Život a osud“ („Жизнь и судьба“).	49
6.1 Rodina Štrumových (Ljudmila – Viktor – Nad’a).....	49
6.1.1 Ljudmila Nikolajevna Štrumová.....	49
6.1.2. Nad’a Štrumová.....	61
6.2 Marja Ivanovna Sokolovová.....	62
6.3 Jevgenie Nikolajevna Šapošniková (Žeňa) – Novikov – Krymov.....	65
6.4 Alexandra Vladimirovna Šapošniková.....	73
6.5 Věra Spiridonovová.....	76
6.6 Sofie Osipovna Levintonová.....	79
6.7 Radistka Kát’a Vengrová.....	81
6.8 Epizodické ženské postavy v románě „Život a osud“.....	83
Závěr.....	84
Резюме.....	88
Seznam zkratk.....	96
Seznam literatury.....	97
Anotace.....	102

Úvod

V předkládané diplomové práci jsme se rozhodli věnovat rozboru ženských postav vystupujících v díle Vasilije Semjonoviče Grossmana „Život a osud“. Dané dílo jsme si vybrali proto, že nejlépe ilustruje autorovu proměnu v přístupu ke zpracovávané látce, jde zejména o umělcův posun v pohledu na svobodu tvorby a odlišnosti ve zpracování stejných či podobných témat. Zatímco v rané tvorbě a v tvorbě 40. – 50. let se nechal V. Grossman, ať již více či méně, vědomě omezovat buď vlastní autocenzurou, či vnějšími zásahy redakčních rad do svých děl, ve své zásadní části románové epopoje se řídí pouze vlastními, svobodnými tvůrčími principy, svým svědomím a vůlí. Proto se právě v tomto materiálu, i pro jeho myšlenkovou a textovou objemnost, dají nejlépe vystopovat Grossmanovy opravdové umělecké schopnosti, způsob zpracování látky, jeho filosofické hledisko v politických, historických a obecně společenských otázkách.

V práci jsme se rozhodli u zpracovávané látky ženských postav přihlížet, kromě literárněvědných měřítek zkoumání díla, i k metodám spojených s genderovým výzkumem, který nám umožňuje rozšířit běžnou analýzu o nový pohled na společenské role přisuzované jednajícím postavám na základě příslušnosti k určitému pohlaví. Sama nauka o genderu je poměrně mladá, vyvíjí se od druhé poloviny 60. let, a i když již pronikla na území bývalého tzv. východního bloku dostatečně do vědeckého povědomí, není v tomto areálu dostatečně rozšířena a na poli lingvistiky a literární vědy ji čeká ještě dlouhá pouť. I tak by nám její metody měly pomoci ukázat nakolik se Grossman drží tradičního pojetí společenských rolí u žen (příp. i mužů), a nakolik se naopak přiklání k méně tradičním nebo dobově (politickými systémy) podmíněným měřítkům. Přistoupení k samotné práci tak předcházelo i prostudování mnoha materiálů spojených s problematikou gender studies (viz odborná literatura v oddíle o gender studies). Při rozboru díla se budeme postupně věnovat jednotlivým ženským postavám, jejich vzájemným vztahům a společenskému postavení v knize, zapojení do děje, jejich vztahu k jednotlivým autorským tématům i významu v celkové kompozici, včetně porovnání s některými dalšími díly V. Grossmana (především předchozí knihou „Za Volhou není země“), a jejich případnému vztahu k mimoliterární realitě.

Co se týče odborných **zdrojů** v naší práci, čerpali jsme především z nejrůznější sociologické odborné literatury, zabývající se genderovým výzkumem v mnoha oblastech lidské činnosti (zejména politika, historie, kultura a umění, společenské vědy aj.) jak v synchronním, tak diachronním historickém plánu. Dále našimi zdroji byly literárněvědné práce spojené především s výzkumem Grossmannovy osobnosti a jeho uměleckých děl (viz monografie A. Bočarova, S. Lipkina, M. Zahrádky, A. Beevora). K primárním zdrojům, sloužícím praktickému rozboru, patří pak samotná literární tvorba V. Grossmana.

Z formálně obsahového hlediska je práce sestavena z několika oddílů:

- v prvním je věnována pozornost stručnému pohledu na ženskou hrdinku v ruské literární tradici, převážně pak v próze 19. a 20. st.. Na několika dílech světově známých ruských autorů jsme se zde snažili nastínit základní typy hrdinek v ruské literatuře.
- druhý a třetí oddíl se zabývá vymezením pojmu gender a gender studies a přístupem k ženské hrdince v sekundární literatuře.
- ve čtvrté části již probíhá stručný rozbor Grossmanových děl, jež v chronologickém pořadí předcházela románu „Život a osud“. Tato část je dále rozdělena do tří časově vymezených podkategorií: první se týká rané tvorby, druhá válečného období a třetí doby poválečné.
- pátý oddíl stručně zkoumá ženské hrdinky v románu „Za Volhou není země“, který je především dějovým východiskem k románu „Život a osud“. Jde zde o poukázání na určitou charakterovou rozdílnost některých postav obou děl, což je spojeno zejména s Grossmanovým pozdějším ideovým přehodnocením přístupu k dalšímu uměleckému tvoření a se zásahy schvalovací redakční komise.
- poslední šestá část již představuje samotnou analýzu románových ženských postav románu „Život a osud“ s cílem prozkoumat i jejich genderovou charakteristiku. Kvůli větší přehlednosti a pro hlubší rozbor je ke každé hrdince v naší práci přistupováno zvlášť.

Shrnutí výsledků této diplomové práce se nachází v jejím závěru. Přiloženo je dále k práci i ruské resumé, seznam literatury a anotace.

1. Nástin vývoje ženské hrdinky v ruské próze 19. a 1. pol. 20. století

Sledujeme-li vývoj ženských hrdinek v ruské literatuře 19. století z pohledu genderu, nevyhneme se nutnosti „nového pročtení“ klasických děl, přehodnocení jejich tradiční interpretace, hledání nových uměleckých významů těchto postav. Jelikož je literatura 19., ale i z velké části 20. století, převážně doménou mužů¹, jsou tak do ženských postav promítány právě jejich hodnoty, které pak měly dominantní vliv na utváření „ženského literárního obrazu“. Navíc „mužské interpretace ženství, jež vytvářejí mylný obraz žen a bývají pokládány jako univerzální „lidská“ pravda či jako „skutečnost“, si udržují životnost a návaznost.“² Díky promítnutí mužských kladných i záporných představ o ženě dochází v literatuře k její mytizaci. Podle E. Stroganovové vznikají v literatuře dvě rozdílné typologie postav: u mužských hrdinů se typologie pohybuje v úrovni sociálně kulturní („maličký člověk“, „zbytečný člověk“), zatímco u ženských postav vychází z jejich vlastností a stojí v opozici „anděl“ x „čarodějnice“³, anebo ze sociální typologie žen jako „milostpaní“, „dívka z penzionátu“, „emancipovaná žena“, jež se však s mužskou typologií už plně neshoduje.⁴

Tyto tendence jsou velice dobře patrné i v ruské moderní literatuře již od samého počátku, na němž stojí zcela jistě A. S. Puškin. Ten se, ač básník, v pozdější tvorbě otevírá stále více (i pod vlivem realismu) próze, ve které dominují jeho Kapitánská dcerka, Piková dáma a Povídky Bělkina, autora však nejvíce posunuje k románu právě jeho vrcholné dílo, román ve verších Evžen Oněgin. Postava Taťány Larinové zde, ačkoli byla vychovávána v prostředí patriarchální ruské vesnice, vystupuje jako dívka vzdělaná, plná soucitu s obyčejnými lidmi, se vztahem k ruskému venkovu, která se nezkušeně, avšak upřímně zamilovává do Oněgina.. Co se ideového postoje hrdinů týče, stojí Taťána spíše v opozici ke své tradičně vychované sestře Olze, podobně jako znuděný petrohradský hejsek Oněgin je opakem pragmatického Lenského.⁵ Taťánina láska tu je v protikladu k očekáváním Oněgina. Puškin však v Taťáně stvořil ideál

¹ Ženy jsou po většinu 19. století (alespoň do jeho poslední třetiny) z veřejného života často vylučovány, patří jim role doprovodu nebo „strážkyň domácího krbu“.

² Morissová, P.: Literatura a feminismus, Brno 2000, (s. 27).

³ Tamtéž, (s. 48, podrobněji s. 25-48) – podobně uvádí protikladný model: „panna“ x „dračice“.

⁴ Успенская, В. И. (ред.): Пол и гендер в науках о человеке, Тверь, 2005, (s. 152) – статья Е. Стrogановой – kde dále pokračuje: «в художественных текстах декларируемый идеологический дискурс не совпадает с реальной, порой не отrefлектированной самим автором репрезентацией женских персонажей.»

⁵ Pospíšil, I.: Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století, Brno 1998, (s. 41).

literární ženské postavy, který se bude později objevovat i u dalších autorů (Turgeněv, Tolstoj). Hrdinka Taťánina typu je poměrně sebevědomá dívka nebojící se jednat a jít i proti tradicím a morálce (mužské) společnosti, zejména pokud hledá lásku a štěstí, přitom ovšem tradiční aspekty ženství nejsou narušeny⁶. Lze to vidět i v dobové kritice V. G. Bělinského, kde Taťána patří k: „*ideálním dívkám*“, vymaňuje se z nich díky své „*hluboké a vášnivé povaze*“, tím, že „*zůstala přirozeně prostá*“ ... „*Všechn vnitřní život Taťánin tkvěl v řízni po lásce, nic jiného nehovořilo v její duši, její rozum spal a jen velmi těžké životní hoře jej mohlo potom probudit, a i to jen proto, aby potlačila vášeň a podřídila ji vypočítavosti moudré morálky.*“⁷ – Taťánu chápe jako živel, emociální, přirozenou, zatímco kategorie jako rozum a morálka je něco mimo její přirozenost (tradiční mužské atributy). V Puškinově novele Kapitánská dcerka nacházíme ještě energičtější ženské postavy, které překračují tradiční rámec svých společenských rolí: Mášu a její matku Vasilisu Jegorovnu. Matka tu je nejen přísnou ochránkyní rodinného štěstí, ale představuje i symbol nejvyšší oddanosti, když volí smrt po boku svého manžela, místo něhož v podstatě řídí celou pevnost. „*Пушкин проникновением таланта обрисовал в ней исторически сложившийся тип жены старинного служилого человека, которая на опасной позиции при муже и без мужа, умела распоряжаться и хозяйством, и обороной от врага.*“⁸ Neméně odvážná je i Máša, která podniká veškeré možné kroky pro záchranu svého manžela, šlechtice Griňova, a proniká až na „zapovězenou“ půdu světské moci. „*...она сразу вырастает в отважную, полную инициативы и сознания женщину. Она умнее и тактичнее матери и умело спасает жениха от военного суда.*“⁹ na pozadí dějinných událostí, bojů s Pugačovem. Ve faustovské zápletce Pikové dámy vidíme účelové zneužití zamilovanosti naivní chovanky Lízy inženýrem Heřmanem. Líza je vychována přísně a tradičně, po všech stránkách je brzděn její rozvoj a je od ní očekáváno vyhledání majetného, pokud možno krásného, ženicha. Sama se tomuto modelu vzpírá svojí láskou k obyčejnému inženýru Heřmanovi. Jenže ten ji jen využívá ke svým ziskuchtivým záměrům. Proto, když prohlédne podvod Heřmana, navrací se, díky této

---

⁶ „*Да и вольной душе Пушкина не нужны слишком покорные, смиренные дочери, и он рано выводит свою любимую героиню на самостоятельный путь.*“ Щепкина, Е. Н.: Из истории женской личности в России, Тверь 2005, (s. 224).

⁷ Bělinskij, V. G.: Vybrané stati, Praha 1950, (s. 189 – 190).

⁸ Щепкина, Е. Н.: Из истории женской личности в России, Тверь 2005, (s. 226).

⁹ Tamtéž (s. 226-227).

špatné zkušenosti, zpět k tradiční morálce, bohatě se vdává a vychovává sobě podobnou schovanku. Tímto uzavřením kruhu Puškin v díle odsuzuje pokřivený úděl žen určených jen ke vdavkám za co nejmajetnějšího ženicha a starosti o rodinu, podobné schéma cítíme také v Evženu Oněginovi. Jak uvádí J. Ščepkina ve své monografii o ženských osobnostech, Puškin ve svých ženských postavách zobrazil dobový typ ženy, který je svou individuálností, schopností empatie, vzděláním, sblížením s přírodou zárodkem budoucí ruské inteligence.¹⁰

I u Lermontova v kompozičně složitém (díky nejednoduchému uspořádání kapitol a vypravěčským maskám¹¹) Hrdinovi naší doby vystupuje typ zbytečného člověka, jako byl Oněgin. Je jím Pečorin, který v milostných sváděních a v dobrodružstvích, kdy balancuje na hraně života a kdy úmyslně mění lidem život, hledá jak rozptýlení a ukrácení času, tak své místo ve společnosti. Ženské postavy jsou tu povětšinou „oběťmi“ Pečorina, jenž *„je z rodu věčně putujících hrdinů, nenacházejících uspokojení ve střídání zemí ani lásek“*¹². Je jí i komtesa Mary ve stejnojmenném příběhu, ač k ní hlavní hrdina cítí sympatie, tak nechává její lásku nenaplněnu. Pouze Věra stojí naroveň s Pečorinem, není součástí jeho her a dobrodružství, jako tomu bylo u jiných postav románu (Čerkeska Bela, komtesa Marry, Grušnický aj.), dávno zná jeho osobnost a povahu, a proto má v jejich vztahu určitou iniciativu, jíž se Pečorin podřizuje. Jak dokazuje ve svém článku A.M. Alferov, Pečorinovy hry jsou založeny i na porušování genderových stereotypů, které jsou dokladem jak dobových vzájemných představ mužů a žen, tak i součástí charakteristiky hrdinů. Tyto hrátky však mají pro Pečorina ve společnosti přísně svázané morálkou vždy neblahé následky. Navíc si Alferov všimá i Lermontovovy exotizace díla založené na etno-genderovém stereotypu, jako je přirovnávání ženy ke koni (což je u horalů na Kavkaze bráno jako pocta dívce, avšak u čtenáře neznalého Kavkazské mentality to může vyvolat pobouření).¹³

Naturální škola a její fyziologická črta jsou základním kamenem v rozvoji zlatého věku ruské literatury a tvoří důležitou součást vývoje ruského románu v 19. stol., kdy charaktery hrdinů utváří zejména sociální a psychologická motivace. I. S. Turgeněv,

¹⁰ Щепкина, Е. Н.: Из истории женской личности в России, Тверь 2005, (s. 230).

¹¹ Více viz Drozda, M.: Narativní masky ruské prózy, Praha 1990, (s. 55 – 83).

¹² Pospíšil, I. a kol.: Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, Praha 2001, (s. 366).

¹³ Алферов, А.М.: Гендерные стереотипы в романах М.Ю.Лермонтова "Княгиня Лиговская" и "Герой нашего времени", Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена No. 107, Санкт-Петербург 2009, (s. 133 - 139).

jeden z klasických představitelů naturální školy, vytvořil jeden z nejvýraznějších ženských obrazů: tzv. „turgeněvskou dívku“ (тургеневская девушка), která jak tvrdí И.В. Ивакина: „развивает пушкинскую традицию «идеального» женского типа.“¹⁴ Můžeme ji později vystopovat i u sociálních kritiků, revolučních demokratů jako byl i A. I. Gercen. V základních rysech se dá tento literární typ ženské postavy charakterizovat slovy vzdělaná¹⁵, inteligentní, sečtělá, s čistou duší, s vlastním přesvědčením ve svých postojích, vystupuje rovnocenně s muži a často je svými kvalitami i předčí. E. A. Pavljučenko tvrdí, že tento typ ženských postav je jednou z nesilnějších autorových stránek, jelikož je obdařil „гражданской активностью, энергией, готовностью к делу не на словах“¹⁶. Nacházíme ji ve většině Turgeněvových děl, kde hraje důležitou roli milostná zápletka (Šlechtické hnízdo, Předvečer, Novina aj.).

Silné ženské postavy nalézáme i v dramatech A.N. Ostrovského. Zde autor záměrně sahá k polárnímu zobrazení žen, kde na jedné straně stojí tzv. „samodurši“, představované většinou jako bohaté, despotické manželky či vdovy držící se pevně tradičních zákonů a pořádků patriarchální vesnice či maloměsta. Toto prizma tradice však vytváří překážku svobodnému počínání jejich protějšků, čistým dívkám, které se proviňují proti těmto pořádkům, byť jdou i za „voláním svého srdce“, za což jsou odsouzeny tragicky trpět, když neunáší morální tíhu svého provinění.

Po neúspěšném pokusu děkabristů svrhnout samoděržaví a nahradit ho republikou, který jim a jejím manželkám¹⁷ přinesl roky vyhnanství na Sibiři, přicházejí, díky prohře Ruska v Krymské válce, konečně významné společenské změny v podobě řady reformních kroků Alexandra II. Pro ženy to na území carského Ruska znamená především změnu v přístupu ke vzdělání, kdy je v roce 1858 povoleno zakládat dívčí střední školy a gymnázia a zlepšuje se dočasně i jejich přístup k akademickému vzdělání (od r. 1863 je opět potlačován a situace se mění až s příchodem Mikuláše II. na

¹⁴ http://www.turgenev.org.ru/e-book/vestnik-10-2003/turg_women.htm (13. 04. 2009) ("Спаский вестник" №10. 2003 г.)

¹⁵ Dívčím vzděláním v tvorbě Turgeněva se kriticky zabývá E. Таратута v článku: Ирония и скепсис в изображении женщин-емансипее (на примере сочинений И. С. Тургенева) <http://www.a-z.ru/women/texts/taratr.htm> (19. 04. 2009) (Таратута Е. Ирония и скепсис в изображении женщин-емансипее (На примере сочинений Тургенева) // Потолок пола. Новосибирск, 1998.)

¹⁶ <http://www.a-z.ru/women/texts/pav11r-4.htm> (14. 04. 2009) (Павлюченко Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988. С. 1-272.)

¹⁷ Дёкабристки се vydávaly na Sibiř za svými muži a snoubenci po zbavení občanských práv a šlechtických privilegií dobrovolně. Tuto solidaritu žen s odsouzenými muži později opěvuje N. A. Někrasov v poemě Русские женщины (1872).

trůn).¹⁸ Druhou velkou změnou bylo zrušení nevolnictví, které ač nepřineslo okamžitý jednoznačný posun k lepšímu, tak bylo krokem k občanské společnosti a aktivizuje i „nihilistické podhoubí“ 50. let k dalším snahám o emancipaci žen ve společnosti.¹⁹

Navíc od třicátých let pronikají do ruské literatury i stále více spisovatelky, které však byly, a i dnes jsou, vědou a kritikou neprávem opomíjeny nebo je jim věnováno méně pozornosti, než-li jejím mužským protějškům: „уже в 1830-1840-х гг., когда писательницы, нарушая сложившийся гендерный стереотип, стали претендовать на серьезную литературную деятельность, в критике возникают запретные, окорачивающие, тенденции, и такая ситуация в целом сохраняется до 1880-х гг.“²⁰ Objevovat tyto ženy (jako byly např. Anna Bunina, Jelena A. Gan, Naděžda Žadovskaja, Karolina Pavlova, Naděžda Durova, Marija Izvěkova aj.) a jejich tvorbu dnes z větší části přísluší nejčastěji právě gender studies, které tak na půdě 19. století odkrývají nové pole pro zkoumání ženské literatury.

N. G. Černyševskij posouvá v románu *Co dělat?* obraz své doby do roviny idealistické představy o společnosti, kdy se inspiroval i teoriemi utopického socialismu a emancipačními názory spisovatelky G. Sandové.²¹ Ve své knize, která ovlivnila nemálo autorů a vzbudila řadu polemik, se snaží o kritiku soudobého postavení žen ve společnosti, a tak cesta Věry Pavlovny ze „zajetí“ ve vlastní rodině mezi „nové lidi“ je demonstrací názorů autora na zrovnoprávnění žen, za kterou má stát zejména práce žen samotných v tomto směru a „nemá se omezovat pouze na oblast vzájemných manželských vztahů, ale musí být rozšířeno i na pole společenské a občanské

---

¹⁸ Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.): *Tzv. dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice 2006, (s. 188 - 190). Zde je v příspěvku Zbyňka Vydry zachycen statut ženy ve společnosti v předrevolučním Rusku. Autor zde však vychází především z anglosaské historiografie.

¹⁹ „Женское движение в те годы (пол. 19. стол.; познакомка Мiroслава Поledníка; дále в дипломовé práci jsou všechny рознаткы од něj) не было политическы или идеологическы оформленным, в нем отсутствовала какая бы то ни было программа. Однако при отсутствии четкой политической платформы выявлялась вполне определенная социальная направленность движения - антифеодальная и демократическая, - благодаря которой оно органично включалось в общероссийское русло демократической борьбы против самодержавия и крепостничества. Круг участниц женского движения ограничивался представительницами дворянского сословия и разночинной среды, что и определяло его цели: экономическая самостоятельность и независимость же, равное с мужчинами право на труд и образование, в том числе и высшее, равноправное положение в семье и быту.“ - <http://www.a-z.ru/women/texts/pav11r-7.htm> (14. 04. 2009) (Павлюченко Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988. (с. 1-272.)

²⁰ Успенская, В. И. (ред.): *Пол и гендер в науках о человеке*, Тверь, 2005; – статья Е. Строгановой (s. 155).

²¹ Skaftymov, A. P.: *Мышленка а tvar*, Praha 1976; stať: Černyševskij а Georgie Sandová (s. 160 - 191).

činnosti“²². Nutno podotknout, že spisovatelé revoluční demokraté se k ženské otázce vraceli, ale byla však spojena s tím, že se v Rusku stávala nedílnou součástí i daleko palčivějších problémů, jakými bylo zlepšení postavení chudiny, rolníků a dělníků a neutěšený stav lidských práv v carském Rusku obecně. „Совсем немногие в России тех лет понимали, что женский вопрос невозможно решить, не затрагивая основ существующего строя, ибо этот вопрос - производный от коренных проблем борьбы с самодержавием и крепостничеством. Поэтому А. И. Герцен, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов, Д. И. Писарев органично связывали женскую эмансипацию с борьбой против самодержавно-крепостнической системы в целом и тем самым делали значительный шаг вперед в сравнении с западно-европейскими социалистами-утопистами, не предлагавшими реальных путей решения проблемы.“²³

U I. A. Gončarova vystupují zejména mužští hrdinové, ovšem na utváření jejich vlastností a vývoj románů mají zásadní vliv také jejich ženské protějšky. Ať už je to tápání u od matky odloučeného Alexandra Adujeva v milostných a společenských vztazích, které usměrňuje jeho dominantní strýc se smířlivou tetou, nebo Oblomov, kterého pro jeho vlastnosti zákonitě musí opustit duchovně založená a energická láska Olgy²⁴, aby našel zalíbení v praktické, domácké Agafje (která je, spíše než ideálem milenky, obrazem ženy matky, „*которой он позволял осуществить ее «женскую суть» - служить мужчине, барину, напоминающему большого ребенка*“²⁵); nebo Rajský, kterého ovlivňuje moudrá a plná poklidu babička, a jenž řeší svoji uměleckou krizi v hledání lásky ve třech rozdílných ženách, aby po neúspěchu v citovém životě dospěl k odhalení vlastního diletantismu.

Plejádu po všech stránkách zajímavých postav přináší též mistr polyfonního románu F. M. Dostojevskij, dovolíme-li si malé zobecnění, tak se v tomto autorově žánru postavy pohybují velmi často ve dvou krajních polohách, co se jejich chování a psychiky týče. V té první se nalézají hrdinové obětaví, vnitřně neposkvrnění, až naivně dobrotiví, se spásitelskými sklony, evokujícími až biblického Krista (jako Sofie

---

²² Skaftymov, A. P.: Мысль и форма, Прага 1976 (s. 171).

²³ <http://www.a-z.ru/women/texts/pav11r-3.htm> (14. 04. 2009) (Павлюченко Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988. (с. 1-272.)

²⁴ „...v díle vyniká portrét Olgy Iljinské, považovaný za jeden z nejlepších ženských obrazů ruské literatury vůbec.“ - Hrala, M.: Ruská moderní literatura 1890 – 2000, Praha 2007, (s. 64).

²⁵ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 208).

Dolgoruká, Soňa Marmeladová, Avdoťja Raskolnikovová a Dmitrij Razumichin, kníže Myškin a jeho přítel Kolja, Aljoša Karamazov, aj.) a pomíneme-li vyloženě záporné a zlé osoby, pak jsou tu lidé psychicky rozkolísaní, trpící svými komplexy, neopětovanou láskou a žárlivostí, zmítaní nečekanými návaly vášně, štěstí a zoufalství, což se odráží na jejich krajních činech a výstředním chováním a zejména na onom umění vyvolávat skandály - *скандалить* (Roman Raskolnikov, Ljebezjatnikov, Nastasja Filippovna a Rogožin, Stavrogin a Lizaveta, Grušeňka, Fjodor a Dmitrij Karamazovi a další). Ženské postavy výrazně ovlivňují a doplňují mužské postavy, ale nemají u Dostojevského samostatné místo, navíc často svojí láskou k muži znamenají jeho rozkol, porušení vnitřní integrity, dvojnictví²⁶, tedy jakýsi druh šílenství²⁷.

Podívejme se blíže na zástupkyně obou táborů, na Soňu Marmeladovu a Nastasju Filippovnu. Soňa Marmeladova, dcera urozené šlechtičny žijící v bídě, je sice nucena živit rodinu, v níž vyrůstá, ze své činnosti prostitutky, avšak to ji nečiní vnitřně morálně padlou ženou (vždyť je hluboce věřící v Boha), ale právě ženou obětující se (rodině a Raskolnikovovi)²⁸. „*Образ проститутки в русской классике – это всегда женщина, торгующая душой, и живой упрек мужчине.*“²⁹ Tento typ obětující se, spásitelké ženy a její lásky je jedním z charakteristických ženských rysů v ruské literatuře 19. století, počínaje Taťánou Larinovou, přes Věru v Hrdinovi naší doby, turgeněvské dívky, Olgu v Oblomovovi, a tyto hrdinky pokračují i u Dostojevského.³⁰ Nastasja Filippovna je u Dostojevského naopak ženou vnější krásy, a její chování a vnitřní svět jsou společností v knize pokládány za zkažené, neslučitelné s tehdejšími mravy, čímž vyvolává smrtící žárlivost Rogožina a hluboký soucit u Knížete Myškina. Jak vidno dochází u Dostojevského k souboji dobra a zla, ovšem dobra až nadpozemského, idealizovaného, nedosažitelného, kdežto zla pozemského, lidského. František Kautman pojmenovává tento zápas u žen jako střet ideálu Madony a ideálu Sodomy, přičemž shledává, že čistý „*typ ženy-Madony v díle Dostojevského*

²⁶ Berďajev, N.: Dostojevského pojetí světa, Praha 2000 (s. 72-76).

²⁷ Pospíšil, I.: Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století, Brno 1995.

²⁸ Chlupáčová, K., Zdražilová, M. a kol.: Žena v moderní ruské literatuře, Praha 2003 (s. 103).

²⁹ Алексева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 206).

³⁰ Tento rys ženy-madony, čili pomocnice, spásitelky, ochránkyně bližního, vidíme i u většiny ženských postav V. Grossmana, jako je Věra vracející se ke Krymovovi, aby mu pomáhala přežít útrapy vězení, Ludmila, která nemohla zachránit syna před smrtí a její matka Anna Šapošniková, která soucítí tak silně nejen se všemi trpícími členy rodiny, ale i strádajícími vojáky na frontě a dělníky v továrnách, které ničí jejich zdraví, a zejména pak Sofie Levintonová, která se nejvíce blíží obrazu Madony, když alespoň dočasně poskytuje pocit mateřské lásky před společnou smrtí židovskému chlapci.

nenajdeme“, neboť tohoto ideálu „na zemi nelze dosáhnout“. ³¹ Podle Berďajeva tak ženy u Dostojevského vyvolávají buď lítost (Soňa Marmeladová) nebo smyslnost (Grušeňka), někdy se obě tyto věci spojují v jedné ženě (Nastasja Filippovna). ³²

Příběhy Tolstého morálně silných hrdinek, zasazené do ruské patriarchální společnosti, jsou příběhy především o hledání životního štěstí skrze ideál harmonické rodiny, který je však stále hůře dosažitelný. „(Tolstoj) *nachází tytéž kazy* (jako Dostojevskij) *ve vztazích lidí z nejrůznějších společenských vrstev. Snad nejsystematičtější ze všech ruských prozaiků analyzuje krizové situace manželství od zdánlivě harmonických vztahů až po otevřené konflikty, vedoucí k rozvodu, sebevraždě či vraždě.*“ ³³ Úhelným kamenem v těchto manželsko-rodinných vztazích jsou zejména ženské polovičky, na nichž můžeme vystopovat postupnou názorovou evoluci Tolstého na rodinné uspořádání a „ženskou otázku“ vůbec.

Ve Vojně a míru jsou úskalí mezilidských vztahů mužů a žen řešeny ještě poměrně idylicky. Tolstoj tu v Nataši Rostovové vytváří jeden z největších (vedle Taťány Larinové) tradičních ženských obrazů „ruské ženy čisté duše“ (i když ideově je autoru bližší spíše postava Marji ³⁴). Nataša v románu představuje mravní imperativ: „*Абсолютно естественный, природный взгляд Наташи нужен Толстому в тех случаях, когда он хочет продемонстрировать неестественность, неискренность чего-либо.*“ ³⁵ Natašina přirozenost pomáhá nalézt Andrejovi vystřízlivění z jeho napoleonských myšlenek, odhaluje faleš v Anatolových životních postojích i v jeho vztahu k Nataši, jí samotné pak pomáhá vyrovnat se s minulostí a v závěru v dospění k šťastnému rodinnému životu s Pierrem, který je blízký autorovým ideálům. ³⁶ Nataša, jako emoční, živelná, bezprostřední, radující se ze života, v době vzniku díla tvoří

³¹ Kautman, Fr.: F. M. Dostojevskij, věčný problém člověka, Praha 2004 (s. 104 - 105). Podobně i O.V. Рябов: Русская философия женственности (XI - XX века), Иваново: Юнона, Ивановский государственный университет, 1999. <http://www.genderstudies.info/sbornik/sbornik19.htm>. (15. 01. 2010).

³² Berďajev, N.: Dostojevského pojetí světa, Praha 2000 (s. 77).

³³ Kšicová, D.: Od moderny k avantgardě. Rusko-české paralely, Brno 2007. (s. 64).

³⁴ „Толстой отмечает, что если бы княжна Марья была мужчиной, то это был бы только «средний ум», но она женщина, и для женщины такой ум очень даже большой.“ – Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 207).

„Толстовский же идеал женщины лишен сексуальных черт (Пашенька, княжна Марья).“ - <http://www.genderstudies.info/sbornik/sbornik19.htm>. (15. 01. 2010) (Рябов, О.В.: Русская философия женственности (XI - XX века), Иваново: Юнона, Ивановский государственный университет, 1999).

³⁵ <http://magazines.russ.ru/zvezda/2007/4/su17.html> (14. 04. 2009) (Сухих, И.: Русская литература. XIX век, «Звезда» 2007, №4).

³⁶ Zahrádka, M.: Lev Nikolajevič Tolstoj a ruská próza (Stránky z historie ruské válečné prózy 1812-1917), Olomouc 1996 (s. 46-47).

tolstojovský ideál ženy, později tyto vlastnosti budou představovat odklon od něj, neboť tyto jsou explicitně projevem sexuality, což se s tímto ideálem u pozdního Tolstého rozchází.³⁷ Zajímavá je i genderová studie J.N. Stroganovové zkoumající spojení slova „rozum“ („ум“) s postavami románu *Vojna a mír*, přičemž u ženských hrdinek toto spojení má negativní charakter, oproti mužským postavám.³⁸

Ve svém druhém rozsáhlém románu, rodinně psychologickém, který již není zasazen do širokých dějinných událostí, ale pole konfliktu se zužuje čistě na okolí několika rodin, se Tolstoj od filozofie dějin přesouvá k úvahám nad společností a rozehrává velké drama Anny Kareninové, jejíž láska se bouří a postupuje jak proti společenským konvencím, tak i podle Tolstého proti „zákonitostem přírody“ (zklamává jako matka a po ztrátě milence nutně končí tragicky). Podle P. Morrisové je nám ale Annino cizoložství předkládáno záměrně jako nepřirozené (zatímco by se nám mělo jevit opačně, jako přirozený únik z nešťastného vztahu) právě proto, že se jedná o ženu, symbolickou nositelku Evina hříchu, který v mužském pojetí s sebou nese tragédii a smrt.³⁹ Tato tragédie však neukazuje jen na vinu Anny, ale i na mravní stav společnosti, která ji dlouhodobě nedokáže zbavit stínu manžela v životě a odkazuje ji žít v nedůstojném svazku s milencem, bere jí dítě a diskvalifikuje ze společenského života. Stejná společnost na druhou stranu je schopna do jisté míry přehlížet zálety a diletantské hospodaření Stěpana Oblonského, přičemž starost o domácnost a děti zůstává na odstrčené a žárlivé Dolly. Typ ženy matky Tolstoj zobrazil také v postavě Kitty Ščerbacké, Levinovy manželky, která odchází mimo veřejný život, aby splnila své poslání ve společnosti péčí o své děti. „У Л.Н. Толстого этот образ безусловно положителен – это идеал, к которому должна стремиться любая женщина.“⁴⁰ Děj románu se tedy nese v jisté paralelní opozici, rozbíhá se do dvou směrů – v jednom je vedena na scestí svojí egoistickou láskou, otrávenou městským prostředím, k Wronskému Anna, kdežto v druhém směřuje k naplnění života a rodinnému štěstí vztah Kitty a Levina na zdravé vesnici. Tím vzniká v románě nové pole konfliktu, a to mezi

---

³⁷ Рябов, О.В.: Русская философия женственности (XI - XX века), Иваново: Юнона, Ивановский государственный университет, 1999. <http://www.genderstudies.info/sbornik/sbornik19.htm>. (15. 01. 2010).

³⁸ Podrobněji článek: Строганова, Е.Н.: «Она не удостоивает быть умной» (Война и мир в гендерном прочтении). - Успенская, В. И. (ред.): Гендерные Исследования; Женщины. История. Общество., Сборник научных статей. Выпуск 2. Тверь, 2002 (s. 229 - 244).

³⁹ Morrisová, P.: Literatura a Feminismus, Brno 2000 (s. 45 – 46).

⁴⁰ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 207).

dvěma prostory – města a vesnice⁴¹. Tolstoj u hrdinek svých románů demonstruje v určitém smyslu i své stanovisko na sociální postavení žen: „*В полемике со сторонниками “эмансипации”, выступавшими за активное участие женщин в общественной жизни, Толстой отстаивал точку зрения, что призвание женщины — в семье, заботе о муже и детях.*“⁴²

Asi jedním z nejdiskutovanějších děl Tolstého však zůstává vedle Anny Kareniny novela Kreutzerova sonáta, v níž autor předkládá čtenáři až radikální pohled na ženskou povahu. Tolstoj v ní na jednu stranu uznává ženskou podřízenost muži, na druhou stranu si myslí, že žena z této podřízenosti těží víc než-li muž, její „vládce“, kterého v zásadě ovládá ona sama pomocí genderového předsudku o tzv. „ženských zbraních“. Osm let po napsání do krajnosti dovedeného pohledu na ženskou nevěru v Kreutzerově sonátě, v níž autor pochybuje o rodině i pohlavním životě, se objevuje poslední Tolstého román o osudovém vztahu prostitutky Kaťuši a Něchljudova – Vzkříšení. Dílo je svázáno i s kritikou soudobé morálky, státního systému, kdy jedni hrdinové jsou vynášeni nahoru a druzí sráženi na okraj společnosti, a kdy k narovnání vztahů mezi nimi dochází až díky lásce a přátelství. Ve zkratce se podle O.V. Rjabova kritika Tolstého ohledně emancipace žen opírá o dva základní kameny: 1. „(Толстой) считает материнство основным предназначением женщины“, 2. „(по Толстому) лежит корень проблемы глубже – не в социальном, экономическом или правовом, а в “половом неравенстве” женщины и мужчины, в отношении к женщине; поэтому эмансипация ничего не изменит.“⁴³ V manželství má být u Tolstého žena muži hlavní oporou, přítelkyní; ovšem pokud se dopouští zrady, je trestána (útěk Nataši k Anatolovi, Anna Kareninová). Nataša je tu vlastně předobrazem Kitty, i jejich vztahy jsou zprvu nenaplněny (od Kitty utíká Vronskij, Nataši umírá Andrej), a až později poznávají novou pravou lásku a štěstí v postavách „hledáčů pravdy“ (Pierra a Levina). Právě schopnost žít podle hlasu srdce je jednou z myšlenek, s nimiž se vedle Tolstého setkáváme i u hlavních Grossmanových hrdinů/-ek při jejich cestě životem.

---

⁴¹ Pospíšil, I.: Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století, Brno 1998 (s. 82).

⁴² <http://magazines.russ.ru/zvezda/2007/4/su17.html> (14. 04. 2009) (Сухих, И.: Русская литература. XIX век, «Звезда» 2007, №4).

⁴³ Рябов, О.В.: Русская философия женственности (XI - XX века), Иваново: Юнона, Ивановский государственный университет, 1999. <http://www.genderstudies.info/sbornik/sbornik19.htm>. (15. 01. 2010).

Z tvorby N. S. Leskova uvedme za všechny alespoň jeho slavný příběh tragické vášně Lady Macbeth Mcenského újezdu, nesoucí se v duchu skazového vyprávění, v němž kupecká žena Kateřina Lvovna z žárlivosti zabíjí své domnělé soky, aby o svého milého nakonec při cestě na katorgu definitivně přišla a utonula spolu se svojí konkurentkou. Je to „příběh vášně, která láme dosavadní bytí mladé ženy a vrhá ji do propasti zločinu.“⁴⁴ Leskov se tu obrací zpátky do lidového prostředí, kde vše má svůj význam, i příroda tu hraje roli – s jarem přichází láska a se zimou rozluka a smrt hrdinky, ovšem jsou tu vidět i ironické prvky (např. již v samotný název nebo milování hlavních hrdinů za kočičího mňoukání aj.) Navíc jde o jedno z mála děl ruské literatury 19. stol., kde je sexualita vyjádřena takhle explicitně. Sexualita (byť podvědomá) je vůbec v ruské literatuře téměř vždy spojována s pokušením, hříchem, záhubou, smrtí.⁴⁵

Čechovova tvorba je na rozdíl od posledních tří výše uvedených autorů více méně prosta rozhodných, energických či výstředních žen. Jejich význam v dílech je spjat s autorovým pohledem na svět své doby, jakéhosi poklidného mezidobí před první ruskou revolucí (1905), v kterém se tento autor pokouší o sondy, miniaturní pohledy do života tehdejší ruské společnosti, ať už satirické a veselé, nebo smutné či, jak vidno, až společensky kriticky vyznívající (např. v díle Ostrov Sachalin popisuje otřesné podmínky z života vězenkyň, které se stávají souložnicemi dozorců⁴⁶), ale vždy s touhou zachytit život ve svém běhu, k čemuž mu sloužily skvěle povídky i divadelní hry. Čechovovi postavy žen (i v divadelních hrách), bývají ženami tápajícími, snažícími se uchopit svůj prchající život, který chtějí prožít co nejlépe, i když neví úplně jak, přitom jsou zároveň velkou oporou mužským hrdinům, kteří jsou taktéž zmateni ve své době, ale z kterých je navíc cítit v dílech jakási „únava ze života“. V tomto případě u Čechova mluví I. Samorukova o tzv. „ženě přístavu“.⁴⁷

S koncem 19. století vstupují do ruské literatury nejen modernistické směry, ale i nová témata spojená se společenskými změnami (sílicí a formující se dělnické hnutí, vzestup střední měšťanské vrstvy, nové vynálezy, válka s Japonskem, revoluce v r. 1905 aj.), a také stále více a výrazněji ženy spisovatelky, které, pokud do té doby vstupovaly

⁴⁴ Pospíšil, I.: Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století, Brno 1998 (s. 103).

⁴⁵ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 207).

⁴⁶ Pospíšil, I.: Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století, Brno 1998 (s. 115).

⁴⁷ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 208).

do ruské literatury, nebyly příliš výrazně reflektovány.⁴⁸ Nejen sílící revoluční hnutí, žádajícím širší ženská práva⁴⁹, ale i nový pohled filozofie a literatury na svět a umění přináší jistou změnu v přístupu k ženám, tedy i k jejich zobrazení v modernistické literatuře než tomu bylo doposud. Ženský prvek se tak v literatuře, zejména v poezii, postupně posouvá z dřívějších tradičních materialistických rovin, jako je plození a výchova dětí, hledání manžela a následná starost o rodinu, i k rovinám vyšším, transcendentálním: *„Всплеск интереса к проблеме пола в конце прошлого — начале нынешнего века — явление общеевропейское. ... Предметом дискуссий становятся теории пола, представленные в сочинениях Шопенгауэра, Вейнингера, Фрейда. ... Проблема пола — соотношения плоти и духа, эротики и сексуальности, деторождения и семьи — предполагала и решение вопроса о роли женщины в бытии человека, тем более что, как отмечалось не раз, женщина считалась носителем половой стихии по преимуществу... Философия Серебряного века обнаруживает не только антропологическое, но и онтологическое измерение проблемы, что позволяет ей постулировать идею трансцендентного характера пола.“*⁵⁰

Ale ani přes to, že v umění převládají estetické hodnoty modernizmu, realistické tradice neumírají (zejména v próze); s nimi se přenáší i hodně atributů obrazu ženy z klasické ruské literatury 19. stol., především je to: *„высокий идеал, к которому надо идти, но лучше не приближаться, и земной — «мама», которая ничего не потребует и обо всем позаботится.“*⁵¹ V 90. letech a na přelomu století na ně navazující spisovatelé však do nich vkládají i přímočařejší kritiku kapitalismu,

---

⁴⁸ Viz článek: «Гендерные исследования», No. 13 (1/2005): Харьковский центр гендерных исследований; Строганова, Евгения - «Пропущенная глава». Женское писательство в России XIX века: российский опыт изучения, s. 157 – 170.

⁴⁹ Tyto tendence jsou však stále těsně propojeny i s dalšími politickými požadavky různých nespokojených vrstev a polit. frakcí v říši, zejména až během války (kdy je většina mužů na frontě) se ženy stále silněji vymezují a vystupují samostatně za lepší životní podmínky např. ve stávkách a demonstracích. Navíc se hnutí stále ostřeji politizuje, a díky osvětě prováděné „nihilisty“ v 60. letech a později díky „chození mezi lid“ se o otázky zrovnoprávnění žen nezajímají jen šlechtičny a manželky „raznočinců“, ale na konci 19. stol. i široké masy proletariátu.

⁵⁰ <http://www.genderstudies.info/sbornik/sbornik19.htm> (12. 04. 2009) (О. В. Рябов Русская философия женственности (XI - XX века) Иваново: Юнона, Ивановский государственный университет, 1999).

⁵¹ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 208).

maloměšťáctví, samoděržaví, případně i náboženství nebo soudobého pozastavení žen.⁵² Mezi nimi je i Maxim Gorkij, jenž začíná v romantizujícím duchu povídkovou tvorbou s důrazem na sociální podtext, později jsou však jeho díla již otevřeně sociálně kritická. V románech jako Foma Gordějev, Podnik Artamonovových, Život Matvěje Kožemjakina, Život Klima Samgina jsou terčem kritiky nejen novodobí ruští zbohatlíci, jako součást kapitalistického systému, ale právě i jiné špatnosti ve společnosti, jako je násilí na ženách, jejich zneužívání v roli milenek a prostitutek, i to že sdílejí s muži dopady sociální nerovnosti. Uveďme příklad Fomy Gordějeva, který se díky neustálému uvažování nad nespravedlností světa, vylučuje z okruhu kupců. Jelikož se necítí být předurčen ke kupeckému řemeslu a nedovede najít jiné uplatnění a cítí i vnitřní prázdnotu, hledá útočiště od světských povinností v pití a u žen, které ale nedokáže dlouze milovat. Nedokáže si najít cestu zejména k Ljubov, která ho celé mládí nešťastně miluje, a tak nachází utěšení v krátkodobých vztazích, které jsou předurčeny k záhubě, právě díky tomu, že jde o ženy se špatnou pověstí, ať už je to mladická láska k Pelageje, nebo pozdější vztah s Medynskou či prostitutkou Sašou. Nebo příklad Petra Artamonova (Podnik Artamonovových), který utíká od své ženy Nataši k milenkám.

Naopak v románu Matka, jenž byl odpovědí na rozprášení revoluce v 1905-1906 se Gorkij nevěnuje jen kritice společenského uspořádání, ale ukazuje i, jak proletariát může dosáhnout svých cílů pomocí agitace a třídního boje.⁵³ Dochází tu tak v postavě Pelageji Nilovny⁵⁴ k syntéze⁵⁵ obrazu ženy bojovnice (revolucionářky) spolu s

---

⁵² „Одни писатели, используя традиционные формы социально-психологического романа и повести, внесли в них новые социальные мотивы, продолжили панораму современной жизни, опираясь как на марксистские идеи классовой борьбы, так и на общественный заказ, “нужду в героическом”. Этот “героический реализм” в разной степени культивировали сам М. Горький, В. Г. Короленко, А. И. Куприн. Более трезвый, лишенный героических иллюзий, вариант реалистического бытописания представляло раннее творчество Л. Н. Андреева и И. А. Бунина.“ - <http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/10/su19.html> (13. 04. 2009) (Сухих, И.: Русская литература. XX век, «Звезда» 2008, №10).

⁵³ „Для советской власти образ Ниловны был важен тем, что ее сознание, так же как и сознание ее сына Павла и его друзей, пробуждается под непосредственным руководством профессиональных революционеров. Идея построения нового мира под руководством партии была необходима власти, потому что именно партия теперь занимает место слабого мужского героя русской классики, который так и не сумел сделать женщину полноценной и нужной обществу и значимой в собственных глазах.“ - Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 208).

⁵⁴ Postava matky ve stejnojmenném Gorkého románě byla později i předobrazem při utváření postavy Olgy, matky Stěpana Kolčugina (viz níže). - „Вообще мать – это центральный женский образ соцреалистической культуры. Именно ей отводится роль первичного воспитателя советского человека мужчины.“ - Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 210).

⁵⁵ „...синтез общечеловеческого (материнская любовь и любовь сына к матери) и конкретно-исторического (приобщение героини к революционной борьбе).“ –

„biblickou legendou o matčině obětování syna ve jménu velkého ideálu“⁵⁶. Jiné obrazy žen v dílech Gorkého tvoří potom ženy intelektuálky, jež bohatě nacházíme zejména v románu *Život Klima Samoina*.

Jako významného ruského autora, navazujícího na dílo Gorkého a využívajícího prostředky socialistického realizmu, uvedme Michaila Šolochova, který se zapsal do dějin světové literatury převážně svojí epopéjí *Tichý Don*. Právě zde se mu podařilo vytvořit dobově pravdivé a přesvědčivé postavy obyvatel chutorů na Donu v období světové a občanské války v Rusku. Mezi ně se řadí i výrazné postavy žen žijící v rurálním prostředí donských kozáků se starými patriarchálními pořádky, které se otřásají pod vlnami válek a revolucí. V kontrastu k zvolenému tématu tradicionalistické kozácké komunity i k sovětskému konservatismu 30. let⁵⁷ odkrývá Šolochov v díle (ve spojení s ženami) ožehavé otázky jako problematiku sexuální frustrace, potrat, pohlavní nemoci, cizoložství. „*Během tohoto gigantického a zároveň bezprostředního lidského střetu člověka a těžké doby proběhne i dojemný osudový a tragický příběh lásky Grigorije a Aksiňji, představitelky vášnivé kozácké ženskosti.*“⁵⁸ Pro Aksiňju ale znamená tato láska porušením manželského slibu a nevěra je v pravoslavné komunitě kozáků neakceptovatelná podobně jako svádění cizí manželky mužem. Jak ale dodává Milan Hrala: „*Grigorij se provinil proti příkázání ... jen z hlediska tradičního patriarchálního pojetí Desatera. ... jeho láska k Aksiňje je ... realizací vysoce mravní normy, není neřestná nebo odpudivá.*“⁵⁹ Když Grigorij Melechov ani po sňatku s Natálií z lásky k Aksiňji „nevystřízliví“, nezbývá jim než odejít ze vsi na statek Listických, kde s příchodem války začíná u Grigorije období dlouhého tápání nejen mezi dvěma osudovými ženami, ale i mezi ideologiemi a svým místem v životě. V pohnuté době nakonec Grigorij přichází o obě milované ženy a dochází tak k deziluzi ze světa, ve kterém mu zůstává jen jeho syn a sestra Duňa. Můžeme říci, že v románě jsou ženské hrdinky pohybující kolem rodiny Melechovových zachyceny jako svérázné postavy,

---

http://az.lib.ru/g/gorxkij_m/text_0390.shtml (14. 04. 2009) (Русские писатели. Биобиблиографический словарь. Том 1. А--Л. Под редакцией П. А. Николаева. Москва 1990).

⁵⁶ Zahrádka, M.: *Ruská literatura XX. století (Literární proudy a osobnosti)*, Olomouc 2003 (s. 22).

⁵⁷ „*В советском искусстве сексуальность женщины никогда не артикулировалась, и даже физической привлекательностью, женской «манковостью», обладали либо непутевые, ... либо отрицательные героини.*“ - Алексеева, Н.И. (ред.): *Гендер для «чайников»*, Москва 2006, (s. 214).

⁵⁸ Zahrádka, M.: *Ruská literatura XX. století (Literární proudy a osobnosti)*, Olomouc 2003 (s. 65).

⁵⁹ Hrala, M.: *Ruská moderní literatura 1890 – 2000*, Praha 2007 (s. 404).

podobně jako mužské protějšky, kdy se všichni podobají jeden druhému ve svých trápeních, lásce, strachu, štěstí i nenávisti a nakonec často i v tragické smrti.

Přibližně ve stejné době, kdy Michail Šolochov píše výše zmíněnou epopej v duchu Tolstého románové kroniky *Vojna a mír*, píše i Michail Bulgakov své nejslavnější dílo *Mistr a Markétka*, avšak inspirován zejména groteskností Gogolovou (a tradicí ruské satiry), Goetheho *Faustem*, *Kladivem na čarodějnice*, *Novým zákonem* a *apokryfy*. Jak je již z názvu patrné k hlavním postavám patří *Mistr a Markétka*, kteří tvoří jednu ze tří rovin příběhu a zároveň i osu příběhu v kompozičně složitém románu. Bulgakov tu sice představuje do jisté míry tradiční schéma zamilované dvojice (*Romeo a Julie*), ovšem toto schéma ozvláštňuje, oproti pasivnějšímu *Mistrovi* („*jenž je sebereflexí samého Bulgakova*“⁶⁰), zejména *Markétka* za pomoci *Wolanda*, díky němuž se stává na cestě k lásce k *Mistrovi* progresivnější. „*Принимая участие в московской дьяволиаде, Маргарита в то же время является одной из главных героинь третьей сюжетной линии романа. ... мастер — самый функциональный и непроявленный из всех центральных персонажей книги. Его история строится не столько на показе, сколько на рассказе.*“⁶¹ Je to *Markétka*, kdo podstupuje různé útrapy, které jí přichystal *Woland*, aby mohla spojit svůj život navždy s *Mistrem*. „*Markétka, podaná se zvláštním lyrismem, je poetický obraz Ženy, symbol věrné a věčné lásky.*“⁶² Není to tak láska pasivní, ale aktivní, energická, která se nebojí ani spojení se samotným *Ďáblem*⁶³. Toto tradiční, staré, už biblické spojení ženy a nečistých sil je tu však nabouráváno jak groteskností jeho zobrazení, tak i ze strany *d'ábla*, který tu je symbolem spravedlnosti a dobra mezi lidmi⁶⁴, od nichž se *Bůh* vzdálil. Jde tak jen o ironickou hru s maskou založenou na mytizovaném obrazu ženy *čarodějky*. Přestože je *Markétka Wolandovi* a jeho *svitě*, jež si pohrává s lidmi, do jisté míry nakloněna, umí se jim i postavit, když zbavuje utrpení *Frídu* během *bálu u Satana*, a zůstat věrná

⁶⁰ Zahrádka, M.: *Ruská literatura XX. století (Literární proudy a osobnosti)*, Olomouc 2003 (s. 91).

⁶¹ <http://magazines.russ.ru/zvezda/2000/6/suhih.html> (13. 04. 2009). (Сухих, И.: Евангелие от Михаила (1928.1940. Мастер и Маргарита М. Булгакова), «Звезда» 2007, №4).

⁶² Zahrádka, M.: *Ruská literatura XX. století (Literární proudy a osobnosti)*, Olomouc 2003 (s. 90).

⁶³ Morávková, A.: *Křížová cesta Michaila Bulgakova*, Litomyšl, 1996 (s. 161).

⁶⁴ Tím (svými skutky) vlastně ukazuje, že původci zla jsou sami lidé a jejich instituce, jak je tomu v Moskvě 30. let, kde oběťmi *Wolandova* působení jsou nejružnější podvodníci, nekompetentní vedoucí, šarlatáni, spisovatelé bez fantazie i policie. Na druhou stranu potvrzuje, že zlo je u lidí přirozené stejně jako soucit, že se nezmění: „...люди как люди. Любят деньги, но ведь это всегда было... ... Ну, легкомысленны... ну, что ж... и милоцердие иногда стучит в их сердца... обыкновенные люди... в общем, напоминают прежних...“ (cit.: Bulgakov, M. *Мастери Маргарита*, изд. «Кристалл», Санкт-Петербург 2003 (s. 126)

Mistrovi a snu o poklidném životě s ním v realitě pozemského světa, ve kterém nakonec pro jejich čisté duše není místa: „*Mistr si zaslouží nesmrtelnost za napsání velkého románu, Markétka za nezištnou a obětavou lásku k Mistrovi.*“⁶⁵

„Román v próze“, tak nazýval často Doktora Živaga, své vrcholné dílo, Boris Pasternak, čímž evokuje asociace s Puškinovým románem ve verších Evžena Oněgina a poukazuje tak na převahu lyrismu ve zpracovávané látce⁶⁶ se „*silnými obrazy ruské přírody a milostných scén*“,⁶⁷ odkazujícími na tradice klasické ruské literatury 19. stol.. I zde stojí v centru románu láska, tento příběh lásky je však komplikovaný nejrůznějšími úskalími, která s sebou jen mohl přinést bouřlivý život prvních třiceti let 20. století v Rusku. Živago tak díky nejrůznějším peripetiím poznává své tři osudové ženy (Toňu, Laru a v samém závěru díla i epizodickou Marinu). I když se zprvu zdá, že Toňa je Živagovi souzena (svoji čistotou, nevinností, mládím prožitým spolu), podléhá nakonec Jurij, ač se brání, živočišné lásce životem zkoušené a obětující se pro druhé Lary, v níž lze nalézt jistou personifikaci Ruska.⁶⁸ „*Любовные сюжеты русской классики воспринимались критикой и читателем как сценарии изменения самой жизни, ее уклада в целом, поэтому постепенно женский образ, взывающий о любви, заботе, защите, становится символом России.*“⁶⁹ Jejich náhodná setkání na začátku románu, následné míjení se a hledání, jako by mělo charakter předurčenosti a mystičnosti.⁷⁰ V kompozičním rámci shrnuje lásku Živaga k jeho ženám Igor Suchich následovně: „*Формально-фабульно отношения Живаго и Лары складываются на фоне романного "любовного многоугольника": Тоня — Юрий — Лара — Комаровский — Антипов — Марина. Живаго способен одновременно (как Мышкин у Достоевского с его любовью к Настасье Филипповне и Аглае) любить Ларису и Тоню и при этом жить с Мариной.*“⁷¹

⁶⁵ Zahrádka, M.: Ruská literatura XX. století (Literární proudy a osobnosti), Olomouc 2003 (s. 91).

⁶⁶ <http://magazines.russ.ru/zvezda/2001/4/suhih-pr.html> (16. 04. 2009), (Сухих, И.: Живаго жизнь: стихи и стихии. (1945?1955. "Доктор Живаго" Б. Пастернака), «Звезда» 2001, №4). Suchich ještě dodává: „*Автор мотивирует обращение к прозе необходимостью личного, максимально искреннего высказывания, привычной формой которого обычно считают стихи.*“

⁶⁷ Zahrádka, M.: Ruská literatura XX. století (Literární proudy a osobnosti), Olomouc 2003 (s. 50).

⁶⁸ Об интеллигенции: Сб. статей. (Приложение к альманаху "Канун", выпуск 2). СПб., 1997. (s. 126 – 127).

⁶⁹ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 205).

⁷⁰ <http://magazines.russ.ru/zvezda/2001/4/suhih-pr.html> (16. 04. 2009), (Сухих, И.: Живаго жизнь: стихи и стихии. (1945?1955. "Доктор Живаго" Б. Пастернака), «Звезда» 2001, №4).

⁷¹ <http://magazines.russ.ru/zvezda/2001/4/suhih-pr.html> (16. 04. 2009), (Сухих, И.: Живаго жизнь: стихи и стихии. (1945?1955. "Доктор Живаго" Б. Пастернака), «Звезда» 2001, №4).

2. Vymezení pojmů gender, Gender Studies (Genderová studia), feminismus

Chápeme-li pohlaví u člověka jako biologickou danost, jež ukazuje na biologické, tělesné rozdíly mezi muži a ženami, pak gender je sociální konstrukt, který z této danosti sice vychází, ale jinak je budován lidmi (není vrozen) na základě jejich vnímání rozdílů či podobností mezi pohlavími (muži a ženami). Zkoumá rozdíly psychologické, sociální, historické a kulturní. Jinými slovy, zatímco lidská pohlaví a tělesná konstrukce se obecně dlouhodobě (staletí, tisíciletí) téměř nemění, není tomu tak u rolí (funkcí, postavení) mužů a žen ve společnosti, které se na historickém pozadí a na různých místech na Zemi (v různých kulturách) postupně měnilo a mění včetně jejich vnímání. Toto zjednodušené vnímání rolí mužů a žen ve společnosti se pak nazývá genderovým stereotypem. Jde tedy o jakýsi zjednodušující popis určitých znaků, které ukazují na feminitu nebo maskulinitu u jedinců, a které se jako lidé od dětství sociálně učíme a používáme v přístupu a komunikaci s dalšími lidmi. Tyto stereotypy, ať kladné nebo záporné, jsou často jen jako zjednodušené pravidlo v přístupu k jednotlivcům potom vztahovány na všechny příslušníky daného pohlaví. Pokusy jedinců o vymanění se z nich mohou být většinou společností nahlíženy negativně nebo vyvolávat údiv (např. muž nosící ženské šaty, muž na mateřské dovolené, žena řídící nákladní automobil, žena hrající fotbal aj.)

Gender studies se jako mezioborová vědní disciplína zabývá zkoumáním těchto stereotypů napříč některými vědními obory. Uplatňuje se hlavně v historii, psychologii, sociologii, kulturologii, lingvistice, literární vědě apod., ale i jinde - tyto vzorce chování (sociální rozlišení maskulinity a feminity) se kulturně a historicky zakotvují i v různých společenských institucích (např. hospodářství, politický a vzdělávací systém, náboženství, rodinné uspořádání aj.) Tyto institucionalizované vzorce genderové diferenciacie jsou souhrnně označovány jako pohlavně-genderový systém společnosti. Pohlavně-genderový systém má pak přímý dopad na společnost, kde na základě rozdílného přístupu k jednotlivcům či skupinám může některé zvýhodňovat a jiné

diskriminovat. Jelikož dnes převládá tzv. patriarchální pohlavně-genderový systém (patriarchát), ocitají se tak v znevýhodněném postavení častěji ženy než muži.⁷²

Feminismus je politický a společenský myšlenkový proud, v jehož základě spočívá snaha vymanit ženu z područí patriarchální společnosti, uznání a dodržování rovnosti mezi ženami a muži. Tím se nedotýká pouze žen, ale i mužů, neboť i u nich může docházet k diskriminaci na základě odlišného vnímání generových rolí (např. při péči o dítě, volbě a výkonu některých „pro muže netypických zaměstnání“). Feminismus je v dnešní podobě velice rozvětvený, či možná roztržštěný, zejména pak v názorech na to, jak zmíněné rovnosti dosáhnout, jak široce chápat pojem rovnost, i některými dílčími tématy či politickými platformami, na nichž různé feministické odnože stojí, které upřednostňují. Tento model názorové diferenciaci uvnitř hnutí přináší na jednu stranu bohatá témata k diskusi a bádání, čímž je feminismus neustále obohacován, na druhou stranu vyvolává uvnitř hnutí i silná pnutí.

---

⁷² Hartmut, K.: Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj, Praha 2006 (s. 9-10), Oakleyová, A.: Pohlaví, gender a společnost, Praha 2000 (s. 19–20), Formánková, L., Rytířová, K. a kol.: ABC feminismu, Brno 2004 (s. 20–23), Renzetti, C. M. a Curran, D. J.: Ženy, muži a společnost, Praha 2003 (s. 20–22).

3. Obecný pohled na ženskou hrdinku v sekundární literatuře

V současné době se při studiu ženských postav v literatuře nebo otázky žen v literatuře vůbec, můžeme setkat a pracovat s několikerou literaturou, co do přístupu k této problematice. Starší literatura poskytuje řadu zajímavých informací a hledisek, ovšem některá z těchto hledisek bývají zatížena pohledem čistě z pozic marxisticko-leninské literární vědy, která ne vždy zpracovává látku objektivně, nazírá často na literaturu z jejího funkčně pragmatického hlediska, zda vyvolá odpovídající reakce u čtenáře a nakolik odpovídá marxisticko-leninské filosofii (např.: Лейбович, С. Л., Розанова, С. А.: История русской Советской литературы, Москва 1958, Pospělov, N. a kol.: Dějiny ruské literatury II., Praha 1947). Zajímavější a nestrannější přístupy se v tomto směru objevují v literárněvědném prostředí postupně od 60. let (Бахтин, М.: Проблемы поэтики Достоевского, 1963, глава 2-ая – Герой и позиция автора по отношению к герою в творчестве Достоевского, zde se Bachtin zabývá úlohou dialogu mezi postavami v románech Dostojevského) a zejména na konci 80. let jako např.: Тишкин Г. Женский вопрос в России: 50—60-е годы XIX в. Л., 1984, Павлюченко, Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988, kde se autor zaměřuje sice spíše na ženy v emancipačním hnutí a hnutích za sociální spravedlnost, avšak dopady těchto historických jevů na společnost stejně jako i portréty některých žen revolucionářek mapuje i na umělecké literatuře (jde o 50. – 90. léta 19. stol.).

Devadesátá léta potom znamenají svobodný přístup k archivním materiálům, západní literatuře a možnost svobodné tvorby a myšlení, což se odráží i na vydávaných článcích a knihách. Co se týká našeho tématu, tak například J. M. Lotman se ve své posmrtně vydané knize Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII-начало XIX века), Искусство-СПб, СПб 2006 zabývá tématy jako všední život a přístup ke vzdělání u ruských šlechticů, životem šlechticů a postavou Таťány se dále zabývá i v díle Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Комментарии, 1980, nebo obšírná práce О. В. Рябова: Русская философия женственности (XI – XX века), Иваново, Издательский центр «Юнона» 1999, v níž autor usouvztažňuje umělecké ztvárnění a vnímání ženy a ženství s historií a filosofií. Příspěvek Кривцуна, О. А.: Психологические корни эротического искусства,

Психологический Журнал, Том. 13, № 1, 1992. (с. 95-106)⁷³ se dívá na erotiku a sexualitu v umění z pohledu psychologie. Samostatným pohledem potom na chápání pohlaví, sexuality na jedné straně a chápání Boha na druhé straně a jejich promítání do literatury stříbrného období ruské literatury je článek Ukrajinky Romanovové (Романова, Е. И.: «Бог и стихия пола в русской литературе серебряного века» (предислвие к постановке проблемы) (с. 62 - 73.) // Література в контексті культури, збірник наукових праць, випуск 6, Дніпропетровськ, РВВ ДНУ, 2001⁷⁴. Podobným tématem se ale zabývalo vícero vědců, jako příklad uveďme několik z nich a jejich práce: Н. М. Габриэлян, Пол. Культура. Религия, Общественные науки и современность. 1996. № 6. С. 126-133⁷⁵, Клименкова, Т. А.: Женщина как феномен культуры. Взгляд из России. М., Преображение, 1996⁷⁶, Пушкарева, Н.Л.: Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X — нач. XIX в.), М. 1997. U nás se podobným tématem zabývá např. Galina Pavlovna Binová: Erotika i literatura ruského modernizma. *Slavica Litteraria*, Brno: SPFFBU, X6, od s. 31-39; Seksualno-erotičeskaja obraznost v postmodernistskom diskurse. *Slavica litteraria*, X5, od s. 9-19; Dve koncepcii ljubvi v ruskoj filosofii rubeža XIX-XX vekov. *Slavica Litteraria*, Brno, X4, 4, od s. 2-21.

Některé z těchto výše uvedených prací berou v potaz genderová studia více jiná méně nebo vůbec, ale dá se říci, že od počátku devadesátých let ovlivňuje genderové hledisko stále více textů zkoumajících mezilidské vztahy v kultuře, společnosti, politice a jiných sférách lidské činnosti. Postupně vznikají ve střední a východní Evropě centra i samostatné katedry genderových studií, které vydávají vlastní publikace. Uveďme několik z těchto materiálů, zabývajících se nějak našim tématem: Гендер и общество в истории. под ред. Л.П.Репиной — СПб.: Алетейя, 2007; Гендерный подход в антропологических дисциплинах — СПб.: Алетейя, 2001; časopis Charkovského centra: Гендерные Исследования; Женщины. История. Общество - Сборник научных статей под общей редакцией В. И. Успенской. Тверь. Выпуск 1 - 1999, Выпуск 2 – 2002; Мужские ответы на женский вопрос в России (вторая половина XIX-первая треть XX вв.), Антология. Феминист-Пресс, Тверь, 2005; Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва, 2006; Щепкина, Е. Н.: Из истории

⁷³ <http://www.psychology.ru/library/00030.shtml> (20. 04. 2009).

⁷⁴ http://www.geocities.com/svr_2000svr_us/d-pr/rmn.html (20. 04. 2009).

⁷⁵ <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/06/26/0000163927/012Gabrielyan.pdf> (20. 04. 2009).

⁷⁶ <http://www.a-z.ru/women/texts/klimenkovar-e.htm> (20. 04. 2009).

женской личности в России, Тверь: Феминист-Пресс, 2005; Пути и перспективы интерпретации интеграции гендерных методов в преподавание социально-гуманитарных дисциплин. Материалы научной конференции, Тверь, 2000; Павличко, С.: Фемінізм, «Основи», Київ 2002.

Co se týče českých zdrojů, i zde bylo publikováno několik knih zabývajících se ženskou otázkou, a to jak původních, tak přeložených z jiných jazyků. Historickým vývojem ženských rolí se zabývají publikace jako: Čadková K., Lenderová M., Stráníková, J. (edd.): Tzv. dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie, Pardubice 2006; Vodáková, A., Vodáková, O. (edd.): Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?, Praha 2003; Ledererová, M.: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha 1999; Neumann, S. K.: Dějiny žen, Praha 1999. Tyto díla většinou mapují za využití množství statistik a dobových dokumentů postavení žen v dějinách (středověk – současnost), proměnu rolí, které jim byly přidělovány nebo do nichž se samy stavěly. Literární vědou, nebo jak je kritický přístup k literatuře nazývaný v prostředí generových studií: feministickým čtením (či feministickou kritikou – která se zatím stále vyvíjí a nově hodnotí literaturu z hlediska gender studies a feminismu) se u nás alespoň okrajově věnovaly texty jako např.: 1./ Feminismus devadesátých let českýma očima, edice Nové čtení světa, Praha 1999, Chlupáčová a kol.: Žena v moderní ruské literatuře, Praha 2003. V překladech sem můžeme zařadit díla jako: Oates-Indruchová, L. (edd.): Dívčí válka s ideologií. Klasické texty anglosaského feministického myšlení, Praha 1998; Morrisová P.: Literatura a feminismus, Brno 2000; Oates-Indruchová, L. (edd.): Ženská literární tradice a hledání identit, Praha 2008. Nutno ještě podotknout, že některé z uvedených textů se nezabývají přímo literární vědou, ale pracují spíše na poli sociologie, historie, jazykovědy aj., čímž přinášejí velké obohacení pro náš kritický přístup ke zkoumanému materiálu.

4. Ženské hrdinky v Grossmanově tvorbě 30. – 50. let, aneb na cestě k románu „Život a osud“

Když se Vasilij Grossman rozhodl na začátku třicátých let vstoupit do literatury, soustředil se ve své tvorbě převážně na svět, který znal důvěrně sám a mohl se tak opírat o vlastní zkušenosti, tím světem bylo prostředí těžebního a hutnického průmyslu, chemického výzkumu a techniky vůbec. Zde se zaměřoval spíše na vrstvu vzdělaných odborníků jako jsou inženýři, mistři, technici, laboranti apod. nebo na prosté lidi z dělnického prostředí, tzv. proletářského původu. Hlavními hrdiny tu vystupují převážně muži, jimž stojí po boku jako *potomnice* ženy, ovšem obě pohlaví se musí vyrovnávat s novým uspořádáním v socialistickém státě v období stalinismu po svém. „*В своей борьбе за модернизацию и милитаризацию социалистической родины сталинизм одновременно и играл на традиционных гендерных различиях, и пытался манипулировать социальным неравенством.*“⁷⁷ – což V. Grossman dokázal zčásti reflektovat i ve svých dílech.

4.1 Povídková tvorba 30. a počátku 40. let

To dokládá nejen ve své prvotině, novele „Глюкауф“, kde detailně zkoumá a ukazuje život jak prostých horníků, a řemeslníků s tímto odvětvím spojených, tak inženýrů. V této, zdálo by se, mužské profesi si autor všímá však i ženské práce, která nebyla někdy tak složitá jako mužská, ovšem pracovní podmínky neměly lehké ani ony. Právě ženy, které byly nuceny mezi úzce specializovanými hornickými obory vykonávat méně hodnocené a nekvalifikované práce, potkávala navíc tzv. druhá směna v domácnosti, kde se setkávají i s domácím násilím, jak je v knize vidět v případě rodiny jednoho horníka. V kontrastu stojí manželky inženýrů, které naopak mohou zůstat zabezpečenými ženami v domácnosti, jež přebytek volného času může svádět k manželské nevěře, jak je to vidět u ženy ředitele.

---

⁷⁷ «Гендерные исследования», Но. 13 (1/2005): Харьковский центр гендерных исследований; Тимоти Пайнич - Гибель и апофеоз: половая унификация советского патриотизма. (s. 56, 57).

Někdy je za Grossmanův debut pokládána i povídka „**В городе Бердичеве**“ (1934), v níž se Vasilij Semjonovič zabývá několika svými celoživotními tématy, jakými tu jsou židovské prostředí (ještě politicky nezatížené), člověk v krajní situaci (zde armádní komisařka) a revoluční / válečné prostředí a působení člověka v něm. Se všemi těmito třemi myšlenkovými okruhy se střetává žena, komisařka Vavilovová. Jíž autor na první pohled udělil neobvyklou profesi válečné komisařky, což však nebylo v sovětském svazu v revoluční době občanské války až tak nic neobvyklého.⁷⁸ Občanská válka tak dává ženám možnost vstoupit i do netradiční genderové role: „Гражданская война подтвердила наметившуюся тенденцию гендерной трансформации - усиливающееся проникновение женщин в сферу «традиционно мужского».“⁷⁹ Neobvyklá však je až nadměrná maskulinizace hrdinky, i když na začátku jsme svědky jazykového sexismu, když se Kozyrev směje jejímu těhotenství a potýká se s tím, jak zformulovat udělení dovolené nutné k porodu. U Vavilovové vzniká dojem až neženskosti, a to jak u její vnější (např., mluví basem, při porodu slyší Magazanik „чей-то хриплый мужской голос“, „крепкие матерные слова“⁸⁰, okolí připadá divné, když se začervená, obléká se do kožené výstroje) tak i vnitřní podoby (např. přemýšlí před porodem nad tím, jak se daří jejím jednotkám, potýká se s myšlenkami na potrat, který se snažila vyvolat těžkou prací, neví nic o dětech, péči o ně, o porodu, kojení, a nakonec i samo opouštění novorozence a odchod na frontu). Změn si všímá i Magazanik, ale nepřijímá je: „Что ты думаешь, если женщина надевает кожаные штаны, она от этого становится мужчиной?“⁸¹ Vnitřně (sžívá se s dítětem) i vnějškově (nosí ženské šaty) Vavilovová nabývá feminních rysů až po narození dítěte, aby se následně, po evokaci vzpomínek zřejmě na Leninův projev, vrhla opět do válečné vřavy, nebo-li bojovala za lepší budoucnost. Tak se tu dostali do konfliktu mateřský cit (feminní rys) a vojenská povinnost (politické, revoluční

---

⁷⁸ Pozn.: Paradoxně v době vzniku povídky byly naopak ženy z vyšších vedoucích funkcí (nejen) armády odstraňovány, což odpovídalo Stalinově politice – «Гендерные исследования», Но. 13 (1/2005): Харьковский центр гендерных исследований; Тимоти Пайнич - Гибель и апофеоз: половая унификация советского патриотизма. (s. 56, 57).

⁷⁹ «Гендерные исследования», Но. 13 (1/2005): Харьковский центр гендерных исследований; *Ольга Никонова*. "Давайте прыгать, девушки!", или советский патриотизм в гендерном измерении

⁸⁰ Гроссман, В.: Несколько печальных дней: Повести и рассказы, Москва 1989, (s. 55).

⁸¹ Гроссман, В.: Несколько печальных дней: Повести и рассказы, Москва 1989, (s. 57).

přesvědčení). Jak dodává S. Lipkin: „*Так еще никто не писал о девушках в походной шинели.*“⁸²

V další minipovídce „**Разказчик о счастье**“ (1934 - 1935) využívá Vasilij Semjonovič ženské postavy a stereotyp rozmařilosti a nízké materiálnosti, s ženou často obecně spojované, k didaktickému účelu. Povídka je vlastně bajkou s paradoxním vyústěním, kdy žena, tahající si obálku s dárkem, jako by neměla štěstí, když si v obálce najde papírek s nápisem „счастье“, a její kamarádky naleznou drobné dárky.

Črta „**Четыре дня**“ (1935) se vrací opět k tématu rudých komisařů v ohrožení, kteří se skrývají v rodině lékaře ve městě okupovaném bílými Poláky. Tato rodina má několik společných rysů s dalšími podobnými rodinami v autorově tvorbě, jedná se o lidi z řad inteligence s vysokým morálním kreditem (muž má často technické vzdělání, žena bývá v domácnosti, ovšem dříve studovala), altruisty a humanisty, hájí kladné sociální změny ve společnosti. U Grossmana, který se s ní ztotožňuje, hraje významnou roli a její obměny můžeme najít ve velkých epických dílech: v rodině Štruma a Šapošnikovových, v rodině lékaře Kravčenkových („Степан Кольчугин“). Ženy (manželky) sice podléhají patriarchálnímu rozdělení rolí a androcentrismu v rodině, neboť to vyžaduje i historický rámec děl, ale mají zároveň dostatečný vliv na manžela při prosazování svých zásadních požadavků (spojených tradičně s ochranou rodiny).

Mimo historické prózy se Grossman věnuje i soudobým problémům tehdejší společnosti. Zobrazuje zde především události z každodenního života. Nutno dodat, že jsou tato drobná díla dobově poznamenaná, ranný umělec teprve formuje svůj názor i přístup k literární činnosti a drží se často některých dobových ideových schémat a klišé, odpovídajících duchu socialistického realizmu stalinského období. Na druhou stranu jsou tyto příběhy důkazem Grossmanovy originality co do výběru a zpracování zdánlivě obyčejných námětů, na nichž lze vidět k jakým sociálním změnám došlo v porovnání s předrevolučním stavem společnosti.

---

⁸² Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 8).

Ve společensky kritické, krátké povídce „**Маленькая жизнь**“ se spisovatel zaměřil na ideální, poklidný pár, který díky bezstarostnému životu v nové socialistické společnosti ztrácí schopnost hlubšího rodinného života. Manželovi, kterému nic nechybí (žádá jen, aby žena byla včas doma, aby se o ni nemusel bát), jde tak daleko, že nakonec přestává téměř vnímat realitu a dění kolem sebe – na 1. Máj je mu divné, proč lidé nečinně sedí na lavičkách. Upadá do čím dál většího vnitřního klidu, spokojenosti až letargie. Hybatelkou děje se stává žena, která má mimo zaměstnání se starostí o domácnost plno dalších zájmů, za těmito nimiž se však tají její touha po dítěti. Jenže když jednou přivede domů holčičku z dětského domova, dochází ní ke generační neshodě, zatímco dítě vidí, jak mu v domově unikají hračky, které na 1. Máje dostávají a nudu u nových rodičů, touží se vrátit raději zpátky, manželka, ač se snaží najít pro všechny zábavu, otčím hledá výmluvy a důvody, jak zůstat spokojeně doma („...гулять мы сейчас не пойдём, а посидим дома“, „... во-первых, билетов не достанем, во-вторых, в такой вечер хочется посидеть дома“⁸³), čímž rozbíjí jakýkoliv vztah dítěte k sobě a nevědomky zapřičiňuje odchod holčičky z jejich domu.

K soudobému příběhu se Vasilij Semjonovič obrací i v povídce „**Кухарка**“, v které zpracoval osudy dvou žen hospodyň, z nichž každá je do jisté míry zajatcem své genderové role, nosí v sobě své problémy, se kterými se snaží vypořádat. Zatímco Annu Sergejevnu, ženu v domácnosti, trápí neplnohodnotnost života, který je vyplněn starostmi o domácnost a manžela inženýra, a touží proto po tvůrčí nebo alespoň manuální práci, pověřivá Marie Ševčuk, žena z vesnických poměrů, se jako posluhovačka potýká s problémy existenčními, neustálou drobnou prací v cizí domácnosti a hořem nad ztracenými lety pod despotickým mužem a nad svým kdysi dávno ztraceným synem. Anna Sergejevna se snaží změnit život a najímá Marii na péči o domácnost (což si musela vydobýt na manželovi), aby mohla pracovat mimo domov, jenže po hádce Marii propouští a zůstává nadále konvenční ženou v domácnosti, uzavřena ve svém dřívějším životě. Naopak Marie se po propuštění spřátelí s dělníky z komunálního bytu a odchází pracovat do továrny, kde objevuje nové pocity a možnosti – dělnické soudružství, více vydělaných peněz, výhody stravování v jídelně, doplňování vzdělání aj. Grossmann tu idylicky líčí procitnutí nevzdělané ženy v uvědomělou ženu dělnici v duchu, jaký

---

⁸³ Гроссман, В.: Несколько печальных дней: Повести и рассказы, Москва 1989, (s. 311 a 312).

vyžadoval tehdejší literární kánon socialistického realismu, kdy ještě věřil, „*что так и полагается писать, утверждать нашу правду*“.⁸⁴

Z autorovy současnosti je i další povídka „**Повесть о любви**“ (1937), v které ukazuje cestu ke spokojenému společnému soužití zamilované dvojice, navíc se tu okrajově dotýká fenoménu civilního sňatku, který se po zrušení církevní obdoby široce uplatňoval a přinášel jednodušší možnost rozvodu a s tím spojený další jev, a to svobodné matky. V konečném důsledku ovšem taková „*„revoluční vymoženost“ většine obyčejných žen uškodila*“⁸⁵. Mladým lidem tu v lásce překáží částečně žárlivost, s kterou se však dovedou vyrovnat, horší je, že se nevidí často, důvodem čehož je pracovní nasazení zejména muže (příznak literatury 30. let: konflikt „lásky a práce“)⁸⁶. Z původně rovnocenných pozic mezi partnery začíná mít postupně navrch muž: při schůzce před služební cestou natlačí Jekatěrinu do sňatku, když si nepadne napoprvé do oka s nevlastní dcerou, chce mít co nejdříve vlastní dítě, zpočátku otevřeně žárlí na návštěvy mužských přátel Jekatěrininy (sám má přátele převážně v mužském kolektivu), nechává manželce domácí práce, kterým se dříve nevyhýbal, vidí své zaměstnání jako důležitější. Na druhou stranu jsou vyzdvihovány některé pokrokové tendence jako právo ženy na kvalifikovanou práci, na vyšší vzdělání, snížení některých negativních genderových odlišností v rodině a zaměstnání, snadnější možnost rozvodu a sňatku, technický pokrok apod.

„**Несколько печальных дней**“ (1940-1960) je povídka, u které lze dosti dobře sledovat autorovy převážně poválečné postoje, otevírá nové společenské a sociální problémy. Na jedné straně tu stojí překladatelka Marja Andrejevna se svým spokojeným životem v Moskvě a láskou ke svému manželovi, což však zastiňuje její vztah k některým dalším členům rodiny, z níž pochází (např. když byl její bratr podezříván v době politických procesů, bojí se Marie obrátit na svého manžela, který by mohl pomoci). Její příbuzní stojí na jiné úrovni, po smrti bratra Marie Andrejevny Kolji

---

⁸⁴ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 40).

⁸⁵ Čadková K., Lenderová M., Stráníková, J. (edd.): Tzv. dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006 (s. 194).

⁸⁶ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 50) Jak ale dále dodává A. Bočarov k originalitě tématu: v klasické ruské literatuře „*не было дела, мешающего любви*“ (tamtéž s. 50).

(jeden z nejlepších pracovníků v závodě) se její matka, snacha a Koljův postižený syn ocitají bez živitele a musejí brzy čelit jisté chudobě a ztrátě závodního bytu v Kazani, kde žijí. Marjino nepochopení situace v rodině svého bratra vychází najevo při její návštěvě. Cítí stísněnost, která panuje v domě po smrti bratra, ale snaží se dosti nešťastně hledat další řešení, které je vůči dalším členům dosti krátkozraké, chce přestěhovat maminku do Moskvy k sobě, jenže tím by se musel postižený synovec dát do ústavu a snacha, by zůstala zcela osamocena. Právě matka poukazuje na neetičnost takového kroku, přeje si zůstat a pracovat, aby rodina v Kazani dál fungovala a její vnuk měl rodinné zázemí, vyčítá Marii její nezáměr o ně, neohleduplnost k postiženému synovci. Marie se poté snaží pomoci finančně. Grossmann tak ukazuje odcizenost lidí, zde danou nejen vzdálenostmi, ale i světem, který je obklopuje, sociální dopad na rodinu bez muže živitele (umírajícího ve vězení), čili představitele *instrumentální rodinné role*⁸⁷ (čímž jsou postiženy zejména děti, ženy a starší lidé), otevírá i problematiku procesů 30. let.

Ač byla povídka „**Молодая и старая**“ napsána v letech 1938-1940, kdy ještě stále probíhaly různé politické procesy, dotýká se autor již odvážně některých křiklavých, nespravedlivých a záporných stránek těchto procesů a hladomoru počátku 30. let, přesněji jejich dopadu na blízké zatčených a různých generačních postojů žen k nim. Na začátku se dovídáme, že děti, o které se stará Stěpanida Gorjačevová se svojí matkou patří její sestře, která stejně jako její otec zemřela hlady v době hladomoru r. 1931, a že děti s babičkou žijí na chalupě, kterou získaly po obětech procesů roku 1937. Stěpanida unikla o vlásek uvěznění v třicátých letech, byla nejvzornější pracovnící, která se však odvážně postavila za nevinně zatčené, a nyní se staví za lidi propouštěné z práce, i když tím riskuje potrestání. Stěpanida cestuje do lázní s Gagarevovou, která prožívá trauma cestou vlakem kvůli zatčené dceři. Právě ve vlaku probíhá zajímavý rozhovor, kdy ženy po osobních zkušenostech obou s represivními složkami státu, jsou schopny chválit péči státu o pracující a sílu armády (západní Evropa bojuje s nacismem a SSSR s Japonskem v Mandžusku). Gorjačevová se v lázních seznamuje s mužem, za nějž se vdává, ale který zanedlouho umírá na japonské frontě, což se dovídá i Gagarevová, když jí jde

---

⁸⁷ *instrumentální rodinná role* – úloha finančního zajišťování rodiny a rozhodování v klíčových záležitostech, kterou v tradiční rodině plní manžel-otec

oznámit radostnou zprávou o přezkoumání případu své dcery, příběh tak má dosti ambivalentní závěr. Grossman v povídce zúročuje vlastní zkušenosti, neboť zatčení postihlo v roce 1937 i jeho ženu Olgu Michajlovnu, jako bývalou manželku zatčeného „nepohodlného“ spisovatele Borise Gubera. Z několika Grossmannových povídek ke konci třicátých let jsou cítit právě tyto pochmurné nálady.

Podobně je tomu i v jedné z posledních předválečných drobných próz, v povídce „Лось“ (1938-1940), v níž doma umírá nemocný a všemi opuštěný muž, o kterého se stará jen jeho manželka. Vasilij Grossman tu vzdává hold pevným mezilidským poutům, které spojuje láska. Tradiční genderové role se tu mění, živitelkou se stává žena a plně závislým členem domácnosti manžel, navíc manželova nemoc přináší destrukci rodinných vazeb, když dceřiny city k nemocnému, kvůli vleklosti nemoci, ochabují. Povídka nápadně připomíná Tolstého „Smrt Ivana Iljiče“: *„В какой-то день и дочь, и сослуживцы, и друзья перестали верить в выздоровление Дмитрия Петровича и потому потеряли к нему интерес. ... Его жизнь не могла вызвать никаких событий... Но его смерть могла стать причиной некоторых событий... смерть Дмитрия Петровича интересовала широкий круг людей... Его безнадежное существование интересовало лишь одного человека – Александру Андреевну.“*⁸⁸ Alexandra Andrejevna, která pochází z rodiny revolucionářů, se zabývá zvláštním koníčkem, a to historií národovolců a předrevolučních reformních hnutí (zatímco manžel je spíše požitkář bez koníčků), podobný zájem je vidět v „Životě a osudu“ u Alexandry Vladimirovny Šapošnikovové.

---

⁸⁸ Гроссман, В.: Несколько печальных дней: Повести и рассказы, Москва 1989, (s. 272).

4.2 Románová tvorba: „Štěpán Kolčugin“ („Степан Кольчугин“)

Předrevoluční pohyb myšlenek a mas, i následně revoluce sama, přitahoval Vasilije Grossmana snad již od doby, kdy se odstěhoval z Berdičeva, kde byl svědkem okupace „bílými“ Poláky⁸⁹ a dějiny šly doslova kolem něj. Právě zrod a vývoj mladého revolucionáře, šíření socialistických myšlenek a přeměna společnosti se stává námětem jeho prvního, i když nedokončeného, románu „Štěpán Kolčugin“ („Степан Кольчугин“ 1937-1940). Z ženských postav je stěžejní zejména Štěpánova matka Olga, její sestra Marfa, matka Serjoži Marie Dmitrijevna a Sofie Andrejevna se svým studentským kroužek podnájemníků a podnájemnic. Postavy předválečné prózy se u Grossmana nevyznačují větším vývojem charakterů, chápe je navíc většinou jednostranně: kladně či záporně. Jak to ostatně dokládá i A. Bočarov: *„...ему представлялось еще неоспоримым неукоснительно двухцветное разделение людей на абсолютно хороших или беспросветно плохих, энтузиастов или обывателей, творческих натур или равнодушных. Сложность, формирование, изменение характеров ему не давались или не интересовали. Конечные причины добра и зла он видел обычно в носителях, не улавливая за этим цложное сплтение социальных, экономических, психологических проблем.“*⁹⁰ Tyto tendence však v díle Štěpán Kolčugin poněkud mizí, postavy jsou barvitější, ne vždy jednoznačné a postupně se vyvíjí (ve svém historicko-společenském zasazení).

Román stojí, podobně jako většina tehdejších děl s podobným námětem, ve stínu Gorkého „Matky“, nejsilněji je to cítit u Štěpánovy matky, na jejím a synově osudu⁹¹. *„Вообще мать – это центральный женский образ соцреалистической культуры. Именно ей отводится роль первичного воспитателя советского человека мужчины.“*⁹² Olga Kulčuginová se však postupně přesouvá jako jedna z hlavních postav syžetu do pozadí, podobně jako i ostatní ženské postavy, ustupuje místo dějové linii sledující život uvnitř revolučního hnutí, kde nacházíme převážně mužské představitele. Panuje zde až podivuhodná absence žen, které by se účastnily podzemní činnosti nebo byly nějak zastoupeny v socialistickém spolku dělníků jak při závodu, tak

⁸⁹ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 25).

⁹⁰ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 47).

⁹¹ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 56).

⁹² Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 210).

i jinde, což je vzhledem ke zpracovávané látce podivné. Výjimku snad tvoří Sofie Andrejevna, která je ochotna skrývat pronásledovaného Bachmutského a dává prostor svobodnému hlásání nejrůznějších myšlenek ve svém bytě. Olga Kolčuginová tak vystupuje hlavně v období hrdinova dětství a raného mládí a při konfrontaci s matkou Serjoži, čímž jsou sice zdůrazňovány rozdíly sociální, ale na druhou stranu i podobné postavení obou žen, nemohoucích nijak ovlivnit osudy svých synů. Olga je příkladem tvrdě pracující ženy-samoživitelky, dvojnásobné vdovy, jíž šachta vzala dva muže, a tudíž sama řídí domácnost a stará se o výchovu dětí. Tento feminní prvek ve výchově syna se však téměř nijak významněji neprojevuje (syn navíc na své otce takřka nevzpomíná). Olga je postupně v románu osobou pasivní, aktivita přechází na syna, jakožto hlavní postavu, který se od matky odlučuje a vydává se na dráhu boje za lepší postavení dělníků. *„Неслучайно, что многие героические мужские персонажи советской культуры не имеют отцов: функцию отца здесь выполняют партия и государство.“*⁹³

Po zatčení a odsouzení Štěpána se Kolčuginová mění: zůstává sice dál hrdá, ale propadá melancholii, nevěří ve změnu k lepšímu, „*věří v Boha, ale nevěří popům*“⁹⁴, musí pracovat, aby zapomněla na syna. Naopak rodinná přítelkyně bezdětná Marfa je jednou z mála aktivních šiřitelek a bojovnic za socialistické myšlenky, než upadne též do depresí po rozprášení revoluce let 1905-1907. Tato tvrdá žena je nápadně podobná komisařce Vavilovové, též jsou na ni dobově netradičně přenášeny prvky maskulinity: silná, velká a statná žena, ovládající kovářské řemeslo, ráda se napije, vlastní dílnu, je kreativní, podnikavá, jde proti konsensu (opouští závod, když jí za stejnou práci platí méně než mužům)⁹⁵; na druhou stranu ale nedochází ke gradaci v jejím vývoji, ale naopak ke ztrátě nadějí.

Matka Serjoži Marie Dmitrijevna je typickou představitelkou ženy provinciální inteligence, i když pochází z bohatých poměrů vysokého úředníka a má na dívku vysoké vzdělání, rozhodla se v mládí postavit rodičům a žít s lékařem mimo velkoměsto, čímž si proti sobě postavila otce i matku a uzavřela si širší možnost vlastního rozvoje kvůli odchodu z Kyjeva a omezeným prostředkům manžela. Na

⁹³ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 210).

⁹⁴ Grossman, V.: Štěpán Kolčugin II, Praha 1951, (s. 169).

⁹⁵ Grossman, V.: Štěpán Kolčugin I, Praha 1951, (s. 83).

druhou stranu se zbavila diktátu přísných rodičů, kteří jsou typem bohatých buržujů. Grossmann je představuje jako typické nepřátele širokých mas proletariátu, kteří věří jen v sílu svého postavení, svých peněz (snaha o korumpování syna, aby se k nim vrátil) a pro své „falešné“ ideje dokáží rozbít i základní mateřská pouta (odmítají pomoci vnukovi Serjožovi ve vězení). Marii Dmitrijevně zůstává pouze dohled nad domácností a starost o syna, do jehož života má čím dál menší možnost zasahovat (Serjoža odchází na studie a později do války, jeho socialistické názory odporují otcovu liberalismu, díky čemuž se rozchází s rodinou i názorově, ale vzájemná láska je ale i tak pojí dál). Marie Dmitrijevna se ocitá v podobné situaci jako Olga Kolčuginová, nemá možnost uchránit syna před krutým světem, pomoci mu před represí státu, když je zatčen, zbavit ho vojenské povinnosti. Pomyslný i reálný mezičlánek mezi ženami tvoří služka u Kravčenků Natálie, balancuje ve svém postavení mezi chudými obyvateli slamů a bohatšími ve městě, ale ani k jednomu se nehlásí, i když s dělníky soucítí. V díle se stává obětí násilí, kterého se na ní dopouští její milenec domovník, toto násilí je však schopna tolerovat. Do tohoto domovníka Petra Grossmann vložil většinu špatností, které spatřoval v carském režimu, jako opilství, udavačství, sexuální zvrácenost, zlodějství, černosotněnecství aj.

Také postoj obou mladých hrdinů Štěpána a Sergeje k ženám není zcela obyčejný. Důvěřivý a nezkušený Kolčugin se bezhlavě zamilovává do Věry, již je oklamán, pokouší se marně o sebevraždu, pak zanevívá nějaký čas na ženy a věnuje se podzemní revoluční činnosti,⁹⁶ než ho „objeví“ v domě Sofie Andrejevny sestřenicí Sergeje Pavla. Podivná čtrnáctiletá dívka, která se domáhá pozornosti svým poťouchlým, vzdorovitým a marnivým chováním, za čímž stojí její pocit z vlastní ošklivosti, se postupně pokouší získat si srdce Štěpána, který je ve vězení. Na rozdíl od Štěpána, který nemůže najít odvahu a vhodná slova pro vyjádření pocitů lásky, se Sergej snaží své emoce a nezkušenost, zakrývat lží, a tak nejprve své Olze lže o svých intimních poměrech se ženami, aby ji nakonec před odjezdem na frontu skutečně podvedl, což si vnitřně omlouvá pokroucenou logikou: nepodvedl ji, protože to nebylo z lásky. Olga je vylíčena

---

⁹⁶ „чудо любви оборачивается трезвостью, а сказочным становится появление революционера!“ - Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 61).

v knize jako křehké a krásné stvoření, nevede se jí ve škole a propadá, nemá mnoho ambicí, vedle Sergeje se z ní stává pasivní, milující člověk, žijící v jeho stínu.

Román „Štěpán Kolčugin“, jako kvalitní pokus Vasilije Semjonoviče o velkou prózu, lze považovat za předvoj k dialogii „Život a osud“, objevuje kouzlo politicko-historických témat, která umělecky ztvárňuje, začíná tu vynikat Grossmannův smysl pro polyfonnost a charakterovou nejednoznačnost hrdinů, symbiózu historických skutečností a postav s fiktivními. Pokud jde o ženské postavy, odpovídají tu dobovému sovětskému literárnímu schématu i zčásti historickému zasazení románu, jsou plnohodnotnými součástmi díla. Jako oběti násilí a alkoholizmu mužů, jsou spolu s dětmi prostředkem kritiky těchto negativních jevů v rodině a společnosti. Autor ale u ženských protagonistek téměř nereflektuje historickou skutečnost při zapojení žen do socialistických revolučních proudů v Rusku v prvních dvou desetiletích počátku 20. století. Emancipační snahy žen byly svázány právě s těmito proudy, ale po porevolučním období experimentů upadají nejen jako nepřátelské z pohledu bolševické politiky, která má vlastní názor na postavení žen ve společnosti, ale i pod vlivem nevzdělaných mas s dominantním postavením mužů.⁹⁷

---

⁹⁷ „Однако идея женской эмансипации с трудом находила поддержку в массах. Противниками равноправия выступали прежде всего мужчины, которые считали женщин аполитичными, неспособными к самостоятельной деятельности.“ Козлова, Н.Н.: Женский вопрос в первые годы советской власти. <http://www.a-z.ru/women/texts/koslovar.htm>

4.3 Tvorba ve válečném období (1941-1945)

Novou kapitolu v Grossmanově životě i tvorbě otevřel začátek války. Ač nebyl uznán za schopného vojenské služby už během pobytu na Donbase ve 30. letech, sám vstupuje do kolektivu korespondentů novin Krasnaja zvezda a od 5. srpna 1941 je poslán na frontu⁹⁸, kde jako vojenský dopisovatel strávil čtyři roky (od tohoto data také začínají jeho osobní zápisky z fronty⁹⁹). Jeho válečné články pro noviny, drobné povídky i větší díla stojí u zrodu ruské novodobé válečné prózy a přinesly i obohacení v žurnalistice, kde mnohé slouží jako modelové texty dodnes.

Podívejme se krátce na ženskou otázku v době války v Sovětském svazu. *„Нигде женщины не были настолько вовлечены в милитаризационный игражданско-патриотический дискурс, как в довоенном Советском Союзе; и парадоксальным образом, нигде этот дискурс социальной милитаризации не был столь разнообразным и таким спорным. ... Мировая и гражданская войны привнесли опыт современной войны в жизнь многих русских женщин. Тем не менее, их жертвенность понималась лишь как разновидность мужества: истории о женских публичных подвигах, которые демонстрировали нарушение традиционных гендерных границ, служили главным образом стимулом для мужчин, мобилизуя их на великие дела.“*¹⁰⁰, vysvětluje Timoti Pajnič, jak se dá chápat zdánlivé zrovnoprávnění obou pohlaví a využití žen v době ohrožení v Sovětském svazu. O tom svědčí i poválečný vztah státní politiky a společnosti k ženám, kdy nejsou, až na několik málo výjimek, zaznamenávány osudy většiny bojovnic a zajišťovatelek týlových služeb, zájem o ně ustupuje na okraj často i v umělecké literatuře před hrdinstvím mužů. Jejich osobní svědectví jsou v posledních dvou třech desetiletích shromažďována až v rámci sběrných prací, známé např. jako „ústní dějiny žen“ - „устная женская история“.¹⁰¹ Doplňme tuto otázku ještě slovy Konstantina Simonova:

⁹⁸ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 104).

⁹⁹ Веевор, А., Винogradova, L.: Spisovatel ve válce, Praha – Plzeň 2007, (s. 14).

¹⁰⁰ «Гендерные исследования», Но. 13 (1/2005): Харьковский центр гендерных исследований; Тимоти Пайнич - Гибель и апофеоз: половая. унификация советского патриотизма. (s. 56, 57).

¹⁰¹ „западные и российские исследователи вынуждены работать, главным образом, с корпусом опубликованных документов, источниками мемуарного характера, чаще всего происходящими из доперестроечного периода, фондами партийных и комсомольских организаций и материалами, собранными методами устной истории. Последний источник, особенно ценный в свете

„Мы, говоря о мужчинах на войне, привыкли всё-таки, беря в соображение все обстоятельства, главным считать, однако, то, как воюет этот человек. О женщинах на войне почему-то иногда начинают рассуждения совсем с другого. Не думаю, чтобы это было правильно.“¹⁰² Bohužel o počtu žen, které sloužily v Rudé armádě během druhé světové války, nepanuje ani po více než 60 letech shoda, odhaduje se, že mohl dosahovat něco kolem 800 000 tedy asi 8 % z celkového počtu lidí ve vojscích¹⁰³. O poměrech hlubokém týlu, kde ženy začaly nahrazovat chybějící muže ve výrobě a službách, historik Šajachmetov tvrdí, že: „В ходе войны число женщин среди рабочих и служащих увеличилось более чем вдвое – до 28 млн. человек и составило 56 % от общего числа работающих.“¹⁰⁴ – proto není ženská pomoc na porážce nacistického Německa a jeho spojenců nikterak marginální, naopak, ženy nahrazují muže ve zemědělské a průmyslové výrobě, při zabezpečení týlových služeb a v Sovětském svazu se v podstatě jako jediné v masovějším měřítku podílí i na přímé bojové činnosti v přední linii. Ale jak píše Olga Nikonova: „История участия женщин в Великой Отечественной войне пока остается ненаписанной, несмотря на рост интереса исследователей к этой теме в последние годы.“¹⁰⁵

Grossmann se o ženách ve své válečné tvorbě zmiňuje hned od počátku, i když méně než o jejich protějšcích. Pozorným okem novináře si všímá jak „běžných maličností“, jako je dobrota, dělení se o přístřeší, o poslední jídlo: „...нищая старуха отдала нам свою пищу, свет, дрова, соль. Эти сердца, как библейские праведники освещают чудным светом весь наш народ, их горсть, но им победить.“¹⁰⁶, tak i událostí nejhorších - jejich zármutku nad ztrátou blízkých, násilí páchané na ženách vojáky, jejich smrti (zejména v díle „Lid je nesmrtelný“).

«закрытости» российских архивов, грозит скоро «иссякнуть»: поколение ветеранов Великой Отечественной - «уходящее поколение».“ <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html> (Ольга Никонова Женщины, война и "фигуры умолчания" «Неприкосновенный запас» 2005, №2-3 (с. 40-41)) (12. 10. 2008).

¹⁰² Симонов, К.: Слова, пришедшие из боя. Москва 1985, s. 98.

¹⁰³ <http://www.tellur.ru/~historia/archive/05-00/sen.htm> i <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html> (Ольга Никонова Женщины, война и "фигуры умолчания" «Неприкосновенный запас» 2005, №2-3 (с. 40-41)) (11. 10. 2008).

¹⁰⁴ <http://literbash.narod.ru/7/21.htm> (11. 10. 2008) (pozn. najdeme zde i další podrobné statistické údaje o účasti žen v druhé světové válce).

¹⁰⁵ <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html> (Ольга Никонова Женщины, война и "фигуры умолчания" «Неприкосновенный запас» 2005, №2-3(40-41)) (12. 10. 2008).

¹⁰⁶ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 110).

Zajímavý pohled na nevěru vyššího důstojníka majora Kazakova přináší Grossmann v povídce „**Aňuta**“ (1944). V ní se major pod vlivem častých sexuálně podbarvených rozhovorů vojáků o různých záletech, které si zapisuje, ale i kvůli tomu, že se mu zdá, že svoji ženu již nemiluje a drží ho u ní jen láska k vlastní dceři, chce pokusit o hlubší vztah s dcerou statkáře Zbarského. V duchu srovnává svoji ženu Aňutu s touto dívkou, přičemž vidí jen nevzdělanost manželky, neumí si představit, že na něj, vyznamenaného majora, čeká obyčejná žena, se kterou „promarnil“ léta. Grossmann tu účelově stupňuje toto porovnání dvou žen v mysli Kazakova, aby nakonec ukázal pravý vztah majora ke své manželce. Major si s nadcházejícím odjezdem z vesnice uvědomuje nemožnost navázání vztahu s dcerou Zbarského, a když se nato dozvídá o smrti své Aňuty, prochází bolestnou katarzí, kdy v níž si uvědomuje falešnost svého smýšlení a opravdovost lásky ke své navždy ztracené ženě.

Z umělcova pera však vycházejí nejemotivnější a bezprostřední svědectví o ženském utrpení a jejich účasti ve válce v jeho osobních, nedávno zveřejněných zápiscích,¹⁰⁷ kde zaznamenává převážně těžký úděl civilního obyvatelstva; zprvu jen na ruské straně a po posunu fronty i na cizích územích. Odsuzuje znásilňování žen ruskými vojáky, rabování a zbytečné ničení, je zraněn pohledem na kolony vracejících se lidí z pracovního nasazení v Říši, osvobozených zajatců a dalších lidských neštěstí.¹⁰⁸ Popisuje obětavost, s kterou ženy věnují jídlo a poskytují ubytování vojákům, jejich smutek nad odvedenými či mrtvými členy rodiny, plotky vojáků s civilistkami i vojačkami. Nejtěžší zkouška však čekala na ženy na frontě a blízském týlu, což se týkalo zejména zdravotnic.¹⁰⁹ Snad nejvíce ale čtenáře zasahují zmínky umělce o tragickém údělu své matky, o němž Grossmanovi v Berdičevu v roce 1944 vypráví její sousedé, a který tolik výrazně psychicky poznamenává jeho osobně, což mu nebrání, aby ho umělecky zhodnotil ve své tvorbě. Po návratu z války se nervově i fyzicky hroutí, trauma a výčitky z smrti matky si pak nese po celý život a každých deset let (v r. 1950 a 1961) píše fiktivní dopis popravené matce, kde se zpovídá ze své lásky k ní: „*Dokud žiju já, žiješ i ty.*“¹¹⁰ S jejím skonem a s postupně odkrývaným osudem židovské

¹⁰⁷ Beevor, A., Vinogradova, L.: Spisovatel ve válce, Praha – Plzeň 2007.

¹⁰⁸ Beevor, A., Vinogradova, L.: Spisovatel ve válce, Praha – Plzeň 2007, (s. 293-296).

¹⁰⁹ Beevor, A., Vinogradova, L.: Spisovatel ve válce, Praha – Plzeň 2007, (s. 172-174).

¹¹⁰ Beevor, A., Vinogradova, L.: Spisovatel ve válce, Praha – Plzeň 2007, (s. 240), taktéž - Lipkin, S.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 40).

populace během války v Evropě, vstupuje do jeho válečných a poválečných prací téma židovství znovu, tentokrát však již ne jako součást exotického ozvláštnění, ale jako politicky motivované. Návštěvy koncentračních táborů mění dál autora nejen k angažovanému boji proti nacismu a antisemitismu, který kritizuje i uvnitř sovětského systému, ale i k větší kritice nespravedlivostí, diskriminací ve společnosti obecně a ke kritice stalinských represí, na něž se snaží po smrti Stalina otevřeněji poukazovat. Sestavuje společně s I. Erenburgem od roku 1945 „Černou knihu“, je činný v antifašistickém židovském výboru a jeho povídka „Treblinské peklo“ figuruje, jako jeden z dokumentů, reflektujících zvěrstva nacistické vyhlazovací politiky, u Norimberského tribunálu. Tato povídka se později odráží v „Životě a osudu“, když Sofie Levintonová přijíždí do vyhlazovacího tábora.

5. „Za Volhou není země“ („За правое дело“)

Zabýváme-li se románem V. Grossmana „Život a osud“ („Жизнь и судьба“), musíme brát na zřetel samozřejmě i jeho předešlou část „Za Volhou není země“ („За правое дело“), ve které se odehrává velká část příběhu této dílogie: seznamujeme se tu s hlavními i vedlejšími hrdiny, s jejich charaktery, předválečnými osudy, reakcemi na válku apod., začíná se tu utvářet a uplatňovat filozoficko-historický přístup autora ke zpracovávané látce, ne nepodobný Tolstého „Vojně a míru“¹¹¹ (který se plně a svobodně rozvíjí převážně až ve druhé části, tedy „Život a osud“). Proto je pro nás román „Za Volhou není země“ neméně důležitý. Jako předmět našeho zkoumání jsme si zvolili však až druhou knihu, a to z několika hledisek: kniha „Za Volhou není země“ (dále „ZVNZ“) byla psána (1946-1952) pod tlakem sovětského politického, společenského a kulturního prostředí, což ovlivňovalo přímo autorovu tvorbu a výrazně tak zasahovalo nejen do děje, ale i do volby stylistických, lexikálních aj. jazykových prostředků, mělo vliv na výběr některých hrdinů, vyznění některých pasáží a nutilo autora k dalším dobrovolným i nedobrovolným zásahům do díla¹¹² a také k větší či menší autocenzuře¹¹³. Zatímco ke knize „Život a osud“ (dále „ŽAO“) přistupuje autor svobodně, řídí se vlastním svědomím, chce se od tohoto tlaku oprostít a neklást větší zřetel na oficiální schvalovací a posuzovací instituce, s cílem nezpronevěřit se v díle sobě samému.¹¹⁴ Navíc právě v tomto díle koncentruje i množství tabuizovaných témat a osobních palčivých problémů: prosovětsky nepolitizovaný, neschematizovaný válečný život vojáků i civilistů, vlastní pohled na holocaust, trauma ze smrti matky, nejednoduché postavení obyčejných lidí, zejména části inteligence pod sovětskou

---

¹¹¹ „Паралель с планом «войны и мира» бала откровенным приемом и приемом осталась. Степени сравнения с «Войной и миром» достигает ... «Жизнь и судьба» – вершина творчества Гроссмана.“ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990 (s. 18). Podobnost Grossmanova díla s filozofickou koncepcí dějin Tolstého epopoje „Vojny a míru“ potvrzuje i prof. Zahradka, M.: Stalingradská bitva v literárním zobrazení, Ostrava 1975 (s. 179 - 180).

¹¹² „В Центральном архиве хранятся 12 вариантов романа «За правое дело» - и ни одного «Жизнь и судьба». // Из этих двенадцати, начиная с четвертого, - те варианты, что появились после обсуждений в 1949 – 1952 годах на заседаниях редколлегии...“ - Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 195 – 196).

¹¹³ Samostatně se věnuje tomuto tématu Tilkeridis, Petr: Autocenzura v díle Vasilije Grossmana, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.

¹¹⁴ Podobně se vyjadřuje i Боcharov, viz Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 196-197).

vládou, kritika totalitních režimů, hledání odpovědi na různé morální otázky a další, z čehož většina věcí byla pro sovětské státní orgány nezveřejnitelná.

Při pohledu na kompozici obou románů „ZVNZ“ a „ŽAO“, vidíme mnohvrstvý dvojí syžet díla,¹¹⁵ z něhož vystupuje několika dějových linií („*tj. příběhů uvnitř syžetu jednoho díla*“¹¹⁶), z nichž tu dominantní tvoří příběh členů rozvětvené rodiny Šapošnikových¹¹⁷ na pozadí stalingradské bitvy, která na sebe váže většinu dalších dějových linií, jež se skládají z osudů lidí, kteří jsou s touto rodinou nějak svázáni (blízcí příbuzní, rodinní přátelé, osudy bývalých členů rodiny a přátel). Tato hlavní osa děje, kterou tvoří tato velká rodina, se již v první části dílogie začíná rozpadat na jednotlivé paralelní příběhy, z nichž ten hlavní začne tvořit příběh rodiny Štrumových (Viktor Štrum, Ljudmila a jejich dcera Nad'a) a dále pak jednotlivých členů a přátel rodiny Šapošnikových. Tento rozpad zprvu takřka jednotné dějové linie je zaviněn geopolitickým děním v románu, které postupně spíše odlučuje než slučuje jednotlivé členy rodin v prostoru a času.¹¹⁸ Proto v druhé části dílogie, v „ŽAO“, nemůže existovat téměř žádná interakce mezi členy široké rodiny rozdělené válkou (např. je tu takřka samostatný příběh Ženi, babičky Alexandry, Sofie Levintonové, Mostovského, Serjoži a Káti aj.). Grossman se tu zaměřuje čím dál více jak na intimní, vnitřní a rodinný život postav, tak na globálnější pojetí války a doby, rozšiřuje děj i o události ležící mimo stalingradskou bitvu, která byla „kompozičním jádrem prvního díla“¹¹⁹. Kolem stojí spousta vedlejších příběhů, nespojených přímo s osudy rodiny, ale sloužících k podání komplexního zobrazení dějinného období, což podporuje autorovu koncepci sociálně historického a filozofického románu epopie.¹²⁰

Úvodní část epopie tvoří stmelující rodinná událost, kterou je oslava narození babičky Alexandry Šapošnikové, kdy se naposled schází pohromadě většina rodiny a jejích přátel. Autorovi to umožnilo představit většinu hlavních postav románu a vnést

---

¹¹⁵ Syžet historických událostí a syžet soukromého života postav viz - Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 205).

¹¹⁶ Pospíšil, I.: Ruská románová kronika, Brno 1983 (s. 69).

¹¹⁷ Včetně rodin Štrumových a Spiridonových, v nichž žijí provdané dcery z rodiny Šapošnikovových.

¹¹⁸ „*Je příznačné, že postavy z tohoto rodinného okruhu získávají na zajímavosti a též na osobitosti teprve tehdy, až se ocitnou mimo rodinu.*“ Zahrádka, M.: Stalingradská bitva v literárním zobrazení, Ostrava 1975 (s. 182).

¹¹⁹ Zahrádka, M.: Stalingradská bitva v literárním zobrazení, Ostrava 1975 (s. 181).

¹²⁰ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, s. 197.

čtenáře do prostředí rodinných vztahů. Pohlédneme-li blíže na tento rodinný klan, nacházíme tu nejen převahu ženských postav, ale i životem vytvořenou změnu v rodinné hierarchii, a totiž že „*hlavou rodiny*“ je žena, vdova a samoživitelka Alexandra Šapošniková, která navíc vychovává vnuka Serjožu, což na první pohled poněkud snad narušuje klasický patriarchální model rodiny, ovšem nemá to vliv na tradiční genderové role většiny potomků. Alexandra představuje v díle pilíř mateřské útechy, morální imperativ, který je vzorem chování pro ostatní členy rodiny, ke kterému je možné se obracet v těžkých životních okamžicích. Spojuje se v ní fenomén mateřské lásky, komunistický, sovětský politický postoj (čte Marxe, Lenina), na němž má sama nemalý podíl (což je - podle nás - jeden z důvodů, proč nepolemizuje o některých politických věcech) a humanistický přístup k lidem. Podobné spojení politické angažovanosti, vzorné plnění mateřské povinnosti a pracovitosti je u ženských hrdinek poměrně časté právě v socrealistické literatuře jako podpora kultu tzv. „super ženy“¹²¹. Získala odborné předrevoluční technické vzdělání a důležitou roli v jejím životě hraje práce, které podstupuje mnoho času i na úkor rodiny (přichází pozdě na své narozeniny, je zaměstnaná i nedlouho před zničením města a pokračuje v něm po evakuaci, o níž se stará, čímž se podobá některým až dobově schematickým mužským protějškům komunistů, oslavujícími práci a sovětské ideály jako Mostovskoj, Vavilov, Andrejev. Tito lidé jsou také zakořeněni ideově spíše v před- a porevoluční podobě leninského komunismu, autor s nimi i proto do značné míry sympatizuje, na rozdíl od zastánců stalinistické linie, jako jsou Getmanov a jeho přátelé Něudobnov a Sahajdak, z velké části Krymov, Osipov.¹²²

Tyto Alexandřiny vlastnosti a postoje se z větší či menší intenzitou odráží na jejích dcerách. Asi nejvíce se matce podobá Marja, u níž můžeme stejně tak vidět silný mateřský cit jak ke své dceři Věře, tak i k dětem v dětském domově, je přísná ve své práci, věří ve stávající politické zřízení (vydala knihu *Žena a socialistické hospodářství*, a dokládá to i slovy: „*Prach továrny je posvátný.*“, „...*práce ve velkém kolektivu je zdrojem trvalé morální síly. Dělníci jsou veselí, plní optimismu.*“¹²³) a jeho postupy, např. v umění, které oceňuje zejména pokud má praktické využití (propagace polit.

---

¹²¹ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 210 - 212).

¹²² Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 33 - 36).

¹²³ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, s. 71.

myšlenek, didaktická funkce apod.: „*Kdyby radši malovala plakáty do dílen, rudých koutků a do nemocnic.*“¹²⁴ – poznamenává k umění sestry Ženi). Ve svém konzervatismu jde tak daleko, že mluví velice spisovně a opravuje ostatní. Mimo vykonávání svého zaměstnání (inspektorka pro dětské domovy), plní v rodině tradiční ženské genderové role. Spiridonov, jinak v práci despotický, přísný, ovšem vzdělaný a k zaměstnancům spravedlivý ředitel, s kladným vztahem k alkoholu, který mu „pomáhá“ přenášet útrapy v životě, se v domácnosti často z lásky podřizuje manželce¹²⁵. Jejich dcera Věra, kterou ostatní považují ještě za dítě, zraje v dospělého člověka ve vztahu s letcem Viktorovem („...poznala, že je jí tento neradostný svět dražší nad vzdušné zámky jejich dětských snů.“¹²⁶). Jako zdravotní sestra ve vojenské nemocnici, se stává terčem milostných návrhů mužů, a i své lásce k Viktorovi se zpočátku diví: „*Může v tomhle velkém čtyřpatrovém domě, v domě vzdechů, utrpení a krve, šťastně rozkvést láska, jež tu vzklíčila?*“¹²⁷ Věra není v románu zobrazena jen jako křehká dívka, ale naopak jako velice silná, když prožívá hluboký smutek z rozluky s Viktorovem, zachraňuje pacienty, stará se o své dítě ve zničeném Stalingradě s pocitem, že Viktorov je mrtev.

Téma hrdinství, ať již ve válce či v občanském životě, se u Grossmana objevuje poměrně často. Setkáváme se s ním i u žen: komisařkou Vavilovovou počínaje, přes Marfu ve „Štěpánu Kolčuginovi“, Gorjačevovou (pov. „Mladá a stará“) a vrcholí ženami v dialogii „ŽAO“. Tímto tématem autor ukazuje na schopnost člověka bojovat s nástrahami života, ať už těmi každodenními nebo krajními. V románu „ZVNZ“ za takové ženy můžeme pokládat manželku kolchozníka Vavilova Marju, na níž po odchodu manžela a syna do boje zůstává celá tíha obživy rodiny a starostí o domácnost, s kterou jí pomáhá jen dcera, solidarizující s údělem rodiny, Ňuru Lopatinovou a Bagrinskou, které i přes nesváry se spolupracovnice a těžké podmínky na šachtě pomáhají dál plnit plán těžby uhlí, Lenu Gnaťukovou, hrdou ošetřovatelku odmítající drahé dárky od solidárních amerických žen¹²⁸ a starající se v první linii, pod palbou, až

¹²⁴ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, s. 99.

¹²⁵ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 38).

¹²⁶ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 61).

¹²⁷ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 61).

¹²⁸ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 663-664). Pozn. Tato příhoda je založena na pravdivé události, kterou vzpomíná Grossman ve svých zápiscích z fronty, viz: Beevor, A., *Vinogradova, L.: Spisovatel ve válce*, Praha – Plzeň 2007, (s. 178).

do své smrti o raněné. Nejen z pohledu genderu, ale i obecně ukazují sice příběhy těchto tří žen na postavení pracujících žen ve válečném sovětském svazu, ovšem v románu slouží i ke zpolitizované glorifikaci práce proletariátu a patetického hrdinství vojáků Rudé armády. Tyto ženy jsou na druhou stranu i odrazem sovětského záměru v budování politického obrazu nové rodiny a „super ženy“ (ženy matky a ženy dělnice v jedné osobě): *„При этом освобождение от патриархальной зависимости и «окультуривание» предполагало политическую мобилизацию женщины, закрепленную гендерным социальным контрактом между работницей матерью и государством.“*¹²⁹ V románu „Život a osud“ na rozdíl od „Za Volhou není země“, je takové schematické pojetí heroizace výjimečné a převládají místo vyzdvihovaných průměrných představitelů sovětské společnosti postavy „svěrázných individuálních rysů, které přímo či ještě lépe nepřímou jsou schopny dovést čtenáře k obecnému.“¹³⁰

---

¹²⁹ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 62).

¹³⁰ Zahrádka, M. – Stalingradská bitva v literárním zobrazení, Ostrava 1975 (s. 185).

6. „Život a osud“ („Жизнь и судьба“)

Jak již bylo výše řečeno, v této části dilogie dochází k ještě většímu větvení děje, můžeme tu sledovat tzv. *paralelní* kompozici, kdy se nám souběžně vyvíjí několik dějů, z nichž některé se postupně různě prolínají. Podíváme-li se blíže na fabuli, zjistíme, že se jednotlivé postavy, původně seskupené kolem rodiny Šapošniků / Štrumů, která tvoří základní kostru děje, postupně vzdalují jedna od druhé, a to jak v prostoru, tak i duševně (viz např. postupný rozpad manželství Štrumových, dočasná izolace Alexandry Šapošnikovové v Kazani, Žeňa opouští Novikova a marně se snaží navázat kontakt s Krymovem, cesta na smrt Sofie Levintonové aj.). Z tohoto důvodu se pro větší názornost budeme v naší práci věnovat jednotlivým ženským postavám nebo sociálním skupinám, které spoluutváří s dalšími postavami (rodina, milenecký pár apod.), jednotlivě.

6.1 Rodina Štrumových (Ljudmila – Viktor – Nad'a)

Pokud byly v předchozím díle sledovány osudy převážně rodiny Šapošniků, pak v druhé části dilogie dochází k přesunu pozornosti zejména na jednu její větev, rodinu Štrumových. Jsou zde cítit sympatie autora k jejím členům, kteří odráží i některá jeho ideová stanoviska a jejichž mimoliterární protějšky můžeme zčásti hledat i v autorově okolí.

6.1.1 Ljudmila Nikolajevna Štrumová

Předlohou postavy Ljudmily Nikolajevny, jak se dá z mnoha přímých i nepřímých odkazů v díle vyčíst a jak tvrdí i literární vědec a Grossmanův přítel S. Lipkin, je z velké části Grossmanova druhá žena Olga Michajlovna. Podobně jako Olga Michajlovna i Ljudmila se rozvádí s prvním manželem, který je brzy nato zatčen, záhy nachází lásku v novém muži, s kterým bude trávit zbytek života. Tak jako Ljudmila i Olga Michajlovna přichází během války o syna, když je její syn Michail z prvního manželství zabit bombou v příjímači.¹³¹ Manželé obou žen jsou obviňováni ze zrady

---

¹³¹ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 18).

režimu, z podléhání „západnímu kacířství“, musí složitě bránit svoji práci, aby byla hodna uznání apod. A nakonec obě ženy musely prožívat těžké chvíle kvůli ochladnutí manželů v jejich vztahu.¹³²

Podíváme-li se na zobrazení Ljudmily v románu „ŽAO“ s předcházejícím dílem „ZVNZ“, zjistíme, že se dosti liší. V první řadě je to kvantitativní nepoměr. Ljudmila je v knize „ZVNZ“ spíše okrajovou postavou, které autor nevěnuje mnoho místa, v podstatě se jedná asi o prvních sto padesát stránek při vykreslení základní biografie rodiny a přátel, od níž se začíná odvíjet děj, a pak téměř na konci knihy, když se Viktor Štrum vrací z cesty do Moskvy, a několik málo dalších zmínek, spojených s úvahami a vzpomínkami manžela Štruma, což je velice málo oproti románu „Život a osud“, v němž se z ní stává jedna z hlavních ženských postav. S tím souvisí i kvalitativní nepoměr v kompozici: postava Ljudmily a její dcery se přesouvá v první knize na „okraj“ jak prostorově (Kujbyšev), tak i dějově. Autor staví do popředí postavu Štruma, který je jednou z nosných postav děje. Je kladen důraz na důležitost jeho zaměstnání, na veřejný život, na jeho inteligenci a vysoký morální kredit a některé jiné. Kdežto jeho manželka je v první knize románové dilogie zobrazena opačným způsobem čistě jako žena v domácnosti, její obraz je spojen se strachem o syna, s výchovou dcery, s prací pro rodinu, je omezena na styk s okolím jen při plnění těchto prací, tedy častěji jako pasivní, je tak vnímána sice kladně, ale nevyváženě. Grossman je tak v díle „ZVNZ“ při ztvárnění postavy Ljudmily, ale i jiných ženských postav, tradiční, zaměřuje se zejména na mužské hrdiny, jakožto „dominantní pohlaví“. U žen, jak jsme uvedli výše, využívá k jejich zobrazení i odpovídající mýty sovětské heroizace, což se v románu „ŽAO“ takřka neobjevuje.

O životě Ljudmily se poprvé dovídáme z úvodního životopisného shrnutí (v „ZVNZ“), když se jako studentka chemie stává manželkou studenta Abarčuka, dominantního muže, despotického komunisty a fanatického zastávce krajního uplatňování třídních principů. Ljudmila je ochotna se mu podřizovat, tolerovat jeho nekorektní chování vůči ostatním spolužákům, ale když začne uplatňovat politiku třídní nenávisti i v rodině, nutně dochází u dvojice k rozchodu.¹³³ Ljudmila si tak, kromě špatných vzpomínek na tohoto dominantního manžela, odnáší ze vztahu potomka

---

¹³² Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 52); Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 275).

¹³³ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 125-126).

Abarčuka, syna Tolju. Krátce nato se seznamuje se svým druhým mužem, Viktorem Štrumem. Tolju nechává u své matky Alexandry, opět se vrací do společenského života a školy,¹³⁴ bere si Štruma za manžela, ale místo dokončení studia se již dál věnuje pouze rodinnému, domácímu životu. O vztahu nevlastního otce Štruma k Toljovi (Anatolijovi) se toho příliš nedovídáme, ale můžeme ho považovat za poměrně chladnější, což vidíme z přívětivějšího chování ke své dceři nebo při zprávě o Toljově smrti. Mezi matkou a synem vzniká silné pouto, které bude později hrát důležitou roli po smrti Tolji. To, že Ljudmila zůstala málem svobodnou matkou, že jejího bývalého druha se ostatní lidé obávali, že její Tolja není příliš pohledný a, jak se jí zdá, není rodinou milován, a že se stává závislou na druhém manželovi, vytváří u Ljudmily silné mateřské pouto k synovi¹³⁵ a zároveň částečnou opozici vůči Štrumovi, jehož rodinné příbuzné navíc nemá ráda¹³⁶. „Její láska k synovi byla docela zvláštní – aspoň si to myslela – ani jedna matka nemohla milovat syna tak jako ona. Měla syna ráda proto, že není hezký...“¹³⁷ Toto pouto je nápadně podobné vztahu Štruma a jeho matky!¹³⁸ Oba synové se nechávají hýčkat matkami. Ve vztahu synů k rodičům, hraje role matky u syna důležitější roli, než-li otec, což se v případě poměrně submisivního Štruma odráží na jeho vztahu k Ljudmile: „Mezi Ljudmilou a Štrumem se vytvořili zcela jiné vztahy, než jaké byly v prvním manželství. ... Z Ljudmily, která si před prvním mužem připadala jako děvčátko, se stala náhle shovívavá žena s velkými zkušenostmi“¹³⁹. Grossman zde porušuje tradiční rámec mužské dominance uvnitř nukleární rodiny, což se projevuje např. tak, že Viktor Pavlovič postrádá roli ochránce ženy v rodině, jako náhradu utíká k Marje Ivanovně, ženě s potřebou „být chráněna“. Mění se i chování Tolji na základě tohoto odlišného sociálního učení vzorů v rodině, když hledá vzor otce ve svém pravém otci, který tu chybí.¹⁴⁰ Tolja dědí některé vlastnosti pravého otce, jako je zájem o exaktní vědy, zato nemá vztah k umění jako Štrum (ten má jeho dcera Nad'a). Mezi

¹³⁴ „V zimě chodila Ljudmila s Viktorem Štrumem do divadel a do kina Gigant, v budově konzervatoře, zjara jezdili na Vrabčí hory a do Kuncova nebo se vozili na lodičkách po řece Moskvě.“ - Grossmann, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 127).

¹³⁵ „Для нее мир был в Толе, для них Толя был лишь частью мира.“ - Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 62).

¹³⁶ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 137).

¹³⁷ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 129).

¹³⁸ „...ani při studiích si nemusel přivydělávat na živobytí, matka mu posílala každý měsíc osm set rublů a tak třikrát do roka nějaký balíček. Z těch zásilek bylo vidět, že pro matku zůstává syn stále malým chlapcem.“ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 128).

¹³⁹ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 128).

¹⁴⁰ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 130).

sourozenci tak vzniká nevraživost, která končí až v době jejich dospívání.¹⁴¹ Tolja je hýčkána matkou, marně hledá svůj mužský vzor v rodině a snaží se o rozvoj svého vztahu k exaktním vědám, kdežto Nad'a není matkou tolik upřednostňována (vnímá ji jako spojence Štruma), má mnoho z vlastností otce jako: vztah k umění (pokládáné Štrumem za základ humanismu), bystrý, kritický úsudek, silnou touhu po svobodě, smysl pro spravedlnost a čestnost, politická kritičnost aj. Pro Ljudmilu se stává dřívější vnější svět uzavřenějším, upadá ještě více do stereotypu své expresivní genderové role v rodině, jakou „jsou domácí práce, starost o děti a uspokojení citových potřeb rodinných příslušníků“¹⁴². Přátele získává již jen ve svém úzkém okolí, jako jsou domovnice, ženy z front na potraviny a mezi ženami z okolí mužových spolupracovníků (Postojevová), včetně její jediné pravé přítelkyně Marji Ivanovny Sokolovové. Díky manželově práci vědce si Ljudmila zvykla i na vyšší životní standart, což ji činí ještě více závislou na manželovi, ovšem na druhou stranu se stává takřka jediným vykonavatelem domácích prací, což posiluje instrumentální (rozhodovací a materiálně zajišťovací) rodinnou roli Štruma. Grossman tu však nepopisuje něco mimořádného v době, kterou román popisuje, se situace pro ženy neměnila, ani pokud byla v SSSR v zaměstnání: „ačkoliv v SSSR do jisté míry padaly omezující hranice genderových rolí, žena si stále zachovávala role dvě, jednu v práci a druhou doma. Levná nebo bezplatná péče o dítě, kterou poskytoval stát, nesnímal z ženy břemeno domácnosti.“¹⁴³

Pokud se podíváme blížeji na manželství Ljudmily a Viktora, vidíme zprvu klasický harmonický vztah muže a ženy. Autor ho však postupně podrobuje otřesům, a to jak zvnějšku, tak uvnitř. Ke krizi v manželství Štrumových, jež vrcholí v druhé části dílogie únikem Viktora Pavloviče k přítelkyni Marji Sokolovové, dochází již v prvních kapitolách románu „ZVNZ“. Zprvu harmonický vztah je po letech podrobován osudovým zkouškám, které s sebou přináší nejen válka a negativní zásahy státu do života občanů, ale i zevšednění si jeden druhému a ztráta schopnosti vzájemné komunikace a porozumění. „Viktor nepřemýšlel o svých vztazích k ženě. Přišlo období, kdy dlouholetý zvyk zdánlivě stírá důležitost vzájemných vztahů, jež všedním životem jaksi blednou. Pro jejich vztah nastalo období, kdy jen životní pohromy náhle odhalí, že dlouholetá, každodenní blízkost a zvyk jsou vlastně tím významným a v pravém, vysokém

¹⁴¹ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 130).

¹⁴² Renzetti, C. M. a Curran, D. J. – Ženy, muži a společnost, Praha 2003 (s. 214).

¹⁴³ Oakleyová, A.: Pohlaví, gender, společnost, Praha 2000, (s. 146).

*smyslu poetickým svazkem dvou lidí, kráčeících boku boku od mladosti k šedinám.*¹⁴⁴ Jak se ale ukazuje v románě „ŽAO“, „životní pohromy“ (smrt Tolji a Anny Štrumové, vyloučení Štruma z veřejného života v ústavu), kdy by se oba manželé mohli spoléhat na vzájemnou podporu a utvrzovali se tím, že se mohou mít dál rádi, tuto důvěru jednoho k druhému narušují, až Viktor nakonec žije utajovaným vztahem k Marji Sokolovové. Navíc i předešlý flirt s Ninou v Moskvě (v „ZVNZ“) dezorientuje Štruma v jeho citech a názorech: *„Vysvětloval s takovou přesvědčivostí Toljovi a Nadě pravidla lidských vztahů, a teď se najednou nemůže vyznat ve vlastních citech. ... všechno se v Štrumově osobním životě zamotalo...“*¹⁴⁵ Právě po schůzkách s Ninou, ženě týrané vlastním mužem, což ho tolik, spolu s její naivností, dojímá, a ke které začíná cítit něco víc (*„Na schodech potkal Ninu, srdce se mu prudce rozbušilo a dech se zatajil. ... „Netočí se vám hlava?“ ptala se Nina. „Točí, ale ne z vína“, odpověděl a začal jí líbat ruce.“*),¹⁴⁶ dostává dopisy s předsmrtným rozloučením své matky s ním, které oťřásají jeho citovým životem ještě víc a natrvalo: *„Myšlenka na matku jako houževnatý koříněk vzrostla, pronikla do všech velkých i malých událostí života. ... Štrum jej ani nepozoroval, teď jej však viděl a cítil neustále. ... Všechno kolem se zdálo stejné jako dřív, před jeho odjezdem – a přece bylo všechno jiné.“*¹⁴⁷ Toto trauma si Štrum nese dál, po celý život jako tabu, o němž se nemluví, a které vyrůstá mezi ním a Ljudmilou jako neviditelná propast, kterou umocňuje smrt Tolji.

Zatímco v románě „ZVNZ“ stála Ljudmila v pozadí, jak jsme uvedli výše, v „ŽAO“ se dostává více do popředí, ba co víc narušuje na jednom místě i tradiční Grossmanův přístup k realitě v románech. Řeč je o zachycení prožitku truchlící matky nad ztrátou syna, právě tato část knihy se ukazuje jako osudová pro další život Ljudmily, podobně jako dopis matky Anny u Štruma. Ljudmila si v této části poprvé v celé dialogii kriticky uvědomuje samu sebe cestou za synem, který je již po smrti: *„Сейчас сидя на палубе, она вспоминала, впервые не любя себя, не желая обвинять других, горкие слова, которые ей пришлось выслушать в своей жизни...“*¹⁴⁸, na parníku tak vidí, jak její dřívější chování bylo vůči cizím lidem špatné, a také zde a v Samaře pak cítí cizost, egoizmus u druhých nejen vůči ní, ale i k druhým

¹⁴⁴ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 136).

¹⁴⁵ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 259).

¹⁴⁶ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 255, 256).

¹⁴⁷ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 478).

¹⁴⁸ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 124).

lidem v nouzi (když nikdo nechce pomoci invalidovi do tramvaje). Takového nadhledu dříve nebyla schopna: „*Мать ей как-то сказала: «Люда, как это ты можешь отказывать нищим, - ведь подумай: голодный просит у тебя, у сытой...»*“¹⁴⁹, zároveň s tím si však i uvědomuje, se jí odcizil manžel, který jí přestává rozumět a žádá od ní více citu: „*...я одного хочу, чтобы у тебя было доброе сердце не только к кошкам и собакам.*“ ... „*муж ее не любит, поэтому она и кажется ему бессердечной.*“¹⁵⁰ Ovšem připisováním Ljudmile těchto „neženských“ vlastností a chování ji autor morálně snižuje v očích Štruma, zatímco Marja Ivanovna se u něj spojuje s tradičně „ženskými“ vlastnostmi¹⁵¹: „*Марья Ивановна, правдивая, чистая Марья Ивановна...; ...не богатство, не слава, не сила привлекали ее. Ведь ей хотелось делить с ним беду, горе, лишения.*“¹⁵²

Jediným přáním Ljudmily však nadále zůstává, aby byl Tolja naživu. Právě na smrti syna a jeho matce ukazují Grossman jeden z dopadů války v zázemí, který se citelně dotknul i jeho rodiny smrtí jeho staršího nevlastního syna Michaila: „*Горе Ольги Михайловны живет на страницах «Жизни и судьбы» - там, где жена Штрума Людмила Николаевна приезжает в Саратов на могилу сына*“¹⁵³. Téma matky, která přichází o syna, je ve válečné literatuře časté a Vasilij Semjonovič ho tu pojímá ze dvou stran. Jedna z nich je sociálně-politická: celospolečenská odpovědnost z podílu na smrti syna, kterou Ljudmila pociťuje v nemocnici, kde od ní všichni, s kterými se tam setkává, čekají rozhřešení, odpuštění viny, i když je jejich podíl na smrti vlastně nepřímý: „*Все люди виноваты перед матерью, потерявшей на войне сына, и тщетно пробуют оправдаться перед ней на протяжении истории человечества.*“¹⁵⁴ Tímto Grossman útočí jasně proti genderové politice státu období stalinismu v Rusku, která podporovala i politicko-genderový konstrukt ženy matky, kdy: „*женщина становится мобилизованной как репродуктивная сила, поставляющая государству граждан.*“¹⁵⁵ Těmi jsou zjednodušeně míněni dělníci/-

¹⁴⁹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 124).

¹⁵⁰ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 124 - 125).

¹⁵¹ „*Именно женский персонаж всегда служит воплощением неких идеальных представлений автора... воплощением именно женских идеальных качеств! Верности, духовной красоты, нравственной чистоты, инстинктивного обладания истиной.*“ – Успенская, В. ред.: Пол и гендер в науках о человеке и обществе, Тверь 2005 (s. 152).

¹⁵² Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 830; 832).

¹⁵³ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 18).

¹⁵⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 138).

¹⁵⁵ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 67).

ice a vojáci/-ačky. Matka je pak během války zobrazována jako svědomí národa (nebo jako jeho symbol - „Мать Родина“), které volá po pomstě, s čímž se autor románu taktéž rozchází. Čímž se přesouváme k druhé, subjektivní stránce v tomto tématu, jakou je poněkud netradičně pojatý prožitek matky u hrobu padlého syna. Ljudmila se po zprávě o smrti syna v nemocnici chová, jako by byl naživu, neuvědomuje si zcela krutost pravdy, s kterou se plně střetává až na hřbitově. Než se s ní alespoň částečně vyrovná, musí projít jakousi očistnou katarzí, kdy spolu s Toljou pohřbívá i část svého vnitřního světa, který byl s ním vždy spojen. U Ljudmily dochází u hrobu k rozdvojení realit, ke krátkodobému šílenství v této extrémní, psychicky tíživé situaci, která se podobá pojetí šílenství ranného Dostojevského nebo „existenciálního“ Andrejeva – spojení duševní labilitu s životním otřesem, podmíněné okolním prostředím.¹⁵⁶ Ljudmila ve svém hoři opouští realitu a ponořuje se do světa svého syna, jak ho ona znala: „*Все живое – мать, Надя, глаза Виктора, военные сводки, - все перестало существовать. Живое стало неживым. Живым во всем мире был лишь Толя. ... Знает ли он, что она пришла...*“¹⁵⁷ Tento stav šílenství („она была безумна“¹⁵⁸) do kterého dvakrát během večera a noci upadá je doprovázen až hororovými obrazy: stmívání a noc, víření se prachu, kvůli čemuž vypadají hroby jako by se z nich kouřilo, Ludmila se spouští z nosu krev, kterou má rozmazanou po obličeji, v její mysli díky její lásce ožívá Tolja,¹⁵⁹ promlouvá k němu, přikrývá kabátem hrob, aby nemrzнул, se svítáním jeho obživlá iluze mizí, zůstávají jí jen věčné vzpomínky, stesk a neustálý pocit, že Tolja jednou bude naživu.¹⁶⁰ Ludmila tak žije dvojitý život – „*«земной» и таящейся в подсознании*“¹⁶¹: jeden všední, plný práce, starostí a trápení a druhý ve svém podvědomí, kde je s ní vzpomínka na Tolju. Ljudmila tímto začíná být u Grossmana nahlížena i jako psychická oběť války (nový rozměr genderové role matky, kdy válka neguje významy mateřství,¹⁶² na který Grossman často poukazuje), kterou už

---

¹⁵⁶ Pospíšil, I.: Fenomén šílenství a ruské literatuře, Brno 1995. „Obrazy špinavý chodníků a depresivního ročasní tvoří spojité nádoby s prudkými psychickými proměnami; ... Svět extrémních citů a psychických poloh je rouhým snem.“ (s. 88 - 89).

¹⁵⁷ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 141).

¹⁵⁸ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 142).

¹⁵⁹ „...и вечность отступила перед ее любовью.“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 142).

¹⁶⁰ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 142 - 143).

¹⁶¹ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 265).

¹⁶² „В рамках «материнского» подхода война становится точкой пересечения социально-политических условий функционирования общества и личного опыта индивида“ – Ушакина, С.:

neustále bude provázet fixní myšlenka na syna.¹⁶³ Kvůli této myšlence a kvůli odlišnému hodnotovému žebříčku Ljudmily, než mají lidé v jejím bezprostředním okolí, se tak bude v rodině Šapošnikovových vzdalovat lidem, zejména Štrumovi, své sestře Jevgenii a matce. Z Ludmily se tak v románě stává jakýsi „zbytečný člověk“, a to nejen proto, že zmizel Tolja, smysl jejího života, jehož si stále připomíná, ale jak vidíme na několika místech v románu: neustále cítí, že ji nikdo,¹⁶⁴ ani její muž nemiluje,¹⁶⁵ že se jí vzdaluje její dcera,¹⁶⁶ neshoduje se s matkou, Alexandrou Šapošnikovou,¹⁶⁷ pomalu přichází o svoji jedinou přítelkyni Marii Sokolovovou, ztratila nejen nabyté vzdělání a vědomosti při domácích pracích a možnost tak jiného uplatnění, ale i krásu, čili možnost konkurence mezi ženami. Manželství se tak drží pohromadě jen formálně, kdy se pro vzájemné nepochopení jeden z manželů druhému vzdaluje.¹⁶⁸ To, co znamená pro Ludmilu ztráta syna, je pro Viktora ztráta matky, traumatickou vzpomínku na niž si nese těž celým životem¹⁶⁹ a promítá tuto zkušenost do svých úspěchů a neúspěchů („...*неужели мама никогда не узнает о нынешних делах своего сына.*“¹⁷⁰). Ljudmila se po smrti syna mění ještě více, přestává se chovat v prvních týdnech přirozeně (zejména před evakuací v Moskvu), ovlivněna stále vzpomínkami na Tolju, a zároveň se snaží zapomenout pomocí prací v domácnosti¹⁷¹, což také vede ke vzdalování manželů: „*Виктор Павлович видел, что жена знает о его неудачах, но она не заговаривала с ним о его работе. Она была невнимательна к самому главному в его жизни, а находила время для хозяйства, ... не понимал ее состояния.*“¹⁷² Domácí práce jsou ostatně s její genderovou rolí spojeny po celý děj románu, zatímco Štrum vystupuje v roli vysoce inteligentního (až geniálního) vědce, prezentujícího z velké části Grossmanovu filozofii humanismu a jeho eticko-morální postoje (a je tak do značné

Семейные узы: Модели для сборки, Москва 2004, статья: «Право матери солдата: инстинкт заботы или гражданский долг?», (s. 205).

¹⁶³ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (např.: s. 125, 262, 338, 446, 568, 586, 588, 589, 675).

¹⁶⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 143).

¹⁶⁵ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 125, 590).

¹⁶⁶ Cítí to ve vztahu dcery k Lomovovi - Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 588, 590).

¹⁶⁷ Pozoruje, že se její matka staví víc na stranu manžela Viktora a nemiluje dostatečně jejího syna Tolju.

Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 64 - 65).

¹⁶⁸ „*Жизнь двигалась наподобие плывущей по морю ледяной глыбы, подводная часть ее, скользящая в холодном мраке, придавала устойчивость надводной части, что отражала волны, слушала шум и плеск воды, дышала...*“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 258).

¹⁶⁹ Jak již bylo řečeno na str. 36, Grossman v knize reflektuje vlastní prožitky z úmrtí své matky.

¹⁷⁰ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 350).

¹⁷¹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 145 - 146).

¹⁷² Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 262).

míry alter ego autora¹⁷³). Tyto domácí záležitosti a všední starosti o obživu jsou Štrumovi takřka cizí,¹⁷⁴ odhodlává se k nim jen v případě, nedaří-li se mu práce¹⁷⁵ nebo donutí-li ho k nim žena,¹⁷⁶ což však nijak nemění tradiční zavedené poměry v domácnosti. Jejich vzájemné nepochopení duševního života každého z nich je spojeno i s komunikační bariérou, která tak začíná mezi manžely vznikat.¹⁷⁷ Jádro problému v komunikaci leží v neschopnosti se bavit o Štrumově práci, která byla vždy spojnicí mezi manžely a která je pro něj zásadní. Štrum naopak nechápe hloubku stesku Ludmily po synovi,¹⁷⁸ a ona vidí, že Viktor, jenž je pohlcen prací nad novou teorií a vstupuje mimoděk do milostného vztahu s Marií Ivanovnou, se jí začíná podobat.¹⁷⁹ Viktor Pavlovič méně sděluje doma své úspěchy, protože není chválen a chápán, jak se mu zdá (tyhle věci nalézá u Marji Ivanovny), Ludmila v tom zase vidí nezájem muže o komunikaci s ní a jeho egoismus, navíc krátce po smrti syna není ani schopna s někým hovořit.¹⁸⁰ Nikdo z nich není schopen navázat dialog o svých problémech, když k tomu na jenom místě dochází: „...*рассказал жене о своей работе, хотя ему не хотелось говорить с ней.*“¹⁸¹ Ludmila tuto výzvu nevnímá: „- *Я очень рада, я очень рада, Витенька, ... Он видел, что она думает о своем, не переживает его радости и волнения. И она не поделилась ни с матерью, ни с Надей тем, что он рассказал*

¹⁷³ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 29).

¹⁷⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 444 - 445).

¹⁷⁵ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 261).

¹⁷⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 444).

¹⁷⁷ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (např. na s. 262, 465, 675, 830-835).

¹⁷⁸ „...она не заговаривала с ним о его работе. Она была невнимательна к самому главному в его жизни... Но он не видел, что она, продолжая свою прежнюю жизнь, совершенно не участвует в ней. ... Для того чтобы говорить с мужем о его работе, нужно было новое, сегодняшнее душевное напряжение, новая сила. У нее не было силы. А Штруму казалось, что у Людмилы Николаевны сохраняется интерес ко всему, только не к его работе.“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 262).

¹⁷⁹ „...чувствовала, что муж в эти дни стал походить на нее, - и он делал все привычно, заведено, внутренне не участвуя в жизни, которой легко жил лишь потому, что она была привычна ему. Но эта общность не сближала Людмилу Николаевну с мужем, она была кажущейся“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 338).

¹⁸⁰ „он не видел, что она, продолжая свою прежнюю жизнь, совершенно не участвует в ней. ... Для того, чтобы говорить с мужем о его работе, нужно было новое, сегодняшнее душевное напряжение, новая сила. У нее не было сил.“ (s. 262) „Неужели лишь рознь и отчуждение рождает их общая судьба? Она много думала о Викторе Павловиче... Виктор раздражен против нее, стал холоден с нею, и особенно грустно то, что ей это безразлично. ... Ей не свойственно поэтическое и восторженное к людям, а вот Марье Ивановне Виктор Павлович ставлялся жертвенной натурой, возвышенным, мудрым. ... Людмила Николаевна знала, что один лишь эгоизм движет поступками Виктора, он никого не любит.“ (s. 590) „Она в эти дни жалела мужа, тревожилась о нем, но одновременно думала о его эгоизме. Вот он декламировал! «Я один у окошка, не жду друга» ... и не думал, что она весь день будет одна и что у окошка в пустой квартире, стоит она...“ (s. 675) - Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 68).

¹⁸¹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 342).

ей, видимо, забыла.“¹⁸² Ke změně dochází až při kritice Štruma v ústavu, když se oba manželé v situaci ohrožení dokáží spojit a vzájemně se podporovat,¹⁸³ avšak Štrumovy city již patří Marji Ivanově: „Он чувствовал свое одиночество, разговаривая с дочерью, друзьями, Чепыжиным, женой. Но стоило ему увидеть Марию Ивановну, чувство одиночества исчезало.“¹⁸⁴ Marja Ivanova se pro Štruma stává novou osudovou ženou, která s ním sdílí jeho životní filosofii (být za každé okolnosti čestný, hájit pravdu: „Но ведь вы не могли иначе поступить, другой мог бы, а вы не могли.“¹⁸⁵, říká mu), s kterou je mu dobře, která ho chápe a ví, co cítí: „Он чувствовал, что может говорить с ней свободно и доверчиво обо всем тревожащем его, что и она будет с ним откровенна.“¹⁸⁶ Právě v ní vidí, jediného člověka, který ho dokáže litovat a mít rád i v nejtěžších chvílích své kariérní krize, která je spojuje: „...и все ничтожней он в глаза... может быть, даже жены... а вот для Маши он все ближе, дороже.“¹⁸⁷ i rozděluje zároveň: „В постоянной ли тоске по ней или в близости, соединенной с мучениями совести, - покоя ему не будет.“¹⁸⁸

Manželé se tak postupně dostávají do slepé uličky, z níž nedovedou nalézt východisko. Ljudmila Nikolajevna, i když se snaží podporovat svého muže ve zpolitizované kauze jeho vědecké teorie, cítí, že se jí Štrum odcizuje, táhne ho to k Marji Ivanově a nedovede s tím nic udělat: „В этот день она много думала о Викторе Павловиче. Отношения их нарушены. Виктор раздражен против нее, стал холоден с нею, и особенно грустно то, что ей это безразлично. ... Ее натуре (pozn. – Marji Sokolovové) нужен был, видимо, предмет преклонения, и она создала себе такой возвышенный образ, выдумала для себя несуществующего в жизни Штрума. Если бы изо дня в день наблюдала Виктора, она бы быстро разочаровалась.“¹⁸⁹ V činech manžela, který se rozhoduje nesklonit se před vědeckými autoritami a doktrínami, vždy hájit svoji pravdu, nevidí kladné vlastnosti, ale spíš egoismus muže, který může ohrozit celou rodinu jak materiálně, tak politicky: „...знала, что один эгоизм движет поступками Виктора, он никого не любит. ... он и своей

¹⁸² Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 343).

¹⁸³ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 586 – 591, 700 - 702).

¹⁸⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 705).

¹⁸⁵ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 597).

¹⁸⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 595).

¹⁸⁷ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 767).

¹⁸⁸ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 710).

¹⁸⁹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 590).

наукой, и покоем близких готов пожертвовать ради эгоистического удовольствия покрасоваться, поиграть в защитника слабых.“¹⁹⁰ Zde můžeme vidět genderovou odlišnost v přístupu k ženě a muži v románu – zatímco Štrum obhájí vyšší cíle, vysoká morální témata (jako tady hájit svoji pravdu za každou cenu, neprotivit se svému svědomí, jít si za svou láskou aj.), Ljudmila představuje jakoby nižší zájmy, soukromé, rodinné, materiální (chránit rodinu před možnou represí i za cenu jít proti vlastnímu přesvědčení, starost o zaměstnání a kariéru muže, snažit se mít dostatek prostředků na živobytí), tedy tradiční ochránkyni domácnosti a potomků, v jejichž ohrožení vidí nerozum, (Štrumovu, Jevgeniinu¹⁹¹) omezenost¹⁹², což by nebylo negativní, ovšem z autorského pohledu, tedy i z pohledu Jevgenie, Marji Sokolovové a Štruma, jsou vnímány jako egoistické a záporné.¹⁹³ V románu je velice dobře patrné rozdělení pracovních funkcí na základě sociokulturní podstaty genderu: Štrumovi a jeho práci je věnováno podstatně více místa a je jí přikládána i větší důležitost, než-li Ljudmile, která v románu v mimoděčných zmínkách většinou jen uklízí, vaří, zašívá nebo nazouvá manželovi pantofle. Je také téměř vždy ochotna přijmout důsledky manželova jednání, podřídit se mu a podpořit ho ve věcech, se kterými by nesouhlasila: např. když se má jít Štrum veřejně zřít svých názorů „*Не знаю, не знаю, ты взрослый человек. Но когда решаешь такие вопросы, надо думать не только о своих принципах. ... (dále pokračuje) - Ничего, ничего, лишь бы не арестовали. А если лишат тебя всего, я не боюсь, будем продавать вещи, поедем на дачу, буду на базаре продавать клубнику.*“¹⁹⁴ Ljudmila se o neudržitelném manželství nakonec svěřuje v dopise matce. Grossman zde tak zobrazuje rozpad tradiční nukleární rodiny, která je takřka nenarušena sovětskou genderovou politikou 30. – 50. let, při které vstupuje do struktur tradiční patriarchální ruské rodiny stále více kontrola / zásahy státu, jenž politizuje členy rodiny, přebírá zodpovědnost za výchovu dětí a kontroluje, s cílem navýšení, porodnost (zákaz potratů 1936), zvýhodňuje svobodné matky, vymáhá alimenty, buduje a mytizuje nové společenské i genderové role (zejména u žen) jako žena matka a dělnice, žena

¹⁹⁰ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 590).

¹⁹¹ Není s to pochopit, proč Jevgenie opouští Novikova kvůli arestovanému Krymovu Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 677, 680 – 682, 699 - 702).

¹⁹² „Она в эти дни жалела мужа, тревожилась о нем, но одновременно думала и о его недостатках и о главном из них эгоизме. ... что она будет весь день одна ... не ждет ни гостя, ни друга. .. (он) поглощен своими делами, не хочет думать о Наде.“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 675). Viz i citát pozn. 163.

¹⁹³ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 682, 700 - 702).

¹⁹⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 701, podobně i na s. 762 - 763).

v mužských profesích, snaží se (avšak často jen formálně) vymanit ženu z „otroctví domácích prací“ aj. Štrumova rodina vytváří právě této politice protipól, alternativu - bezpečné místo ve světě nástrah, místo s možností dialogu, svobody a důvěry!¹⁹⁵ Rodina se však rozpadá jak kvůli nepochopení zásadních otázek Štrumovy (mužské, dominantní) morálky ze strany Ljudmily, tak kvůli útěku Štruma ke svému ženskému ideálu.

Když v ústavu utichá Štrumova profesní krize po zásahu Stalina, ustupuje Ljudmila jako hrdinka románu opět do pozadí. Její postava (a postava Sokolova) zde ustupuje vztahu Viktora a Marji Ivanovny, v němž jsou oba tíží jejich svědomí, vědí, že se vůči Ljudmile a Sokolovovi chovají nesprávně, podvádějí je, a tak porušují vlastní etické principy: *„Марья Ивановна, правдивая и чистая Марья Ивановна, не была искренна с Людмилой, покривила душой! ... Грех был не малый: он любил ее. .. Каждое слово сказанное жене было полуправдой. Каждое движение, каждый взгляд, помимо его воли, нес в себе ложь. ... Невыносимо было узнавать о Соколове и Марье Ивановне от Людмилы. Это было унижительно для Людмилы, для Марьи, для него. Когда он говорил с Людмилой... ложь была во всем.“*¹⁹⁶ Tím se stává pro Štruma vztah k Marji ambivalentním: *„...его любовь к Марье Ивановне была правдой его жизни и ложью его жизни!“*¹⁹⁷ Při bilancování života s manželkou vidí celou složitost jejich pouta, při tom se odkrývá spíše negativní obraz Ljudmily, např., když nepustila přenocovat jeho bratrance, který se vrátil z Gulagu, jak neměla ráda jeho matku, jak bývala tvrdohlavá a krutá, na druhou stranu stála celý život při něm, zestárla, mnoho prožila i ztratila spolu s ním, *„...ведь сколько лет он гордился ее, радовался ее прямоте, правдивости. Да-да, он готовился совершить жестокость.“*¹⁹⁸ Je mu líto ženy, nechce ji opustit, ale ví, že by měl ukončit kontakt alespoň s jednou z žen a ulevit svému svědomí, jenže toho není schopen. Zdá se, jako by v románu Štrum a Jevgenie skutečně trpěli „duševní avitaminózou“, podle teorie Limonova v románu, lidé přestávají vidět některé vlastnosti u svých protějšků a hledají

---

¹⁹⁵ „Во многих семьях сохраняется традиционалистский уклад или его отдельные компоненты. Семья (а не общественное производство) остается приоритетной ценностью граждан, она служит убежищем от государственного контроля. Опору семейного уклада составляли женщины разных поколений, что выражалось в поддержке семейных уз и обязанностей за счет межпоколенческих связей бабушек, матерей и дочерей.“ - Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 68).

¹⁹⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 830 - 831).

¹⁹⁷ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 832).

¹⁹⁸ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 833).

je proto u jiných lidí. Autor tu ukazuje milostný trojúhelník povětšinou jednostranně z pohledu mužské postavy. U Štruma je porušení jeho pouta k ženě spojeno s morálním selháním, a po podepsání dopisu, jenž odsuzoval „lékaře vrahy“ Gorkého, uvědomuje si, že tím zhřešil jak před sebou, tak i před matkou, a rozhoduje se žít dál co nejčestněji, ovšem otázku soužití s Ludmilou a Marjou není schopen vyřešit a zůstává tak v románu otevřena.

6.1.2. Nad'a Štrumová

Manžele Štrumovy v manželství spojuje nadále také jejich dcera Nad'a, ačkoliv se občas neshodují v její výchově. V románu je Nad'a líčena jako inteligentní dospívající dívka, s bystrým úsudkem, což je přisuzováno zděděným vlastnostem ze strany Viktora. S bystrotou reakcí je u ní propojený i vyvinutý zájem o literaturu, politiku, válku a současné problémy¹⁹⁹ a též silný smysl pro humor, kterým dráždí otce i další členy rodiny, a díky čemuž je často terčem kritiky pro neúctu ke starším lidem.²⁰⁰ Tato její „dětská“ výstřednost v utahování si ze starších členů rodiny a otevřené vyjadřování svých názorů postupně přerůstá v určitý generačně genderový konflikt, který vrcholí, když se začíná scházet s poručíkem Lomovem,²⁰¹ načež ji začínají ostatní brát jako dospělou dívkou.²⁰² Názory, které do té doby otevřeně říkala a za něž byla hubována, jsou dovoleny vyslovoval muži, Viktoru Štrumovi, případně Štrumovi blízkým ženám co se názorů týče, jako je babička Alexandra nebo Jevgenije, ovšem omezeně již Nad'a nebo Ljudmila, jakožto ženy buď mladé nebo bojácné a podřízené. Nadina legrace a upřímná otevřenost v názorech není vždy jen samoučelná, ale jak je vidět, vystihuje často svojí logikou samu podstatu problému, zejména ve vztazích uvnitř rodiny.²⁰³

---

¹⁹⁹ „Надя действительно затевала разговоры на острые темы, - то вдруг спрашивала о Бухарине, то верно ли, что Ленин ценил Троцкого и не хотел видеть Сталина в последние месяцы жизни, написал завещание, которое Сталин скрыл от народа.“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 755; podobně i na s. 58). Nad'a se zajímá o věci, tradičně připisované sféře mužům, viz Гапова, Е., Усманова, А.: Антология гендерной теории, Минск 2000, (s. 36 – 40) – „Женские роли в основном семейные и находятся в сфере личных, эмоциональных связей. ... мужские определяются в основном за пределами семьи.“ (s. 36 – 37)

²⁰⁰ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 362, 755)

²⁰¹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 586 - 591).

²⁰² Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 763, 755 - 756).

²⁰³ „посмотрела на девочку-десятиклассницу, сумевшую разобраться в том, в чем она еще не разобралась.“ (s. 66); „Неужели не понимаешь? Их Сталин приказал убить. ... Надя и высказала понимание тайного, слабого, что было в душе ее отца“ (s. 361 – 362); „Уж слишком ты умна, ...“

Uvědomuje si ale i jiné generační rozdíly ve své rodině, uvědomuje si svoji odlišnost ve vztahu k různým generacím: „старому поколению нужно обязательно во что-то верить: вот Крымову в Ленина и в коммунизм, папе в свободу, бабушке в народ и рабочих людей, а нам, новому поколению, все это кажется глупым. Вообще верить глупо. Надо жить, не веря.“²⁰⁴ Tato nevíra podporuje v Nadě kritičnost myšlení, je spolu se Štrumem v díle jedním z ventilů „zakázaných“ myšlenek, a ukazuje i na její generační opozici. Grossman jako by tímto odkazoval nepřímou na poststalinskou generaci dospělých lidí, ztrácejících víru a odsuzujících dřívější pořádky. Se Štrumovou profesní krizí kladou rodiče čím dál větší důraz i na politickou korektnost Nadi, pokud je mimo domov, díky čemuž je tak její postava, podobně jako postava jejího otce, v díle interpretována (pro svou prostořekost a způsob analyzovat) jako hrozba pro rodinu.²⁰⁵ Zajímavý je i její vztah s poručíkem Lomovem, kterého miluje, ale na druhou stranu se snaží ve své lásce držet jakési meze, neboť Lomov odjíždí brzy na frontu: „Через три недели попадет на фронт. Вот и вся философия: был и нету.“²⁰⁶ objevuje se tu tak v díle tolik častý motiv milenecké rozluky způsobené válkou (Věra a Viktorov, německý voják Bach a ruská dívka Zina, částečně Žeňa – Novikov, Serjoža a radistka Kát'a).

6.2 Marja Ivanovna Sokolovová

Život Marji Ivanovny se v knize „ŽAO“ v mnohém podobá tomu Ljudmilinu, kdy obě vedou díky zaměstnání svých manželů ve vědeckém ústavu sice poměrně osamělý, jednotvárný, domácí život trávený mezi domácími pracemi, sháněním věcí pro chod domácnosti, starostí o členy rodiny; mají omezený počet přátel a jejich společenské postavení záleží na úspěších manželů (jak dokládá např. Šturmuův konflikt s nadřízenými). Na druhou stranu nemusejí sdílet osud mnoha žen nasazených na těžké

не девочка, а какой-то член общества полит каторжан.“ (s. 755) - Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002.

²⁰⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 755).

²⁰⁵ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (např. hádka v rodině Štrumových; Nad'a: „–О, Боже мой, - сердито повторяя интонацию матери сказала Надя, - неужели не понимаешь? Их Сталин приказал убить.“; Ljudmila: „–Чему ты удивляешься, сказала она, она тебе наслушалась, это то, о чем ты говорил со своим Каримовым, “ (s. 362), slova Štruma k Nadě o ohrožení rodiny: „–Смотри будешь болтать, погубишь не только себя, но и всех нас. –Я знаю, такие речи только для домашних.“ (s. 455)).

²⁰⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 756).

práce v továrnách a v zemědělství v době války, nepocítují vážný materiální nedostatek a jsou v relativním bezpečí od válkou zmítaného území, přesto jejich život není jednoduchý, zvláště když na ně začne doléhat krize uvnitř jejich mezilidských vztahů. Genderová pozice postavy Marji je tak podobně tradiční jako u Ljudmily – vykonává podřízenou roli v patriarchální rodině.

O Marji Ivanovně se dovídáme v první knize dilogie jen jako o nejbližší přítelkyni Ljudmily. Ve druhé části dilogie je byt Sokolovovů místem setkání a politických debat různých známých. Zde můžeme vidět genderovou odlišnost ve sférách života, který se dělí na mužskou a ženskou část - návštěvy u Sokolovových, kterých se účastní výhradně muži, mají nebezpečný politický charakter, zatímco návštěvy Ljudmily a Marji jsou brány jako prázdné rozhovory, předávání si „klepů“²⁰⁷ – tento tradiční stereotyp tak „přiřazuje k muži rozum a k ženě cit“²⁰⁸ (takových míst je v románu vícero, viz výše část o Ljudmile a Viktorovi). Navíc je na popisované schůzce u Sokolových jasně patrné poměrně přísné vymezení genderových pozic: Marja, jakožto hospodyňka, obsluhuje pánskou společnost a v podstatě se nevměšuje do debat o politice, která je doménou mužů. Na těchto debatních večerech si začíná Štrum všímat Marji Ivanovny, se zájmem ji pozoruje a postupně se s ní ještě více sbližuje. Štrum je však zprvu k Marji Ivanovně dosti kritický, pro její úzkostlivou, až mateřskou péči o svého manžela, kterému se bez výhrad podřizuje a ve všem mu ustupuje, i pro její slabší znalosti např. v literatuře. Grossman v popisu vztahu Marji Ivanovny k muži soustředí hned tři tradiční modely feminity jako nevinnost, spojenou s obrazem školačky, oddanou zamilovanost (podřízená) a starostlivé „mateřství“: „*Марья Ивановна, маленькая, худенькая, с неловкими движениями девочки-подростка, слушала мужа с каким-то особенным вниманием. В этом трогательном внимании сочеталась и робкая почтительность девочки-ученицы, и восторг влюбленной женщины, и материнская снисходительная заботливость и тревога.*“²⁰⁹ I dále v díle jsou s postavou Marji spojovány tradiční atributy feminity, které navazují na klasický, idealizovaný literární obraz ženské hrdinky v ruské literatuře: „*кроткая, добрая, правдивая, чистая*“²¹⁰. Marja je v románu postupně jistým vzorem v očích autora,

²⁰⁷ „*Как жизнь? – спросил Штрум. Приходила к тебе Марья Ивановна? Читала «Мадам Бовари», сочинение Балзака?»* - Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 68).

²⁰⁸ Nagl-Docekal, H.: Feministická filosofie, Praha 2007, (s. 177)

²⁰⁹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 266).

²¹⁰ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 590).

dodejme, že Vasilij Grossman, jak vzpomíná S. Lipkin, se v postavě Marji Ivanovny vyznává ze svého vztahu k Jekatěrině Vasiljevně Zabolocké: *„Последней любви Гроссмана, принесшей ему много счастья и страдания и оказавшейся мучительной для четырех чистых, хороших людей.“*²¹¹ Empatie Marji k Štrumovi i obráceně tu sice svědčí o rovnocenném vzájemném duševním pochopení: *„Марье представлялся жертвенной натурой, возвышенным, мудрым; чувствовал, что может с ней говорить свободно, и доверчиво ... и она будет откровенна; ему нравилось, что она легко, сразу, никогда не ошибаясь, понимает его“*²¹², ovšem těžko si lze představit, že by tak tomu bylo i v oblasti tradičních funkcí při rozdělení práce mezi pohlavími.

Kompoziční výstavba Štrumova vztahu k Marji má klasický gradační charakter, který však nekončí rozuzlením, ale vyznívá neukončeně. Postava Marji v díle nevystupuje příliš často, navíc její obraz vzniká především zprostředkovaně, skrze Štrumovy představy o Marje, proto je převážně jednostranný ze strany Viktora Štruma. Její obraz se od počátku transformuje tak, jak se mění pohled hlavního hrdiny na ni. Zatímco v knize „ZVNZ“ je neutrální, Štrum vnímá Marju jen jako přítelkyni své ženy a manželku svého přítele, v „Životě a osudu“ začíná vnímat stále pozitivněji její intelektuální, morální i fyzické přednosti, přičemž žárlí na Sokolova, a kvality vlastní ženy se v jeho očích snižují. U Marji si všímá její hubené postavy, černých vlasů, posmutnělých očí, vzbuzuje v něm potřebu ochrany, cítí u ní její soucit s ním, porozumění k němu, sdílení podobných názorů, při tom u Ljudmily vidí její stárnutí, šedé vlasy, ztrátu zájmu o něj, jeho práci, odlišné životní hodnoty, i když nezapomíná na to, kolik pro něj v manželství vykonala. První náznaky náklonnosti Štruma k Marji Sokolovové vznikají při debatních schůzkách v Kazani, postupně se myšlenky na Marju u Štruma objevují stále častěji, když je mu jí líto v její podřízené a obětující se pozici vůči Petru Sokolovovi,²¹³ která se mu zdá být nedůstojnou. Postupně Marju srovnává s Ljudmilou, s níž si přestává rozumět a pochopení nachází právě u Marji, která ho, jak se zdá chápe a s níž je mu příjemně. Štrumův únik k Marji je způsoben především díky vznikající komunikační bariéře mezi ním a Ljudmilou, když jsou oba deprimováni smrtí

²¹¹ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 52).

²¹² Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 595, 704).

²¹³ „...он, дитя, часа без вас прожить не может.“ (s. 349); „–В первый раз в жизни вижу, чтобы муж заставлял жену лазить на верхнюю полку, а сам спал внизу.“ (s. 440) - Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002.

Tolji a Štrumovy matky a Štrumovou profesní krizí. Když se začnou u Štruma a Marji probouzet vzájemné sympatie, čím dál více se blížící milostnému charakteru, začíná se u obou rodit i dilema z přijetí tohoto vztahu okolím. Reakce na tuto skutečnost je autorem podávána opět převážně ze strany Viktora Pavloviče. Zatímco Marja částečně řeší tuto situaci alespoň tím, že oznamuje svému manželovi svou náklonnost k Viktorovi a rozhoduje se, že se s ním víckrát neuvidí (což porušuje), Štrum není od počátku do konce schopen najít východisko (na rozdíl např. od svých občansko-politických postojů, kde ví jak se morálně zachovat a kde, i přes prohřešky vůči svému svědomí, dokáže najít znovu správné stanovisko), a tak je nucen žít dál v nečestném poměru k okolí. Což potvrzuje i domněnku, že: „*muži mají spíše sklon k zamlčování problémů a většinou neradi přistupují k otevřeným rozmluvám o citových diskrepancích a nedorozuměních.*“²¹⁴ Vnitřně vede Viktor i Marja boj s vlastním svědomím, jsou frustrováni vlastní slabostí a skutečností, že podvádí a žárlí na své blízké: „*Все, что возникло между ними, было правдой, естественной, не зависящей от них, ... и в то же время эта правда рождала неизбежную ложь, фальши, жестокость по отношению к самым близким людям.; Унизительно было узнавать о Соколове и Марье Ивановне от Людмилы. Это унижительно для Людмилы, для Марьи Ивановны, для него. ... когда он говорил с Людмилой ...ложь была во всем.; Он понимал, что Марья Ивановна боготворила Петра Лаврентьевича. Вот это-то и сводило его с ума.*“²¹⁵

6.3 Jevgenie Nikolajevna Šapošniková (Žeňa) – Novikov - Krymov

Pokud je Viktor Štrum, jako muž, v románu „ŽAO“ mezi postavami jednou z nejvyšších autorit, pak z žen je to především Jevgenie, přičemž v díle jde o jakousi ženskou analogii Štruma. Mají mnoho podobných vlastností, ideových postojů i osud. Oba pracují duševně, pohybují se ve světě abstrakcí (Štrum ve vědě, Jevgenie v malířství), mají podobné názory: Jevgenie schvaluje Štrumův záměr nejít se omluvit z úchylnářství,²¹⁶ Štrum pak její záměr jít za svým srdcem – Krymovem,²¹⁷ oba mají rádi Čechova (stejně jako Marja Ivanovna), oba se trápí ve svých milostných vztazích

²¹⁴ Hartmut, K.: Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj, Praha 2006, (s. 135).

²¹⁵ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 709; 831 – 832; 833).

²¹⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 682, 700).

²¹⁷ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 701 - 702).

(Jevgenie sice nachází řešení v Krymovovi, ale i tak zůstává nejistá, neví, zda udělala správně, má-li to smysl a dočká-li se Krymovova propuštění bez následků) a oba jsou aktivními postavami v ději. Jevgenie je jednou z mála ženských hrdinek, které jsou v knize aktivní, není spojována jen s tzv. domácími, „ženskými“ pracemi, které bývají navíc v literatuře vnímány jako retardační dějový prvek, ale naopak její postava je hybatelkou děje, svou vnější i vnitřní krásou a svými vlastnostmi představuje i ona klasický literární obraz „ruské ženy čisté duše“. Navíc je v románu, podobně jako u většiny hlavních hrdinů, hrdinkou hledačskou, hledá štěstí ve svém osobním životě, lásku mezi dvěma muži. Jestliže je ještě v románu „ZVNZ“ vykreslena jen jako malířka, která se vymyká ze svého okolí zejména svými netradičními obrazy a pohledem na umění,²¹⁸ v druhém románu je její postava mnohem složitější. Autor rozvíjí její obraz psychologicky i situačně.

Formálně bychom mohli z hlediska syžetu rozdělit vystupování Jevgenie v románu na tři vzájemně související a propojené části. První se týká jejího vnitřního souboje mezi dvěma muži (dvěma představiteli dvou různých charakterů, dvou „mužských“ světů), druhá část je spojena s bojem se státním aparátem a třetí je její vztah k blízkému okolí (k Němce Genrichson, k Šargorodskému, Limonovu, k Štrumově rodině).

Komplikované vztahy s muži jsou u Jevgenie neodlučitelným atributem této postavy v románu Grossmana. Mají záhadný původ v její minulosti, v jejím neutěšeném soužití s Krymovem, s nímž se neshodovala v zásadních názorech: první rozchod názorů se týkal umění a druhý utváření násilné politiky Sovětského svazu na základě přísného uplatňování třídního principu.²¹⁹ Ačkoliv v manželství byli oba šťastni, přesto Krymova z ničeho nic opouští a nachází lásku v soužití s plukovníkem Novikovem, který je do ní dlouhá léta až chorobně zamilovaný.²²⁰ I on prošel manželstvím, jenže ovdověl a po setkání s Žeňou myslí dlouhá léta jen na ni. Ač zprvu vypadá Jevgeniin život s Novikovem ideálně, přesto se po celou dobu ozývají v její duši vzpomínky na Krymova. Není schopna se smířit s myšlenkou, že se

²¹⁸ Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 73).

²¹⁹ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 120 a 336).

²²⁰ „Žárlil, když se dověděl, že se vdala. Měl radost, když se dověděl, že se s mužem rozešla. Když ji zahlédl v okně vagónu ... jel tři a půl hodiny na jih, zatímco měl jet na sever, stejně jí však neřekl, proč s ní jede.“ - Grossman, V.: *Za Volhou není země*, Praha 1984, (s. 84).

s Krymovem rozešla navždy: „*Боже, неужели она на веки рассталась с ним?*“²²¹ V Novikovovi sice vidí ideál „maskulinního“ muže: fyzicky silného, pohledného, praktického, odvážného, s analytickým myšlením, který ví, co chce, navíc i čím dál víc slavného, ovšem na druhou stranu poněkud neotesaného (nečetl knihy, nezajímá ho umění), těžce navazuje přátelství, netají se v něm romantičnost²²², je pro ni mužem o němž pochybuje, z něhož si dělá hořkou legraci: „*Чужой, ведь совершенно чужой. Собственно, кто ты?*“, sama cítí, že mají málo společného: „*Все в Новикове минутами казалось ей чужим. Его волнения, надежды, круг знакомых были ей совершенно чужды.*“²²³ Novikov je symbolem muže všedního života, toužícího po poklidném, rodinném životě a kariéře s časem na koníčky, avšak Žeňa jeho plány nechápe: „*Дом, сад – зачем все это? Ты всерьез? ... – Хочешь после войны демобилизуюсь и поеду десятником на стройку, куда-нибудь в Восточную Сибирь. Будем жить в семейном бараке. ... – Да ты с ума сошел. Зачем это?*“²²⁴ Naproti tomu Krymov má kulturní rozhled, i když podléhající jeho komunistickým měřítkům, je mužem s romantickou minulostí revolucionáře, lhostejný k pohodlí,²²⁵ je osamocený (ve světě politiky, při neustálém strachu z čistek nemůže nikomu věřit). Právě touto svojí opuštěností vyvolává u Jevgenie soucit a lítost, zatímco k Novikovovi ji táhne pocit, že našla ideál pravého, prostého, samostatného, krásného muže, ke Krymovovi ji přitahuje právě pocit lítosti, potřeba starat se o muže, sdílet s ním své myšlenky. V těchto projevech se obraz Jevgenije shoduje s obrazem ženy v ruských klasických dílech, v nichž: „*...женский образ занимает одно из центральных мест. Он выступает как горизонт духовных и нравственных поисков мужского героя и как своеобразный критерий его состоятельности. При этом сами мужские образы – это, как правило, слабые мужчины, которым так и не удастся до конца реализовать свою самостоятельность, так что женщине еще и отводится роль спасительницы.*“²²⁶

Jevgenie rozchodem s Novikovem tak jedná proti logice vžitě u některých žen, které spojují „záruky bezstarostné budoucnosti pro ni i své potomstvo se zajištěným

²²¹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 322).

²²² Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 83 - 84).

²²³ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 751 - 752).

²²⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 325) Jako by Jevgenie netoužila po rodině, po dětech, v celém románu tyto typické atributy ženství u ní takřka nenacházíme.

²²⁵ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 29).

²²⁶ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 204).

mužem²²⁷. Tento Jevgeniin přístup nedovede pochopit Ljudmila²²⁸, která představuje v díle konzervativní „ženské“ názory, mateřskost, expresivnost (vlastnosti připisované tradičně ženám), proti instrumentálně (tradičně mužské vlastnosti) založenému Viktorovi. Jevgenie s Novikovem není schopna někdy komunikace²²⁹, když se vidí při jeho cestě na frontu, nedovede mu říct, co k němu cítí, místo toho lituje Nikolaje Krymova a vyčítá si jejich rozchod²³⁰. U Krymova při myšlenkách na Žeňu vyvstávají otázky, proč ho opustila, jak to mohla udělat, spolu s přáním, aby ho viděla, jak trpí, jak je opuštěný, kdy ona jediná je schopna ho politovat a soucítit s ním.²³¹ Je to láska duchovní, založená na vzpomínkách a soucitu jednoho partnera s druhým. U Novikova představuje Žeňa osudovost v lásce, ženu jeho života, na kterou dlouho čekal, i proto jsou spojeny myšlenky na ni s prudkými city: pocity plného štěstí a žárlivosti,²³² s touhou mít ji jen pro sebe. Čili spíše láska pudová, až vlastnická, což jí ale neubírá na opravdovosti, neboť představuje jeho jediné štěstí. Právě slova „счастье“, „счастлив“²³³ a „моей она будет“, „станет его женой“²³⁴ apod., nebo-li touha po sňatku s Jevgenií, se nejčastěji objevují v myšlenkách plukovníka, což poukazuje i na tradiční snahu muže ovládat, podrobovat si ženu. Jevgenie, ačkoliv miluje Novikova, není schopna zahnat myšlenky na Krymova, neustále na něj myslí. Ale zpřetrhat pouta s Novikovem je schopna, až po uvěznění Krymova. I když i poté cítí lásku k Novikovovi, jeho prostotě, síle, lidskosti i nesmělosti,²³⁵ přesto ví, že on je schopen se s rozchodem vyrovnat: „Новиков найдет в себе силу пережить разрыв с ней. ...но она нужна ему (pozn. – Krymovovi), он в тюрьме все время думает о ней.“²³⁶, kdežto Krymov se s rozlukou nikdy nesmíří. Novikovova žárlivost se nejsilněji projevuje při rozchodu s Jevgenií, za nímž stojí její zkouška, když prozrazuje Novikovovi kompromitující informaci o Krymovovi. Jde tu o zkoušku důvěry mezi

²²⁷ Hartmut, K.: *Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj*, Praha 2006, (s. 119).

²²⁸ „Мне твои метания не нравятся. Ушла так ушла. Пришла так пришла. Нечего двойственность разводить и растекаться киселем.“; „Человек занимает большое положение, воюет, а жена его в то время таскает передачи аретованному...“ - Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 682).

²²⁹ „- Столько хотела сказать и нечего не сказала, - проговорила она.“ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 325).

²³⁰ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 324 - 325).

²³¹ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 225, 617, 635).

²³² Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 503, 814 – 815).

²³³ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 321, 322, 325, 655).

²³⁴ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 217, 320, 333).

²³⁵ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 752).

²³⁶ Гроссман, В.: *Жизнь и судьба*, Москва 2002, (s. 752).

Novikovem a Žeňou, o čemž Novikov neví, a proto mimoděk prozrazuje tajemství, jež vede k zatčení Krymova a ukončení vztahu mezi partnery. Po přečtení dopisu, v němž se s ním Jevgenie rozchází, Novikovem začnou zmítat krajní vášně, kdy touží po smrti Ženi, chce spáchat sebevraždu, trhá dopisy, a naopak: uvědomuje si, že ho Žeňa také hluboce milovala a měla ráda, takového, jaký je. Svoji cestou ke Krymovovi do vězení doplňuje obraz tragických žen: obětujících se, následujících manžela (s Krymovem nebyli oddáni, ale při vyplňování formuláře ve vězení uvádí, že je manželkou, čímž přidává nový význam vztahu) i ve zlém. Podobá se tak osudu střeleckých vdov, žen děkabristů, katoržníků, politzeků. *„все сильные женщины (pozn. в литературе) связывают свою человеческую реализацию только с любовью к мужчине, со служением ему, с жертвой для него, или по крайней мере для семьи...“*²³⁷

Další funkcí Jevgenie v románu, kromě konfliktu lásky, je ukázat postavení ženy v sovětské společnosti, a to právě na střetu státního aparátu s člověkem. První její zkušeností popisovanou v knize je boj o registraci pobytu v Kujbyševě s neoblomným soudruhem Grišinem. Celá situace kolem získání registrace, není jen bojem dvou lidí, Jevgenie a Grišina, jak by se mohlo zdát, ale dvou principů: člověka a státu. Člověka, jako přirozené součásti světa, který stvořil něco nepřirozeného. Právě z tohoto pohledu, podpořeným popisem prostředí, můžeme chápat i jednání a postoje osob. Když Žeňa nemůže uspět obvyklou cestou, přistupuje k ponižující taktice, využívajíc svých „ženských předností“, své krásy, což ovšem nemůže uspět, neboť se setkává s něčím jakoby neživým, bezpohlavním, nesmyslným (ne nepodobnému absurdnímu světu úředníků F. J. Haška, F. Kafky, J. Hellera), jak je vidno i z popisu: v okýnku se objevují jen rudé nehty úřednice, Griňov²³⁸ je nehybný, klidný, dělá jen navyklé pohyby a to, co je nutné, neprojevuje emoce, dokáže být krutý a pohrávat si s Jevgenií, po níž žádá různá doporučení ze zaměstnání, kterým stejně nevyhovuje. Naopak Jevgenie ztrácí rozvahu, zuří, až nakonec zoufale rezignuje.²³⁹ Podobně rezignuje i v případě, když jde pomoci Jenni Genrichovně na policii, kde se chce dovědět o jejím osudu a případně jí pomoci. Sami lidé ve státních orgánech jí doporučují, aby nepátrala po lidech, o které

---

²³⁷ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 205).

²³⁸ „смотрел на нее неморгающими глазами“, „лицо выражало задумчивое равнодушие“, „Гришин, спокойный, простой, вобравший в свою смертную душу все силы государственного гранита.“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 110, 113).

²³⁹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 110 - 116).

nezná a nejsou členy její rodiny²⁴⁰. Grossman zde odhaluje sovětský systém, podobně jako na mnoha jiných místech v knize, jako systém nelidský, který se o lid nestará a jde často proti němu. Tím, že do role oběti státní zvěle staví Jevgenii, ženu, boří i obraz mytizace sovětské ženy, které se má dostávat mimořádné péče ze strany státu. L. Bondarenko shrnuje pozici sovětského státu k ženám slovy: „*чем больше обожествлял женщину и поклонялся ей на каком-то отрезке истории, тем более унижительное и поджигательное положение она занимала в реальности*“²⁴¹.

Další zkušeností Jevgenie je pokus pomoci balíčky Krymovovi ve vazbě na Ljubjance. Zpráva o zatčení komisaře Krymova je pro Jevgenii rozhodující při rozhodování se mezi svými dvěma vyvolenými muži. Převládá u ní definitivně soucitná láska, uposlechnutí silnějšího „hlasu Krymova“, a touha pomoci mu ve vězení a následovat ho třeba i do pracovního tábora. Trápí ji ale i definitivní rozluka s Novikvem, kterou cítí jako zradu, pohrdá sebou, ponižuje se,²⁴² ale ví, že nemohla jednat jinak. Toto rozhodnutí vyvolává však dvojí reakce u okolí: u pragmatické Ljudmily se neshledává tento čin s pochopením, vidí v tom stejnou nerozumnost a pád do záhuby, jako v rozhodnutí Štruma nejit odvolat své názory, přičemž u Štruma se Jevgeniin odchod ke Krymovovi naopak setkává s plným pochopením²⁴³. Obraz Jevgenie ve spojení s vězením a zatčeným Krymovem můžeme v ruské literatuře identifikovat s podobnou reflexí zoufalství ženy jako např.: „Ruské ženy“ N. A. Někrasova, „Matka“ M. Gorkého, poema „Rekviem“ A. Achmatovové. Grossman tady navíc sám zúročil vlastní zážitky a zkušenosti, které získal, když žádal o propuštění své manželky Olgy Michajlovny z vězení.²⁴⁴ Grossman tu jako autor vyniká v ostré kritice sovětského režimu mezi ostatními autory: „*До Гроссмана никто не писал о ... бескислородном бюрократизме, в котором задыхается человек. Нам близки мучения Евгении Шапошниковой, которая не может получить прописку...*“²⁴⁵

---

²⁴⁰ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 107).

²⁴¹ Общественные науки и современность. 1996. № 6., Бондаренко, Л.Ю.: Роль женщины: от прошлого к настоящему, (s. 163).

²⁴² „*Неужели все это натворила не ради блага других, а по своей прихоти, ради себя! Интеллектуальная психопатка! ... – Знаешь, кто я? ... – Я маленькая собачка женского пола. – Сучка? – весело сказала Надя. – Вот-вот, именно, – ответила Женя.*“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 752 - 753).

²⁴³ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 700 - 701), (např.: „*Вы поступили по совести. Поверте, это лучшеем, что дано человеку.*“).

²⁴⁴ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 8).

²⁴⁵ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 39).

Třetí rovinou, v níž vystupuje Jevgenie, a která je spojená se dvěma předchozími, je její všední život mezi lidmi. Pokud se v románu „Za Volhou není země“ její kontakt s okolím soustředil převážně na kruh rodiny a Novikova, v následujícím románu se podstatně rozšiřuje a obohacuje. Do Jevgeniina soukromí vstupuje po evakuaci do Kujbyševa hned několik postav. Především je to Jenni Genrichovna, bývalá německá chůva v rodině Šapošnikovových, jež vychovávala dcery a syna Alexandry Vladimirovny, a tedy i Jevgenii Nikolajevnu, dále postavy umělců Limonova a Šarogorodského, její nadřízený v práci podplukovník Rizin a Štrumova rodina v Moskvě.

Na setkání Jevgenie Nikolajevny se svojí starou chůvou Grossman ukazuje, že ho netrápilo jen vraždění židů a nepohodlných národů ze strany nacistického Německa a jeho spojenců, ale i rasismus a šovinismus uvnitř ruského národa.²⁴⁶ Grossmanův přístup k této problematice je založen ne na kolektivní vině, ale na hledání viny jednotlivců, kteří stáli za konkrétními zločiny. Diskriminace lidí je u Grossmana v románu „ŽAO“ veliké téma, ať už se týká stranického nebo národnostního přístupu v povyšování do funkcí, třídního principu, antisemitismu a rasismu nebo šovinismu. U Jenni Genrichovny jde právě o odsouzení předsudků některých Rusů vůči všemu německému v době války, kdy v tomto případě lidem v domě vadí bezbranná, stará Němka, která se nemůže nijak bránit, která nikdy nikomu neublížila a ani nechápe složitost dění kolem sebe. Důvod diskriminace ženy, která neumí pořádně rusky a kterou podvádějí v obchodě, není založen jen na národnostní příslušnosti, ale i na genderové (je žena – tudíž slabší) a věkové (agismus) příslušnosti²⁴⁷. Jediný, kdo se dokáže zastat a solidarizovat s touto ženou je Jevgenie, jejíž občanská odpovědnost a statečnost jsou okolím nahlíženy jako zrada „*продались вы, товарищ Шапошникова, немцам за жилплощадь*“²⁴⁸ nebo jako vypočítavost: „*сообщила о старухе куда надо,*

---

²⁴⁶ „Гонения на евреев были для Гроссмана частью общего вопроса о возможности государства распоряжаться судьбами целых народов. ... Но писатель взывает к непреложному гуманистическому принципу: нельзя принижать ни одну нацию.“ - Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 261).

²⁴⁷ „Сосед по квартире, инженер Драгин, начальник цеха, со злой насмешкой смотрел на ее морщинистое лицо, на девственно стройный иссушенный стан, на ее пенсне, висевшее на черном шнурочке. Его плебейская натура возмущалась тем, что старуха осталась предана воспоминаниям прошлого и с идиотски блаженной улыбкой рассказывала, как она возила своих воспитанников гулять в карете...“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 105).

²⁴⁸ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 105).

*выперла ее и теперь хозяйка комнаты*²⁴⁹. Grossman tím však poukazuje na zavrženíhodné vlastnosti některých sovětských lidí, což se do té doby v oficiální literatuře takto otevřeně a jednostranně neobjevovalo. Navíc tu jde i o kritiku sovětské bytové otázky, tzv. komunálních bytů, v nichž bylo nejen narušováno právo člověka na soukromí a vytvářena atmosféru vzájemného sledování, ale docházelo tu i k genderovým změnám: *„Коммунальное сообщество становится суррогатом расширенной семьи, в которой сохраняется консервативная поляризация семейных ролей. Под бдительным надзором ближайшего окружения ролевые изменения или отклонения от предписаний затруднены.*“²⁵⁰

Postavy spisovatelů Limonova a Šarogorského v románu ukazují svět literátů. Šarogorský je v románě jakýmsi dozvukem umění 19. století, což je vidět na popisu jeho pokoje, kde je plno knih, obrazů a tlustých časopisů pokrytých prachem, jako by nepotřebných v dnešní době, i na něm samotném: v jeho šlechtickém původu, přednášení Jevgenii básní sepsaných pod vlivem Feta, vyzdvihování Gogola a Leskova v próze, přičemž Bělinského a Černyševského pokládá za počátek záhuby ruské literatury²⁵¹. V případě Jevgenie představuje Šarogorský svou poetikou jí blízký svět, ovšem tento poetický svět umění se ostře rozchází s dobovým sovětským přístupem k umění, jenž představuje Krymov.²⁵²

Jevgeniin druhý přítel, Limonov, je umělec zastupující neoficiální umělecký proud 20. století. Mimo to poukazuje v příhodě, kdy vypráví svoji teorii o avitaminóze, i na fyzickou krásu a sexuální přitažlivost Jevgenie. Vasilij Grossman sice na tuto skutečnost příliš nepoukazuje, ale v některých případech hraje svoji určitou roli. Zatímco u přátelského Limonova, který je náhle unesen Jevgenií, je jeho pokus o sexuální kontakt převrácen Jevgenií v legraci, jindy dává najevo svoji nedostupnost rezolutněji (podplukovník Rizin v zaměstnání), anebo využívá efektu své krásy v případě Grišina ve snaze získat registraci. Jevgenie tím ukazuje svobodu a právo ženy na výběr partnera. Ví, že se na ni muži dívají jako na sexuální objekt, ale snaží se udržet

---

²⁴⁹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 107).

²⁵⁰ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 204).

²⁵¹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 120 - 121).

²⁵² „Для него Маркс был выше всех русских гениев,... Героическая симфония Бетховена безраздельно торжествовала над русской музыкой. Минутами Евгении Николаевне казалось, что Шаргородский помогает ей понять не только Крымова, но и судьбу ее отношений с Николаем.“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 120).

si odstup, nechce je zklamat svojí neopřetovanou láskou²⁵³. „Идеальность женского образа в русской классике накладывает ограничение на изображение ее сексуальности. Здесь много любви как духовно жертвенной практики, но сексуальности нет почти совсем, во всяком случае она словесно не артикулируется.“²⁵⁴ Obecně ani Grossmann u svých postav sexualitu tradičně nevyzvedává.

6.4 Alexandra Vladimirovna Šapošniková

Jak jsme se o Alexandře Vladimirovně již zmínili výše u románu „ZVNZ“, jedná se o jednu z typických hrdinek Grossmana. Pojí se v ní hluboká láska nejen k vlastní rodině a příbuzným, ale i soucit a porozumění s ostatními prostými a poctivými lidmi. Tento humanismus u Alexandry Vladimirovny však vyvěrá nejen z její podstaty, ale má kořeny i ve vzdělání, v politickém přesvědčení, kdy chápe socialismus jako solidarizující hnutí, jež má chránit životy pracujících a ctít jejich práci. Grossman v obrazu Alexandry sice částečně vychází z mytizovaného modelu sovětské „super ženy“ (jako politicky angažované ženy matky a ženy dělnice), ovšem bez glorifikace, nepodporuje literární obraz sovětské ženy údernice, ani její stranickost, třídní přístup apod. Je stmelujícím, stabilním prvkem společnosti, člověkem, který se nesnaží činit zlo druhým, ale pomáhá potřebným.²⁵⁵ Proto, jak jsme již uvedli, i když je přesvědčena o správnosti socialismu, nelze ji srovnávat s ostatními komunisty v knize, kteří si více či méně uvědomují svoji stranickost a řídí se jí. V „ŽAO“ navíc nejsou tato její stanoviska, týkající se solidarity, soucitu apod., zdůrazňována tolik v politickém světle, jako v předchozí části dialogie (a tedy ustupuje tak z veřejné sféry do sféry rodinné, domácí). Celkově stojí Alexandra jako hrdinka v pozadí. Setkáváme se s ní zejména v první polovině knihy, při pobytu u evakuovaných Štrumových v Kazani a na konci,

---

²⁵³ „Když se do ní někdo zamiloval – a to se stávalo často – mrzelo ji to a říkala: „Tak jsem zase ztratila jednoho kamaráda.“ Měla vůči svým „nápadníkům“ jakýsi zvláštní pocit viny...“ Grossman, V.: Za Volhou není země, Praha 1984, (s. 227).

²⁵⁴ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 204).

²⁵⁵ „А Шапошникова воплощает для автора революционную и гуманную совесть. Это не значит, разумеется, что другие персонажи без совести, но в Александре Владимировне это качество передстает как-то особенно чисто, незамутненно.“ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, s. (271 - 272).

když se vydává pomoci Věře s jejím dítětem zpět do Stalingradu, přičemž si postupně začíná uvědomovat jak velikost obětí, jež přinesla do jejich rodiny válka, tak i tragičnost situace lidí z okolí rodiny, jež jsou oběťmi represí sovětské státní moci.²⁵⁶

Při pobytu v Kazani stojí Alexandra Šapošniková jistou měrou v opozici vůči své dceři Ljudmile a své vnučce Nadě. Zatímco u Nadě jde spíše o generační nepochopení dvou věkově a názorově odlišných generací, v případě Ljudmily je tento spor více názorový, týkající se i genderových rolí dvou matek v rodině. Alexandra stojí v rodině na straně Viktora Pavloviče,²⁵⁷ o němž si myslí, že je v názorech demokratičtější a vůči lidem ohleduplnější, kdežto u Ljudmily si všímá nedostatku empatií k lidem v nouzi, jejího poměřování lidí podle svých měřítek, která chápe jako egoistická a která se tedy neshodují s těmi jejími. Jejich spory, hádky a nedorozumění nejsou však jednostranné, ale spíše ambivalentní²⁵⁸ (nejsou zcela jednoznačné, jako i u dalších vztahů mezi hrdiny v románě: Ljudmila – Štrum, Jevgenie – Novikov / Krymov). Obě ženy si uvědomují svoji vzájemnou blízkost a pevnost rodinného pouta k sobě, avšak vzájemné antipatie se vyostřují, až vrcholí odmítnutím Alexandry odjet do Moskvy se Štrumovými. Alexandru ale pojí s Ludmilou strach o své blízké. Alexandra možná neprožívá tolik depresivně, hluboce a těžce ztrátu svých dětí (Marja, Dmitrij), jako Ljudmila ztrátu Tolji, ale její obava ze ztráty Serjoži, vnuka svého jediného syna Dmitrije je velice silná: „*Особое чувство вызвал в ней Сережа – сын ее несчастного сына, которого любила больше всех на свете...*“²⁵⁹ Konečně v obou románových částech nacházíme některé osoby či témata, která se osudově pojí s hlavními hrdiny v rodině Šapošnikových, jejichž psychiku silně ovlivňují, např. u Ljudmily je to mrtvý syn Tolja, u Štruma trauma ze smrti matky (a téma židovství), u Alexandry vnuk Serjoža na frontě a nutnost pomoci a soucitu, u Věry naděje v návrat Viktorova, u Jevgenie je to Krymov.

Tradiční role matky a babičky u Alexandry je v románu nejvíce pocíťována, když dostává dopisy od svých dcer a vnučky Věry, které v ní hledají poslední možné útočiště, respektive člověka, který jim může pomoci v urovnání vlastních soukromých problémů.

---

²⁵⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 361 - 363).

²⁵⁷ „*Вот Виктор демократ, ему плевать на все это декаденство.*» ... *Случалось, што Штрум переглядывался с тещей ... словно он предварительно обсуждал странности Людмилинного характера с Александрией Владимировной. ... Александра Владимировна большей частью одобряла поступки и высказывания зятя, а Людмила почти всегда не одобряла его.*“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 64 - 65).

²⁵⁸ „*...странным было это раздражение, оно ведь существовало рядом с любовью...*“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 65)

²⁵⁹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 66).

Alexandra se rozhoduje pomoci Věře při starostech o domácnost a syna. Grossman tu předkládá jeden z dobových modelů ženské genderové strategie vůči státu, který nechává své občany žít v nepříznivých podmínkách (Stalingrad nebyl například nikdy úplně evakuován). V důsledku této strategie dochází k upevňování rodinných pout ze strany žen a k jejich mezigenerační spolupráci uvnitř rodiny.²⁶⁰ Alexandra nemůže sice vykonávat všechny domácí práce, brzy navíc onemocní a utrpí úraz, na druhou stranu je v domácnosti Spiridonových velkou morální oporou a povzbuzením pro Věru, která pomalu tuší, že Viktorov se k ní již z války nevrátí, i pro Stěpana Fjodoroviče, který ovdověl a jemuž kvůli opuštění elektrárny hrozí vězení. Grossman tu ukazuje stárnutí dvou žen v koloběhu všedních starostí o domácnost, kdy postavení muže a žen v rodině je nerovnocenné. Z Věry, mladé dívky vyprchává fyzická síla i životní optimizmus, podobně jako z Alexandry, která, i když je nemocná, se snaží být neustále nápomocna a podporovat dobrou náladu, kdežto Spiridonov, i když setrvává v pochmurných náladách, se o domácnost příliš nestará.

V románu Alexandra z pozice nejstaršího člena rodiny stále zastupuje vysoká morální stanoviska, která se na rozdíl od románu „ZVNZ“ již nepojí tolik s jejím politickým přesvědčením a vírou v socialismus, ale týkají se témat obecné, lidské dobroty ve vztahu k řešení každodenních životních problémů.²⁶¹ Na konci knihy je Alexandra Vladimirovna též součástí psychického dopadu války na člověka a okolí, když prochází vybombardovanými ulicemi Stalingradu a vidí rozbořeně město, zničený dům, kde vychovávala své děti,²⁶² bídu přeživších lidí, zápach nepohřbených těl apod., a když si uvědomuje rozdělení doby na zmizelou předválečnou, stávající válečnou a budoucí poválečnou.

Alexandře, jako nejstarší člence rodiny a představitelce Grossmannovy filosofie humanismu, patří také závěrečné slovo, kde bilancuje válečné i rodinné události, které se odehrály během půl roku a které vnesly do životů jejích blízkých mnoho smutku při ztrátě příbuzných a známých. Shrnuje celé dění kolem rodiny Šapošnikovových, ovšem místo šťastného závěru, jsou v ní vyvolávány především další otázky nad budoucím osudem lidí kolem ní: „*Вот она, старуха, живет и все ждет хорошего, ... и полна*

---

²⁶⁰ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 68).

²⁶¹ Jako např. její soužití s cizí rodinou v Kazani a další život v rodině Štěpána Spiridonova.

²⁶² Je to pohled, který jí zraňuje asi nejvíce: „*С пронзительной, потрясающей душу силой она ощутила свою жизнь, своих дочерей, несчастного сына, внука Сережу, свои безвозвратные потери, свою бесприютную голову.*“ - Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 867).

*тревоги за жизнь живущих, и не отличает от них тех, что умерли, ... стоит и спрашивает себя, почему смутно будущее любимых ею людей, почему столько ошибок в их жизни, и не замечает, что в этой неясности, в этом тумане, горе и путанице и есть ответ, ... и что она понимает всей своей душой смысл жизни, выпавшей ей и ее близким, ... что не дано мировой судьбе, и року истории, и року государственного гнева, и славе, и бесславию битв изменить тех, кто называется людьми, ... они проживут и умрут людьми, а те что погибли, сумели умереть людьми – и в этом их горькая людская победа над всем величественным и нечеловеческим, что было и будет в мире, что приходит и уходит.*²⁶³

6.5 Věra Spiridonovová

Příběh Věry je koncipován jako příběh zamilované dívky, která se nevědomky stává (v důsledku smrti svého partnera ve válce) svobodnou matkou. Grossman zde ukazuje nejen rychlé vyžrání mladičké dívky v mladou ženu matku, ale opět i ženu zoufalou. Ta se dobrovolně rozhoduje zůstat ve válečném pásmu s otcem, o něhož se stará, když marně čeká na příchod svého milence, na zprávy od něj, a zároveň je součástí obrazu válkou postižených obyvatel Stalingradu. Věřin milenec umírá v leteckém souboji, a jelikož o jeho vztahu s Věrou nikdo z jeho blízkých neví, žije Věra dál s nadějí v jeho návrat. Právě myšlenky na Viktorova přehlušují u ní vše ostatní, pomíjí nebezpečí fronty, blížící se k úkrytu uvnitř „Stalgresu“, kde se skrývá s otcem, ředitelem elektrárny, protože si myslí, že Viktorov za ní přijde právě tam. Nehledí ani na materiální nedostatek a nepohodlí, na blízkost fronty, přehlídí jejíž nebezpečí, zatímco její otec to nikdy zcela nedokázal. Motiv milence u Věry přehlušuje myšlenky na nebezpečí, stává se její fixní myšlenkou: „Она уверила себя, что Викторов войдет в разрушенные сталгрэсовские ворота ... Она выходила на шоссе, - идет ли он? ... Когда пролетали советские самолеты, она всматривалась в низко идущие над СталГРЭСом истребители, ... Она верила в свою встречу с Викторовым именно здесь на СталГРЭСе, но ей казалось, что скажи она об этом отцу, судьба рассердится на нее и помешает их встрече. ... Она иногда

---

²⁶³ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 868 - 869).

заходила в механический цех, ... там когда-то работал Виктор. ... Вера была поглощена мыслями о Викторове и о ребенке, ... и тревога о бабушке, тете Жене, Сереже и Толе отступила из ее сердца...“²⁶⁴ Sama si neuvědomuje nebezpečí, v němž se ocitá jak ona, tak dítě, bojí se pouze o jeho zdraví, když žije v zakouřeném špinavém krytu. V románu tak vzniká napětí mezi city milostnými, mateřskými a rodinnými na pozadí války. Vasilij Grossman ve Věře ztvárňuje, zdálo by se, klasický příběh do vojáka zamilované dívky, která zůstává sama s dítětem po jeho smrti, ovšem jde však v tomto obrazu ještě dál. Věra není jen tradiční ukázkou silné dívčí zamilovanosti, potřeby lásky k muži,²⁶⁵ ale i nezlomné vůle, která se zprvu projevuje právě v čekání na Viktorova, a postupně se obrací v usilovnou péči o dítě, ve starost o jeho udržení při životě, o jeho zdraví v krajních, válečných podmínkách a v neposlední řadě ve starost o svého otce.

Věra se nakonec rozhodne odejít z elektrárenského krytu, kvůli bojům v bezprostřední blízkosti a nadcházejícímu porodu. Otec ji posílá do Leninsku na druhý břeh Volhy, avšak Věra hned po přeplutí Volhy začíná rodit v útrobách nákladní lodi uvízlé v ledu. Ocitá se sama mezi cizími lidmi, uprchlíky ze Stalingradu, z nichž jí jsou nejvíce nápomocny ženy. Právě zde se s porodem začíná její psychika, myšlenky měnit, víc myslí na své blízké, vše kolem spojuje s dítětem, uvědomuje si sebe samu, svou proměnu po porodu, kdy už nevypadá jako holčička: „*Это уже не были руки, игравшие в волейбол,... Это не были ноги, ... на которые смотрели, оглядывая Веру, проходяие на улице.*“²⁶⁶ Začíná u ní vznikat do té doby chybějící vztah k dítěti, které se ocitá v centru jejího zájmu, a poprvé ostře pociťuje, že Viktorov hned tak nepřijde, že se ho nemusí dočkat.²⁶⁷ V podpalubí lodi se také dovídá o obklíčovacím sovětském útoku, soucítí s vojáky, i utečenci, kteří prožívají válečné hrůzy, pláče a vzpomíná opět na Viktorova a čeká, že se k ní vrátí. Vasilij Grossman však Věřinu radost z narozeného dítěte i vznešenost, patos a slavnostnost scény okolo zprávy o protiútku sovětských jednotek ihned narušuje krutou, válečnou, všední realitou, když velitel 8. letecké armády přechází hlášení o smrti letce Viktorova slovy: „To se stává“

²⁶⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 254 – 257).

²⁶⁵ „Что же касается женщины, то ее главной ценностью объявляются непрофессиональный рост, не деньги, не благополучие, а «большая, настоящая любовь»“ - Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 34).

²⁶⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 608).

²⁶⁷ „В первые усомнилась в том, что Викторов близко от нее. ... а может быть, его уже нет на фронте, нет в тылу.“ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 610).

(„Да, бывает“²⁶⁸) a žádá o výměnu automobilu. Na tomto místě se tak doslovně naplňují slova z názvu knihy – život a osud. Rodí se nový život a válečný osud si vybírá svou další oběť.

Další a poslední autorovou zastávkou u Věry a její rodiny je až doba před jejich odjezdem ze Stalingradu v závěru knihy, kde se její vnější i vnitřní podoba opět mění. Z Věry je tu starostlivá, utrápená matka, zaměstnaná množstvím nejrůznějších domácích prací, které ji spolu s péčí o syna a otce fyzicky zcela vyčerpávají. Vzpomínky na Viktorova ustupují stranou před mateřskými city v prací naplněných dnech. Grossman u Věry nezneužívá tohoto tématu mateřství ke glorifikaci, která patřila k sovětské mytizaci ženy-matky. Problémy, spojené s údělem mateřství, jsou v epejeji součástí dobové atmosféry s její každodenní rutinou. Proto například Stěpan Spiridonov, jenž řeší komplikovanou situaci v zaměstnání, kde ho čeká trest za porušení kázně, tak stejně jako dříve Věře její činnosti neulehčuje, nezasahuje do chodu domácnosti, dodržuje tradiční dobové schéma rozdělení genderových pozic v rodině.²⁶⁹ Věra se tak musí dočkat pomoci až od své babičky a ovdovělé švagrové dělníka Andrejeva Nataši. Zatímco první pomáhá rodině hlavně psychickou oporou, druhá žena svými fyzickými schopnostmi a zkušenostmi. Právě díky bohatému popisu všedních záležitostí, prováděné těmito ženami, nám autor předkládá pestrý obraz těžkého života v právě osvobozeném městě na Volze. Ženy jsou zde symbolem každodenních domácích, rodinných strastí ve válkou postižené zemi, spojuje je téma mateřství, ztráta milovaných mužů – čili dopad války do vnitřních struktur společnosti, kdežto muži jsou spojováni spíše s politickými dopady na občany, celospolečenskými problémy – tedy dopady války na vnější plán společnosti, podobně jako je tomu v celém románu. V článku o genderovém uspořádání v Rusku shrnuje A. Ĥomkina a E. Zdravomyslova rozdělení rolí žen a mužů následovně: „*В советской семье, в условиях постоянного дефицита потребительских товаров, мобилизуются традиционные функции разделения труда между полами. Женщины вяжут, шьют, готовят, организуют быт,*

---

²⁶⁸ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 612).

²⁶⁹ „Женщина (розн. в Советском союзе) несла на своих плечах двойную нагрузку — в общественной и приватной сферах. Такую государственную политику можно назвать псевдоэгалитарным феминизмом, т.к. равенство женщины с мужчиной оказывалось только провозглашенным, а подавление не просто реальным, но и двойным (в сфере производственной и общественной деятельности женщины редко допускались к руководящим постам, а в патриархальной домашней сфере их обязанности были безусловными и незыблемыми).“ http://www.a-z.ru/women_cd1/html/br_gl_2.htm Мелешко, Т.: Современная отечественная женская проза: проблемы поэтики в гендерном аспекте. (12. 02. 2010).

*достают потребительские товары. У мужчин своя специализация: востребованы их навыки в традиционно мужских видах домашнего хозяйства – ремонте, мастерстве. Как следствие, женщины выполняют «тройную» роль: к материнству и работе добавляется почти профессиональное обслуживание семьи.*²⁷⁰

6.6 Sofie Osipovna Levintonová

Příběh Sofie Osipovny patří v knize jistě k těm nejsilnějším, nejděsivějším a nejdojemnějším zároveň. Vasilij Grossman tu ve svém životním tématu holocaustu znovu dokonale uplatňuje nejen vypravěčské postupy romanopisce, ale především i svůj vytříbený pozorovací talent publicisty se smyslem pro detail. Grossman o holocaustu dříve již několikrát psal,²⁷¹ osobně prošel několika osvobozenými koncentračními tábory, setkal se s mnoha jejich vězni, shromáždil mnoho dokumentárních materiálů. Tentokrát se však při románovém zpracování nesnaží obsáhnout co největší množství osudů obětí, ukázat všechnu zločinnost nacistů apod., ale na příběhu Sofie Osipovny zobecňuje hrůzy prožité většinou lidí, kteří se stali obětmi nacistické vyhlazovací politiky, popisuje velkou část systému této mašinérie a s tím spojené především morální otázky.

V knize „ZVNZ“ byla Sofie Osipovna ještě nepříliš významnou postavou na okraji děje, což nebylo důvodem, na rozdíl od její etnické příslušnosti a vzdělání lékařky, aby se nestala součástí kritiky při vydání knihy.²⁷² Nyní je jednou z ústředních postav Grossmannovy obžaloby nacistického státu a jeho plánu na vyvraždění židovského obyvatelstva, i když i tu podléhá generovému odlišení. Její pozice v románu je záměrně směřována do pozice oběti, kdy jako žena oběť má umocňovat u čtenáře negativní pohled na vyvražďování židů, přičemž na rozdíl od mužů obětí (Mostovskoj)

²⁷⁰ Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006, (s. 68 - 69).

²⁷¹ Např. povídka Treblinské peklo („Треблинский ад“), sborník svědeckých výpovědí Černá kniha („Черная книга“), který sestavil spolu s I. Erenburgem, jeho však byla v r. 1948 zničena a tak vyšel v SSSR až v 90. letech (Kyjev - 1991).

²⁷² Tvardovský předkládá jako jednu ze tří námitek proti vydání právě židovský původ postav, jako je Štrum a Sofie Levintonová. - Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 22); 13. 02. 1953 vychází kritická stať kritika Bubenova taktéž vytýkající knize tyto postavy židovského původu (což v době nadcházejících procesů s židovskými lékaři mohlo být pro Grossmana krajně nepřijatelné) - Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 28).

není přímo spojována s politickým rozměrem, ale tradičně s emočním. Příběh Sofie začíná jejím nastoupením do „vagónu smrti“, kde si postupně uvědomuje na jakou cestu se asi vydává. Od těchto prvních okamžiků cesty, Grossman předkládá čtenáři dvojí pohled na člověka. Vypravěč prostřednictvím Sofie nám ukazuje zavšivené, špinavé, hladové a žíznlivé, ubohé a nešťastné cestující, mezi nimiž postupně vznikají různé psychicky vyhocené situace, vlastní lidem zatlačeným do kouta, kteří se začínají řídit základními instinkty a ztrácí svou lidskou tvář: „*Софья Осиповна даже удивилась, - всего несколько дней понадобилось, чтобы пройти обратную дорогу от человека до грязной и несчастной, лишенной имени и свободы скотины, а ведь путь до человека длился миллионы лет.*“²⁷³, zatímco na druhé straně stěn vagónů zní „jazyk Goetheho a Heineho“. Postupně Sofie Osipovna poznává, že ne všichni spolucestující se proměnili v nízké bytosti, přestává se zlobit na ně, ale začíná je litovat, jak dodává autor: „*евреи не были ни святыми, ни злодеями, они были людьми*“²⁷⁴ protože zlo zde spočívá ve filosofii nacistů, kteří je sem dohnali. S touto lítostí k lidem ve vlaku v ní začíná klíčit i přátelství a postupně i mateřská láska k malému chlapci Davidovi, který ve vlaku nikoho nemá.

Spojením dítěte a ženy dostává příběh Sofie nový rozměr. U Sofie bylo doposud poukazováno hlavně na její vzdělání, původ a vlastnosti stereotypně spojované převážně s ženským pohlavím²⁷⁵ jako např. schopnost empatie, soucitu, ochota pomoci, dělit se a chránit člověka (spojené i s její profesí lékařky), nyní se však rozšiřují o i faktor „mateřství“. Toto Sofiino počínání, však není ničím neobvyklým, ale jak uvádí ve své genderové studii o ženách a holocaustu Dr. Joan Ringelheim, šlo o poměrně obvyklou ženskou strategii, kdy se ženy jaksi samy od sebe snažili zachránit a pomoci, co nejvíce lidem, zejména těm nejslabším, jako byly děti, narozdíl od mužů, u nichž k tak daleké a všestranné solidaritě docházelo podstatně méně.²⁷⁶ Vražda Sofie a Davida není v díle politicky jen obyčejným zločinem zabití člověka, ale rozšiřuje se o akt zabití i zdroje života - matky, čímž je popírána jakákoliv slučitelnost nacismu (ale i jakéhokoli jiného totalitního státu) s lidskou důstojností, svobodou a životem.²⁷⁷ Jak dodává A. Bočarov:

---

²⁷³ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 186).

²⁷⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 188).

²⁷⁵ Karsten, H.: Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj, Praha 2006, (s. 24 – 25).

²⁷⁶ Гапова, Е., Усманова, А. (ред.): Антология гендерной теории, Минск 2000; Рингельхайм, Д.: Женщина и Холокост: переосмысление исследований (s. 256 - 279).

²⁷⁷ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 200 - 204).

„Каждый из этих лагерей (розн. советский а nacistický) представляют собой целый мир – или антимир, в котором существует антижизнь...“²⁷⁸ Vasilij Grossman nechává po příjezdu Sofie Levinton do vyhlazovacího tábora celý děj postupně gradovat, nasycuje ho napětím, bohatým popisem scén plných násilí na cestě do plynových komor (ne nepodobných těm v povídce „Треблинский ад“), které vrcholí vzkříšením Sofiina mateřského citu krátce před její smrtí: „Уж не стыдясь проснувшегося в ней, девице, материнского чувства, Софья Осиповна, наклонившись, взяла в свои рабочие большие ладони узенькое лицо Давида, ей показалось, что она взяла в руки его теплые глаза, и поцеловала его. ... «Я стала матерью», - подумала она. Это была ее последняя мысль.“²⁷⁹ Autor tu znovu spojuje mateřství se smrtí, tentokrát však jde, na rozdíl od případu Věry Spiridonovové, kdy při narození Míti před smrtí Viktorova je ukazována síla obnovy života, ukázána schopnosti lidské destrukce. Tyto motivy mateřství (nezatížené dobovými zpolitizovanými klišé) se u Grossmana nakonec nejsilněji spojují v povídce „Сикстинская мадонна“, o níž A. Воcharov píše, že zde: „сила материнства воплощает естественную, органичную силу ... словом, всех, кто продолжает жизнь на земле.“²⁸⁰

6.7 Radistka Kát'a Vengrová

V příběhu Kátii můžeme spatřit dvě témata, která se nám tu naskýtají: prvním je přímá účast žen ve válce a jejich frontový život, který tak před nimi otevřel osvojení si nové genderové role, a druhým láska dvou mladých lidí uprostřed bojů, přičemž je tu zřejmá jejich vzájemná propojenost. Jak již bylo řečeno, Sovětský svaz byl jedinou bojující zemí, který v masovém měřítku využíval žen nejen na práci v továrnách a kolchozech, v hlubokém frontovém týlu, ale i v přímých bojových akcích.²⁸¹ Na tuto

²⁷⁸ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 233).

²⁷⁹ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 547 – 548, 554).

²⁸⁰ Бочаров, А.: Василий Гроссман жизнь, творчество, судьба, Москва 1990, (s. 301).

²⁸¹ „По ст. 13-й Закона о всеобщей воинской обязанности, принятом IV сессией Верховного Совета СССР 1 сентября 1939 г. ... Народным Комиссариатам Обороны и Военно-Морского Флота предоставляется право брать на учет и принимать на службу в армию и флот женщин, имеющих медицинскую, ветеринарную и специально-техническую подготовку, а также привлекать их на учебные сборы. В военное время женщины, имеющие указанную подготовку,

skutečnost se snažil v dívce Kátě, zavlčené do války, poukázat i Grossman, přičemž se zaměřuje především na její psychické útrapy, kterými musí projít a pokusit se vyrovnat se s nimi. Jistě jednou z nejtěžších věcí pro ženu ve válce byla přímá konfrontace s ničením a zabíjením. Jak dokládají mnohá svědectví ve sběrných pracích, fyzická i psychická traumata z prožité války, zůstávají v ženách velice dlouho, někdy i do jejich smrti a vyrovnání se s nimi je často velice těžké, ne-li nemožné.²⁸² Vasilij Grossman otvírá i méně známou a zamlčovanou část o účasti žen v druhé světové válce: „*Как хорошо известно, после войны была развернута неофициальная «кампания по очернению» женщин, служивших на фронте во время войны, которая часто заставляла их скрывать свои личные истории... Гендерный миф о советском патриотизме требовал, чтобы эти жертвы не присутствовали в официальном дискурсе.*“²⁸³

Káťa v příběhu není hrdinkou v pravém smyslu slova, je především součástí koloritu válečného života, kde v autorském plánu je prvkem ozvláštnění války díky interakci mezi ní a muži. V prostředí svobodomyšlného Grekova, kde přestala nepocítovat bázeň z války a částečně přivykla výbuchům a střelbě, se cítí v domě opuštěně, protože s ní téměř nikdo nemluví, „*казалось, буйная, страшная жизнь дома идет мимо нее... хотя с ней и не разговаривают, в доме растревожены ее появлением.*“²⁸⁴ Muži totiž nemluví ani tak s ní, jako o ní, jako o sexuálním objektu. Tyto řeči, chování mužů a obklíčení u ní postupně vyvolávají sklíčenost, cítí strach o sebe a následně i Serjožu, s nímž se seznamuje. Grossman tu bez příkras popisuje rozhovory vojáků, kteří hodnotí Kátinu tělesnou stránku, jejich hádku o tom, „*кому се dívka достане*“, nadbíhání jednotlivých vojáků Káti apod., čímž podrývá vytvářený dobový mýtus o válečné dokonalosti sovětského vojáka i mýtus o čistotě vztahů sovětské ženy a muže ve válce, jak jsme jej mohli pozorovat např. u hrdinky Leny Gnaťukové v díle „ZVNZ“. Ačkoli jak tvrdí S. Lipkin, Grossman převzal některé věty vojáků, vyjadřující se o Katě, od své dcery, která mu popisovala, jak si povídají chlapci

---

могут быть призваны в армию и флот для несения вспомогательной и специальной службы.“ – Мурамцева, В. С.: Советские женщины в Великой Отечественной войне, Москва 1974, (s. 119).

²⁸² Viz např.: Пето, А.: Женская устная история 1-2, Бишкек 2004. Алексиевич, С.: У войны не женское лицо, Москва 2004 - <http://lib.ru/NEWPROZA/ALEKSIEWICH/zhensk.txt>.

²⁸³ «Гендерные исследования», Но. 13 (1/2005), Харьковский центр гендерных исследований; Тимоти Пайнич - Гибель и апофеоз: половая унификация советского патриотизма. (s. 61).

²⁸⁴ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 232, 233).

o jejím zevnějšku,²⁸⁵ vystihují tyto pasáže dosti důvěryhodně tuto stránku mezilidských vztahů uvnitř stalingradské zákopové války.

Na druhou stranu Vasilij Grossman nezanevívá na frontovou lásku a dává jí vzplanout mezi Serjožou a Kát'ou, jejichž rodiče zasáhly procesy zatýkání roku 1937 a je samotné nyní válka. Jak sám autor v knize píše, láska těchto dvou lidí je jako láska Dafnise a Chloe, čistá, opravdová, upřímná, věčná, která dokáže vzniknout kdekoliv, za kterou se však dají tušit útrapy, které přináší válka.²⁸⁶ Podobné obrazy probuzení milostného citu, které můžeme v románu vidět jak u německého vojáka Bacha k ruské dívce Zině, jež nutně musí výsledek bitvy rozdělit, tak v ve vztahu Nadi a poručíka Lomova nebo mezi Věrou a Viktorovým, představují vlastně pomyslný střet dvou protichůdných sil jakými jsou láska a válka.

6.8 Epizodické ženské postavy v románu „Život a osud“

V románu „ŽAO“ existuje ještě několik ženských postav, které nestojí v centru románového děje, mají převážně za úkol dotvářet dobovou atmosféru válečné epopeje. Jedná se o jednotlivé příběhy žen, epizody z jejich života, které jsou s hlavními dějovými liniemi spojeny jen částečně, dočasně, aby pomohly ilustrovat jednotlivé postavy či události, nebo jde o samostatné příběhy, které stojí zvlášť, mimo hlavní dějové proudy, a podtrhují tak kolorit doby, ukazují na některé zvláštnosti nebo obyčejné věci, na něž se rozhodl autor poukázat. Na druhou stranu je jim v knize věnováno velice málo místa, aby mohly sloužit podrobnější analýze. Jako příklad uveďme třeba Christ'ju Čuňjak, která zachraňuje před smrtí hladem vojáka Semjonova a je vedle dopisu od Štrumovy matky součástí života lidí na okupovaných územích, nebo úslužnou, v přepychu žijící manželku Getmanova, kterou na frontě manžel podvádí s nemocniční sestrou, či ruskou dívku Zinu, která nachází zalíbení v příslušníkovi Wehrmachtu Bachovi, ale která také ví, že jejich láska nenajde naplnění a další.

---

²⁸⁵ Липкин, С.: Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990, (s. 52).

²⁸⁶ Гроссман, В.: Жизнь и судьба, Москва 2002, (s. 252).

Závěr

Pokoušíme-li se zkoumat Grossmanovo životní dílo, nacházíme v něm jeden velký předěl, který nejvyhraněněji nastává po vydání první knihy románové dilogie pod českým názvem „Za Volhou není země“ (1952). Právě po jejím vydání Grossman takřka se vši definitivností mění svůj postoj k oficiálním schvalovacím strukturám (i když tendence se dají pozorovat i dříve) v Sovětském svazu, k totalitní povaze sovětského státního systému a odpoutává se tak i od oficiálního spisovatelského proudu, jenž využívá postupů socialistického realismu. Dále zůstává již jen realistou a umělcem tvořícím ve vlastním svobodném duchu, zpovídajícím se vlastnímu svědomí a rozvíjejícím svoji filosofii humanismu. Společně s tímto posunem se u Grossmana mění postupem doby i vnímání některých osudových témat a otázek. Při zkoumání ženských postav v naší práci můžeme pozorovat, že tyto nejviditelnější autorovy proměny v tvorbě se odrazili i zde.

Obecně lze říci, že v následující druhé části dilogie „Život a osud“ se Grossman stává občanským spisovatelem, snažícím se o vlastní pravdivý pohled na dějinné události. Sám autor opět objevuje některá svá dřívější témata, která však staví do jiného úhlu pohledu. U žen zůstává věrný především klasickým tématům, jako je mateřství (kde zkoumá šíří jeho podob), láska (podrobená nástrahám války či generačním krizím), chování člověka v krajní situaci (s čímž jsou zde spojeny zejména dva obrazy žen: Kaťa Vengrová na frontě a Sofie Lavinton před popravou), rodinný život, dopad každodenních starostí na člověka. Ve spojení s výše uvedenou rozlukou Grossmana s oficiálním literárním kánonem tak dochází ke změně přístupu k hrdinkám a jejím genderovým rolím, kdy se tu, oproti předchozí tvorbě, u nich vytrácí jejich, převážně doplňující, politický charakter a heroičnost (v románě v podstatě chybí obrazy údernic, válečných hrdinek či revolucionářek jako Vavilovová, Marfa ve „Stěpanu Kolčuginovi“, Marie Ševčuk, Marja Spiridonovová, mění se obraz Alexandry Šapošnikovová, Lena Gnaťuk aj.). Necháává rozvíjet tradiční i nové genderové role pod tíhou války (přímo i nepřímo), represivní politikou státu i vztahů uvnitř společnosti.

Nejlépe si však uvědomíme jednotlivé aspekty genderových rolí ženských postav a jejich rozložení uvnitř kompozičních rovin, až u jejich jednotlivých představitelk.

Mezi jednu z vrcholných postav díla se řadí postava Ljudmily, jež v díle získává ambivalentní charakteristiku, přičemž její vlastnosti (odkazující na její materialistickou povahu) v díle záměrně snižují její ženský obraz a vystupují tak v jisté opozici vůči přítelkyni Marji Ivanovně (i některým dalším členům rodiny), která je ztělesněním vyšších tradičně chápaných ženských vlastností (jako např. duševní čistota, schopnost empatie, naslouchání druhým, v neposlední řadě je i spolunositelkou Grossmanovy filosofie humanismu a svobody a s tím spojenými představami o lidské morálce). Na druhou stranu dochází k narušení ženského obrazu Marji Ivanovny v mysli Štruma, který ji nutí žít ve společném, nečestném (vůči blízkým lidem) milostném vztahu. V dalším rodinném životě vychází pak pasivní role Ljudmily, podobně jako u Marji, z tradičního rozdělení mužských a ženských úloh v domácnosti, kde instrumentální role připadá muži, což na několika místech V. Grossman i kritizuje. Jiným genderovým aspektem je u Ljudmily vyrovnávání se se ztrátou syna, což slouží jednak jako prostředek protiválečné kritiky, jednak je zde tímto způsobem vytvářeno napětí mezi manžely, kvůli němuž dochází k vzájemnému nepochopení vlastních těžkých prožitků ze ztráty nejbližších lidí. U Ljudmily je tento prožitek umocněn i určitou rozdvojeností ve vnímání světa, kdy vnitřně žije s představou živého syna Tolji, zatímco obklopující ji realita jí připomíná jeho smrt.

I u další významné románové postavy, Jevgenie Šapošnikovové, se setkáváme s množstvím poloh spojených s jejím ženstvím. Nejvíce v románu vyniká její dilema ve výběru životního partnera mezi dvěma muži. Grossman zde staví v této volbě proti sobě dva staré motivy: motiv spokojeného života v dostatku a pohodlí s člověkem, kterého úplně nemiluje a motiv života plného strážní s člověkem „svého srdce“. Jevgenie, která je v románu (spolu s Viktorem Štrumem, Alexandrou Šapošnikovovou, Sofií Levinton, Nad'ou aj.) představitelkou vysokých morálních kvalit, tu ovšem nemůže jednat jinak, než že poslechne „hlas svého srdce“ (oproti Ljudmile, která její rozhodnutí nechápe). Navíc hraje v románu aktivní ženskou roli, vystupuje na ochranu slabších a znevýhodněných lidí a proti bezpráví, bojuje s odlidštěnou podobou státních úřadů (čímž doplňuje literární obraz ruských žen politických vězňů), je objektem sexuální touhy (Limonov, nadřizený Rizin), prosazuje svobodu názorů v umění aj.

Jednu ze stěžejních postav románu vytvořil Grossman i v Alexandře Vladimirovně Šapošnikovové, která je v jeho románovém světě představitelkou nejvyšších morálních

lidských hodnot, které se v její osobě pojí i s duchem lidského entuziasmu, původními socialistickými hodnotami, jako solidarita, rovnost, postavení se proti útlaku apod. (i když v oproti románu „Za Volhou není země“ tyto její vlastnosti nejsou již vnímány v politickém světle). Navíc Alexandřina úloha v románě spočívá i v odhalení dopadů války na zázemí, na staré ženy, které se ocitají téměř bez obživy. Sama prožívá trauma kvůli těžké situaci svých dospělých dětí a vnoučat, trápí ji zničení lidských domovů, jako míst štěstí apod. A nakonec je to také ona, kdo pronáší závěrečná slova o nutnosti člověka zachovat si za jakýchkoliv, i sebe krutějších, okolností lidskou tvář.

Co se týče Grossmanova tématu lásky ženy k muži, je v románě velice často rozvíjena právě na pozadí války, a tak se stává i tématem tragickým. Snad nejsilněji lze pozorovat tendence vztahu směřovat ve válce k nedobrovolné tragičnosti u Věry Spiridonovové, kterou nechává autor pro samu zamilovanost téměř zapomenout její nadcházející roli matky, na strach o sebe a dítě v blízkosti fronty. Své mateřské city však začne s narozením syna pociťovat. Ten se rodí v době smrti svého otce na frontě, což autor využívá k prezentaci ženy jako nezastupitelné životodárné síly, kde zrození a mateřství stojí v protikladu ničivé válce. Grossman však Věřinu mateřskou úlohu nikterak přímo neoslavuje, ale naopak ukazuje všechny těžkosti s ní spojené v době války jako dlouhou a vysilující cestu matky v péči o dítě, přičemž ztrácí dívčí rysy, když se musí starat i o otce, který nemíní svou pomocí narušovat tradiční generovou dělbu práce v rodině. Veškeré práce jako starosti o chod domácnosti a kolem péče o dítě se tak přenáší pouze na ženy (vykonávají je tak i babička Věry Alexandra, i jejich známá Nataša). Mužský a ženský svět tu tak zůstávají dokonale rozdělen na vnější sféru rodinného života, kterou se zabývá muž a intimní, vnitřní, kterou má na starost žena.

Jinou podobu válečné lásky je před námi otevírána v příběhu Kátí Vengrové, která bojuje jako radistka na frontě, kde potkává Serjožu Šapošnikova, do kterého se zamiluje. V této lásce, ačkoliv je prudká a vášnivá však oba cítí i možnost blízkého konce v podobě smrti či převelení jednoho z nich. Grossman tak znovu podporuje myšlenku negativního přínosu války v mezilidské vztahy. Mimo to postavou Věry autor představuje i nejednoduchost postavení ženy na frontě, kde je terčem různých vtipů a narážek se sexuálním podtextem, přičemž jsou vysmívány právě její feminní prvky, jak je v armádě často běžné.

Významným ženským příběhem v románu je v neposlední řadě i poslední cesta Sofie Levinton, v jejíž postavě se V. Grossman vyrovnává s traumatizujícím, osobně neseným odkazem holocaustu. Zároveň v její smrti a v smrti malého chlapce Davida, ke kterému poprvé v životě pociťuje tato žena mateřský cit, ukazuje nejen tragický osud většiny židů na území pod nacistickou nadvládou, ale i odsouzení celé nacistické ideologie, která se tu spolu s válkou jako takovou stávají skrze vraždu matky a syna (tedy symbol života, odkazující na madonu s Jezulátkem) popřením všeho živého. Podobné aluze můžeme u Grossmana pak hledat i v povídkách Treblinské peklo nebo Sixtinská Madona.

Jak jsme mohli vidět, Grossman vytvořil ve své knize „ŽAO“ bohatou paletu ženských charakterů a osudů, kdy navíc, i když se držel spíše tradičně pojatých genderových rolí, které však v románu odpovídají dobovým skutečnostem, zůstávají jeho postavy plasticky živé, barvitě a dějově funkční. To je dáno jistě i díky tomu, že se Grossman vyhýbal jejich šablonovitému zobrazení, které bylo v předchozích dílech leckdy spjato i s negativními vnějšími zásahy do děl, ale naopak volil odpovídající a pravdivé začlenění do kontextu historické doby.

Понимание и роль женщины в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба», учитывая точку зрения гендерных исследований

(Резюме)

Согласно теме настоящей дипломной работы, мы старались рассмотреть подход Василия Гроссмана к теме женщины в его произведении «Жизнь и судьба», включая в нее точку зрения гендерных исследований, которая нам позволила оценить данную тему в плане общих социальных отношений женщин, применяемых обществом на основе половой принадлежности.

Наша работа составлена из пяти основных крупных отделов:

В первом отделе нашей работы мы уделили внимание теме женщины в русской литературе, именно в прозе, на протяжении 19-го – 20-го вв., понимание которой ответственно времени в литературе изменялось. Здесь мы выделили несколько важнейших авторов и их произведений, которые повлияли не только на русскую, но и мировую литературу.

Следующие два отдела относятся к дефиниции термина гендер и гендерные исследования, и к используемой нами специальной литературе. В данной работе мы предпочитали использовать категории гендера в связи с женскими персонажами для того, что это нам позволяет расширить их анализ о новую точку зрения. Здесь мы старались выделить (при помощи гендерных исследований), насколько Гроссман придерживается традиционного понимания гендерных ролей у мужчины и женщины среди общества, и насколько он пользуется менее традиционными подходами в изображении женщин и мужчин, как проявляются различия между обеими полами в романе, насколько подчиняются персонажи гендерной стереотипизации в своих отношениях в романе.

Четвертый отдел содержит уже более конкретное исследование произведений Гроссмана до написания романа «Жизнь и судьба». Сюда принадлежат в основном его первые рассказы 30-ых гг., первый роман «Степан Кольчугин» и произведения, написанные автором во время второй мировой войны или несколько мало лет спустя войны. Анализируя данные произведения, можно в них найти некоторые основные темы, которые привлекали Гроссмана на протяжении почти всей жизни, и с ними связанные первые образы женщины. Среди них можно выделить такие, напр.: положение людей в экстремальных условиях жизни, интерес к быту интеллигенции (как правило технического образования) данного времени, стремления масс к революции, вопрос прогресса и с ним связанные явления среди общества, среда еврейского меньшинства и др. В этих первых произведениях заметен также первоначальный довоенный про-советский энтузиазм, и наивные убеждения об идеальном обществе Гроссмана. Особо здесь отличаются своим искусством рассказ «В городе Бердичеве» и роман «Степан Кольчугин», где Василий Семенович демонстрирует революционный психологизм отдельных представителей революции в связи с историческими событиями. Сверх того очевидно, что в своем первом крупном романе автор стремится уже к созданию собственной эпопеи, которое должно осуществиться только после войны.

Что касается литературной деятельности Гроссмана на протяжении второй мировой войны, это время для автора важно не только из-за прямого участия в войне, но и из-за последствий, которые война принесла его семье и родственникам, что он сам тяжело переживал. Незадолго до войны Гроссман женится на новой женщине Ольге Михайловне, которую арестуют, и он должен просить у высших органов милиции о ее освобождении, что привело его к разочарованию в советской власти. В течении войны у Василия Семеновича погибает руками нацистов мать и пасынок Митя. Все эти события отражаются в его послевоенном творчестве, когда создает романы «За правое дело» и «Жизнь и судьба».

В шестом и седьмом отделах приступаем к анализу романов-эпопей «За правое дело» и, главным образом, «Жизнь и судьба». Хотя в центре нашего внимания лежит именно роман «Жизнь и судьба», мы должны были в некоторой степени учесть также события предыдущего романа «За правое дело», в котором осуществился замысел автора создания комплексного образа битвы под Сталинградом в духе «Войны и мира» Толстого, главную роль в котором, рядом с множеством персонажей, играет, образованная на гуманистических началах, семья Шапошников. Но Василий Гроссман перед изданием вынужден был обработать этот роман под влиянием редколлегии, заставившей его внести в книгу коррективы, что вместе со статичностью и тенденциозностью образов некоторых персонажей негативно повлияло на его уровень.

Наоборот, в романе «Жизнь и судьба» Василий Гроссман подчинялся только своей свободной воли, не кривит душой, не идеет против своей совести. Именно в этом произведении концентрирует большинство тем и личных жгучих проблем, без вмешательств цензуры старается решать моральные самые разные вопросы, старается уйти от схематического подхода к персонажам, и прибегает к критике не только фашистского режима, но и советского.

Что касается изображения женских лиц в романе с точки зрения гендера, то можно в общем сказать, что Гроссман показывает их чаще всего в их традиционных, общественных ролях, что с одной стороны отвечает реальности описываемого времени, но расходится с официальным, требуемым советской властью, изображением женщины в литературе данного времени. В соответствии с этим Гроссман затрагивает несколько новых проблем и взглядов на свойства, традиционно присоединяемые к женщинам. Главную роль здесь играет понимание материнства у Гроссмана. Оно становится уже не предметом или частью мифа советской пропаганды о матери и ее обожествлении, а частью повседневной жизни женщины, где матерью женщина должна не научиться, а стать через ее любовь к ребенку. По этому в романе наблюдаем столь сильное чувство материнства у Людмилы, которая после смерти сына чуть ли не сходит с ума над его могилой, которая несет с собой последствия ухода сына из живых до конца своей жизни, или у Веры, где материнство с заботой о ребенка заглушает

постепенно любовное чувство, или у Софьи Левинтон, у которой представляет собой сильнее, чем у предыдущих двух женщин, животворную силу, противостоящую насилию, войне и всем попыткам истребления человека. Но образ женщины у Гроссмана связан также с традиционным подходом к ее месту в обществе, что понятно из частого изображения героинь в рамках бытовых сцен, связанных с домашними работами, когда мужчине часто приписываются роли кормильца, защитника семьи, публичного деятеля и т. п.

Людмила становится в романе более главным, более активным персонажем, чем в романе «За правое дело». Она постоянно связана не только с экспрессивными традиционными положительными свойствами у женщины, но и с отрицательными, когда члены семьи обнаруживают, что она лишена более высокого сочувствия людям, способна пойти на компромисс или изменить совесть ради спасения семьи, в отличие от инструментальных элементов маскулинности Штрума, который противостоит указанным свойствам Людмилы. И так постепенно наступает разрыв в отношениях между Штрумом и Людмилой, в начале которого стоит сперва частичное несовпадение их жизненных философией, мировоззрения, но после смерти им самым близких людей этот разрыв усугубляется. Со смертью Толи Людмила Николаевна теряет не только сына, но и часть мира, и она начинает жить двойной жизнью, жизнью ушедшего, которая связана с никогда не вернувшимся живым Толю, и жизнь реальную, которая без живого сына не имеет для нее прежнего смысла. Подобный образ матери создал В. Гроссман уже, напр., матери Степана Кольчугина, которая, подобно Людмиле, тоже столь сильно, с большим страхом переживает разлуку с перворожденным сыном, почти забывая о втором сыне Павле. Но здесь война уже отрицает гендерную роль матери. Поэтому и В. Гроссман изображает столь необыкновенным способом, напоминая сцену из книг ужасов, этот разрыв одного мира на два у Людмилы. Но происходит и другое, наоборот, столкновение двух миров, мира нежного чувства матери к сыну и мира государственных интересов, воплощенные в войне. Мать здесь не видит военного героя, а раннее живое существо, сына, ребенка, часть самого себя, которой она дарила жизнь. После смерти сына Людмила Николаевна становится каким-то новым, «*никому не*

нужным» лишним человеком, которого никто не понимает, что и ведет к постепенному разрыву между ее мужем и ей. Штрум тоже встречается с непониманием у Людмилы Николаевны на счет смерти ее матери, он наблюдает, что его жена теряет интерес к нему, к его чувствам, к его работе, что его самая главная вещь в жизни, но находит понимание в лице Марьи Ивановны. Она представляет собой в книге в глазах Штрума традиционный образ женщины, традиционную феминниту (как напр.: скромность, заботливость, нежность, ласковость, понимание и др.) которую он перестал частично встречать у своей жены. Но это чувство любви к Марье Ивановне заставляет тоже Штрума жить тоже двойной жизнью, он должен перед всеми скрывать чувства к Марье, лгать и заглушать голос своей совести. Также Марья должна поступать подобно Штруму и идти против своей совести, что пачкает в его глазах ее образ чистой и невинной женщины.

Соединяющим фактором родителей Штрумовых является их дочь Надя, о которой они должны заботиться. Надя, как несовершеннолетняя девушка, представляет собой в романе не только дух молодости, но и высокую степень интеллектуальности, чувство дерзкого юмора а сатиры, стремления к свободной жизни без контроля властей, смысл для анализа сложного военного времени и напряженной политической обстановки, что отличает ее не только от осторожного мира взрослых, но и от своих сверстников (напр.: Веры). В этом она сама несколько женской аналогией Виктора Штрума, что касается некоторых его черт характера и его мировоззрения.

Близко, относительно взглядов, имеет к Штруму и Евгения Николаевна, она тоже образованная интеллектуалка, верующая в принципы гуманизма, и Гроссман в ней сверх того воплощает и идеалы женской красоты. С Евгенией в романе связаны главным образом две темы, это, во первых, тема столкновения человека с системой тоталитарного государства и, во вторых, любовная тема рокового выбора между двумя мужчинами. Автором здесь создан образ беспомощности и унижения человека в борьбе с безжалостными властями и их бюрократическим аппаратом, доходящий в своих повторяющихся требованиях до абсурда. С другой

стороны Евгении приходится решать вопрос своей любви. Вопреки возможности соединить свою судьбу в спокойной жизни с успешным военачальником Новиковым, она выбирает более трудный путь, подчиняясь зову своего сердца, уходит от Новикова к арестованному Крымову и нарушает таким образом стереотип о прагматичности выбора у женщин более успешного партнера²⁸⁷. Помимо этих двух главных тем играют у Евгении свою роль и общежитейские проблемы, когда ее подозревают шовинистические соседи в донесении на немку Генрихсон, затем, как она напрасно старается узнать о судьбе немки в милиции, или ее забота о жизни бедного писателя Шаровского, или избегание попыткам Лимонова и ее начальника на работе овладеть ей. Все это показывает на ее широкое сочувствие и интерес к людям, терпящим нужду, но одновременно и объективную невозможность изменить в общем их жизнь.

Третьей представительницей женщины-интеллигента является Александра Владимировна Шапошникова. Как действующее лицо в романе, она имеет вместе со Штрумом высший моральный статус, к ней обращаются в семье с просьбой помощи все страдающие женщины. Александра Владимировна также представительница высших революционных качеств, как сочувствие, солидарность, понимание друг друга, защита бедных людей и пр. С другой стороны она становится и критическим персонажем, когда осознает в своей мысли количество жертв вокруг себя, принесшие ей времена сталинизма. Хотя ее политические взгляды, по сравнению с предыдущим романом «За правое дело», уступают, тем больше усиливается ее роль в межличностных отношениях, она становится психической опорой в повседневной жизни своих близких, что проявляется главным образом в поддержке ее внучки Веры. Здесь она и голосом критики, и жалости над разрушенным Сталинградом, и принадлежит ей также заключительное рассуждение о будущем своих родных в конце книги.

В героине Вере создает В. Гроссман портрет девушки, страдающей любовью по своему милему Викторове, когда это чувство любви на фоне войны превышает почти ее чувство материнства и заботы о ребенке. У Веры роль любовницы и

---

²⁸⁷ Karsten, H.: Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj, Praha 2006, (s. 118 – 119).

матери связана с трагичностью войны. У нее, подобно Людмиле, возникает в связи с Викторовым какая-то идея фикс, определяющая всю ее жизнь прежде всего до появления ребенка. Она заставляет ее думать только о Викторове, не смотря на опасность и вредность для здоровья жизни в условиях близкого фронта. Вера здесь становится, как мать, рождающая ребенка, как сила дающая жизнь, противоположной стороной войны, забирающей жизнь ее любимого Викторова. Вера здесь, как мать, противостоит также и мифу советской заботы о женщине и ребенка. Гроссман здесь со всей точностью описывает трудность жизни Веры в ее заботе о сына в разрушенном Сталинграде. У Веры это не только психическая путь от девушки к женщине-матери, но и физическая перемена, как следствие ежедневной домашней работы, в которой ей помогает не отец, а бабушка и занкомая женщина Наташа. Этим опровергает Василий Гроссман также традиционные представления о простоте домашней работы, производимой чаще всего женщинами.

К самой трогательной эпизоду романа «Жизнь и судьба» принадлежат, естественно, последние дни Софье Левинтон и ее усыновленного ребенка Давида, в которой автор выходит за пределы изображения женщины в рамках семейства и быта. Гроссман здесь черпает, что касается холокоста, из своих, собственно прожитых происшествий в течение войны. Описанием трагической дороги, ведущей к смерти, этой единственной женщины и ее маленького ребенка старался автор создать образ уничтожения евреев не как одного целого, а как отдельных человеческих существ. Кроме того порождение материнского чувства у Софьи Левинтон в связи с ее смертью становится символом жестокости нацизма в его отрицании жизни. Своим пониманием участия евреев в холокосте, как его главных жертв, Гроссман противостоит советскому пониманию холокоста, которое видит во многих евреях прежде всего советских граждан.

В нашем последнем женском персонаже, радистке Кате Венгровой, В. Гроссман опять соединяет любовные чувства и военную тему. Василий Семенович здесь опять открывает долгое время не упоминающуюся проблему советской женщины солдата. Но этот образ женщины на войне ныне расходится с

предыдущими его изображениями. Катя не подвергается военной героизации, а, наоборот, автор у нее подчеркивает противоположные, не героические свойства, как страх, боязнь за жизнь, чувство ужаса над смертью, отвращение к солдатским разговорам о ее женском телосложении, о том, кому из солдат с ней переспать и т. п. На данном описании видно, насколько отличается этот образ женщины на войне у Гроссмана по сравнению, с соцреалистическим изображением Лены Гнатюк, которая продолжает под вражеским огнем оказывать медицинскую помощь раненым, или комиссара Вавиловой в рассказе «В городе Бердичеве».

Seznam zkratek

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

„ZVNZ“ – „Za Volhou není země“

„ŽAO“ – „Život a osud“

Seznam literatury

- Beevor, A., Vinogradova, L.:** Spisovatel ve válce, Praha – Plzeň 2007.
- Bělinskij, V. G.:** Vybrané stati, Praha 1950.
- Berd'ajev, N.:** Dostojevského pojetí světa, Praha 2000.
- Binová, G. P.:** Erotika i literatura ruského modernizma. Slavica Litteraria, Brno: SPFFBU, X6, Slavica litteraria, 2003.
- Binová, G. P.:** Dve konceptii ljubvi v ruské filosofii rubeža XIX-XX vekov. Slavica Litteraria, Brno, X4, 2001.
- Бочаров, А.:** Василий Гроссман. Жизнь, творчество, судьба, Москва 1990.
- Булгаков, М.:** Мастери Маргарита, изд. «Кристалл», Санкт-Петербург 2003.
- Drozda, M.:** Narativní masky ruské prózy, Praha 1990.
- Габриэлян, Н. М.:** Пол. Культура. Религия, Общественные науки и современность. // Общественные науки и современность, №6.1996.
- Grossman, V.:** Štěpán Kolčugin II, Praha 1951.
- Grossman, V.:** Štěpán Kolčugin I, Praha 1951.
- Grossman, V.:** Za Volhou není země, Praha 1984.
- Гроссман, В.:** Жизнь и судьба, Москва 2002.
- Гроссман, В., Эренбург, И.:** Черная книга, Vilnius 1993.
- Гроссман, В.:** Несколько печальных дней: Повести и рассказы, Москва 1989.
- Hartmut, K.:** Ženy – muži: genderové role, jejich původ a vývoj, Praha 2006.
- Hrala, M.:** Ruská moderní literatura 1890 – 2000, Praha 2007.
- Kautman, Fr.:** F. M. Dostojevskij, věčný problém člověka, Praha 2004.
- Клименкова, Т. А.:** Женщина как феномен культуры. Взгляд из России. М., Преображение, 1996.
- Kšicová, D.:** Od moderny k avantgardě. Rusko-české paralely, Brno 2007.
- Ledererová, M.:** K hřichu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha 1999.
- Лейбович, С. Л., Розанова, С. А.:** История русской Советской литературы, Москва 1958.
- Липкин, С.:** Жизнь и судьба Василия Гроссмана, Москва 1990.
- Мурамцева, В. С.:** Советские женщины в Великой Отечественной войне, Москва 1974.

- Morávková, A.:** Křížová cesta Michaila Bulgakova, Litomyšl, 1996.
- Morrisová P.:** Literatura a feminismus, Brno 2000.
- Nagl-Docekal, H.:** Feministická filosofie, Praha 2007.
- Neumann, S. K.:** Dějiny žen, Praha 1999.
- Oakleyová, A.:** Pohlaví, gender a společnost, Praha 2000.
- Павлюченко, Э. А.** Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988.
- Parolek, R., Honzík, J.:** Ruská klasická literatura, Praha 1977.
- Павличко, С.:** Фемінізм, «Основи», Київ 2002.
- Пето, А.:** Женская устная история 1-2, Бишкек 2004.
- Pospělov, N. a kol.:** Dějiny ruské literatury II., Praha 1947.
- Pospíšil, I.:** Ruská románová kronika, Brno 1983.
- Pospíšil, I.:** Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století, Brno 1998.
- Pospíšil, I. a kol.:** Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, Praha 2001.
- Pospíšil, I.:** Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století, Brno 1995.
- Пушкарева, Н.Л.:** Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X — нач. XIX в.), М. 1997.
- Renzetti, C. M. a Curran, D. J.:** Ženy, muži a společnost, Praha 2003.
- Симонов, К.:** Слова, пришедшие из боя. Москва 1985.
- Щепкина, Е. Н.:** Из истории женской личности в России, Тверь: Феминист-Пресс, 2005.
- Skaftymov, A. P.:** Myšlenka a tvar, Praha 1976.
- Šklovskij, V.:** Próza (Úvahy a rozbor), Praha 1978.
- Тишкин, Г.:** Женский вопрос в России: 50—60-е годы XIX в. Ленинград 1984.
- Ушакина, С.:** Семейные узы: Модели для сборки, Москва 2004.
- Tilkeridis, Petr:** Autocenzura v díle Vasilije Grossmana, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, 2006.
- Усманова, А. Е.:** Антология гендерной теории, Минск 2000.
- Zahrádka, M.:** Lev Nikolajevič Tolstoj a ruská próza (Stránky z historie ruské válečné prózy 1812-1917), Olomouc 1996.
- Zahrádka, M.:** Ruská literatura XX. století (Literární proudy a osobnosti), Olomouc 2003.
- Zahrádka, M. –** Stalingradská bitva v literárním zobrazení, Ostrava 1975.

Sborníky prací:

Алексеева, Н.И. (ред.): Гендер для «чайников», Москва 2006.

Čadková, K., Lenderová, M., Stráníková, J. (edd.): Tzv. dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice 2006.

Formánková, L., Rytířová, K. a kol.: ABC feminismu, Brno 2004.

Гапова, Е., Усманова, А. (ред.): Антология гендерной теории, Минск 2000.

Chlupáčová, K., Zdražilová, M. a kol.: Žena v moderní ruské literatuře, Praha 2003.

Oates-Indruchová, L. (edd.): Dívčí válka s ideologií. Klasické texty anglosaského feministického myšlení, Praha 1998.

Oates-Indruchová, L. (edd.): Ženská literární tradice a hledání identit, Praha 2008.

Репина, Л.П. (ред.): Гендер и общество в истории.— СПб: Алетейя, 2007.

Успенская, В. И. (ред.): Гендерные Исследования; Женщины. История. Общество., Сборник научных статей. Выпуск 2. Тверь, 2002.

Успенская, В. И. (ред.): Гендерные Исследования; Женщины. История. Общество., Сборник научных статей. Выпуск 1. Тверь, 1999.

Vodáková, A., Vodáková, O. (edd.): Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?, Praha 2003.

1./ Feminismus devadesátých let českýma očima, edice Nové čtení světa, Praha 1999.

«Гендерные исследования», Но. 13 (1/2005)

Гендерный подход в антропологических дисциплинах — СПб.: Алетейя, 2001.

Об интеллигенции: Сб. статей. (Приложение к альманаху "Канун", выпуск 2). СПб., 1997.

Мужские ответы на женский вопрос в России (вторая половина XIX-первая треть XX вв.), Антология. Феминист-Пресс, Тверь, 2005.

Пути и перспективы интерпретации интеграции гендерных методов в преподавание социально-гуманитарных дисциплин. Материалы научной конференции, Тверь 2000.

Internetové elektronické zdroje (u adresy je uvedeno datum funkčnosti zdroje):

- http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0420.shtml (14. 04. 2009) (Бахтин, М.: Проблемы поэтики Достоевского, глава 2-ая – Герой и позиция автора по отношению к герою в творчестве Достоевского, Киев, Next, 1994).
- http://www.turgenev.org.ru/e-book/vestnik-10-2003/turg_women.htm (13. 04. 2009) ("Спасский вестник" №10. 2003 г.).
- <http://www.a-z.ru/women/texts/taratr.htm> (19. 04. 2009) (Таратута Е. Ирония и скепсис в изображении женщин-эмансипеев (На примере сочинений Тургенева) // Потолок пола. Новосибирск, 1998.)
- <http://www.a-z.ru/women/texts/pavll1r-4.htm> (14. 04. 2009) (Павлюченко Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988. С. 1-272.)
- <http://www.a-z.ru/women/texts/pavll1r-7.htm> (14. 04. 2009) (Павлюченко Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988).
- <http://www.a-z.ru/women/texts/pavll1r-3.htm> (14. 04. 2009) (Павлюченко Э. А. Женщины в русском освободительном движении от Марии Волконской до Веры Фигнер. М., Мысль, 1988).
- <http://magazines.russ.ru/zvezda/2007/4/su17.html> (14. 04. 2009) (Сухих, И.: Русская литература. XIX век, «Звезда» 2007, №4).
- <http://www.genderstudies.info/sbornik/sbornik19.htm> (12. 04. 2009) (О. В. Рябов Русская философия женственности (XI - XX века) Иваново: Юнона, Ивановский государственный университет, 1999).
- <http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/10/su19.html> (13. 04. 2009) (Сухих, И.: Русская литература. XX век, «Звезда» 2008, №10).
- http://az.lib.ru/g/gorxkij_m/text_0390.shtml (14. 04. 2009) (Русские писатели. Биобиблиографический словарь. Том 1. А--Л. Под редакцией П. А. Николаева. Москва 1990).
- <http://magazines.russ.ru/zvezda/2000/6/suhih.html> (13. 04. 2009). (Сухих, И.: Евангелие от Михаила (1928.1940. Мастер и Маргарита М. Булгакова), «Звезда» 2007, №4).
- <http://magazines.russ.ru/zvezda/2001/4/suhih-pr.html> (16. 04. 2009), (Сухих, И.: Живаго жизнь: стихи и стихии. (1945.1955. "Доктор Живаго" Б. Пастернака), «Звезда» 2001, №4).
- <http://www.psychology.ru/library/00030.shtml> (13. 04. 2009).
- http://www.geocities.com/svr_2000svr_us/d-pr/rmn.html (12. 04. 2009).
- <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/06/26/0000163927/012Gabrielyan.pdf>
- <http://www.a-z.ru/women/texts/klimenkovar-e.htm> (15. 04. 2009).
- <http://www.a-z.ru/women/texts/koslovar.htm> (12. 04. 2009) (Козлова, Н.Н.: Женский вопрос в первые годы советской власти.).
- http://www.a-z.ru/women_cd1/html/br_gl_2.htm (12. 02. 2010) (Мелешко, Т.: Современная отечественная женская проза: проблемы поэтики в гендерном аспекте.).
- <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html> (12. 10. 2008) (Ольга Никонова Женщины, война и "фигуры умолчания" «Неприкосновенный запас» 2005, №2-3 (с. 40-41).

<http://www.tellur.ru/~historia/archive/05-00/sen.htm> nebo
<http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html> (11. 10. 2008) (Ольга Никонова Женщины, война и "фигуры умолчания" «Неприкосновенный запас» 2005, №2-3 (с. 40-41)) .
<http://literbash.narod.ru/7/21.htm> (11. 10. 2008).
<http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ni32.html> (Ольга Никонова Женщины, война и "фигуры умолчания" «Неприкосновенный запас» 2005, №2-3(40-41)
www.lib.ru/NEWPROZA/ALEKSIEWICH/zhensk.txt (11. 12. 2008)(Алексиевич, С.: У войны не женское лицо, Москва 2004.).

Anotace

Jméno a Příjmení:	Miroslav Poledník
Fakulta:	Filosofická
Katedra:	Slavistika
Vedoucí práce:	Doc. PHDr. Zdeněk Pechal, CSc.
Rok obhajoby:	2010

Název práce:	Pojetí a role žen v románu V. Grossmana "Život a osud" s přihlédnutím k gender studies
Název práce v angličtině:	Interpretation of female characters and their roles in the novels written by V. Grossman. "Life and Fate" with respect to gender studies.
Anotace práce:	Cílem předkládané práce je analýza ženských postav v románu „Život a osud“ Vasilije Grossmana především z pohledu gender studies. Práce by měla odpovědět na otázky: Jak se proměňují ženské postavy v románu? Nakolik je V. Grossman, co se týče genderu, tradiční v prezentaci ženských rolí?
Klíčová slova:	Vasilij Grossman, ženské postavy, ženy, gender, gender studies, „Život a osud“, literatura.
Anotace v angličtině:	The aim of this work is to analyze the female characters in the novel "Life and Fate" written by V. Grossman mainly with respect to gender studies. The work should answer following questions: How change the female characters in the novel? To what degree is V. Grossman traditionally in presentation female roles with respect their gender?
Klíčová slova v angličtině:	Female characters, Vasily Grossman, gender, gender studies, "Life and Fate", female, literature.
Rozsah práce:	101 stran, 194 514 znaků (včetně mezer), 164 456 (bez mezer)
Jazyk práce:	Český jazyk